Töid läänemere-soome ja volga keelte alalt

Käesolevas kogumikus puudutatakse küsimusi kuue soome-ugri keele alalt. Eesti keele lähematest sugulaskeeltest kuuluvad siia vepsa, vadja ja soome keel, kaugematest — ersa-mordva ja mari keel.

Soome-ugri keelte ja nende murrete struktuur on äärmiselt mitmekesine. Iga murraku ehituse põhjalik kirjeldamine on omaette keerukas teaduslik ülesanne. Mõned üksikküsimused sellest valdkonnast lahendatakse käesolevas kogumikus. Raamatus on esindatud ka teine põhiline keeleteaduslik uurimissuund — ajalooline keeleteadus. Võrdlev-ajalooline meetod võimaldab selgitada iga keele ning murde omapära kujunemise seaduspärasusi ja leida tänapäeva kireva pildi taga kunagist soome-ugri keelelist ühtsust.

В данном сборнике рассматриваются вопросы, касающиеся шести финно-угорских языков. Из более близких родственных эстонскому сюда относятся вепсский, водский и финский языки, из более дальних — эрзя-мордовский, мокша-мордовский и марийский язык.

Структура финно-угорских языков и их диалектов чрезвычайно многообразна. Уже подробное описание каждого говора представляет из себя сложную научную задачу. Отдельные вопросы этой области языкознания разрешаются в данном сборнике. Представлена здесь и вторая основная сторона языковедения — историческое языкознание. Сравнительно-исторический метод дает возможность выяснить закономерности формирования каждого языка и диалекта и найти в современных языках черты когда-то существовавшей финно-угорской языковой общности.

Töid läänemere-soome ja volga keelte alalt

TÖID LÄÄNEMERESOOME
JA VOLGA KEELTE ALALT

АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

ТРУДЫ ПО ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИМ И ВОЛЖСКИМ ЯЗЫКАМ

ТАЛЛИН 1964

A-26611

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

TÖID LÄÄNEMERESOOME JA VOLGA KEELTE ALALT

TALLINN 1964

Toimetaja E. Pajusalu-Adler

*

Trükitud Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Toimetus- ja Kirjastusnõukogu otsusel

TKN nr. 494

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
62287

VEPSA MUINASJUTTE

(Äänis- ja keskvepsa keelenäiteid)

P. ARISTE

Väikestest läänemere rahvastest on liivlased ja vadjalased saanud folkloristide erilise tähelepanu osaliseks. On avaldatud nende hääbuvate rahvaste rahvalaulude ja juttude kogumikke ning uurimusi rahvaloomingu eri žanride, uskumuste ja tavade kohta. Vepslaste rahvaloomingut on kogutud ning avaldatud tunduvalt vähem kui liivi ja vadja oma. Pole üldse olemas suuremaid uurimusi vepsa rahvaluule alalt. Ometigi peaksid folkloristid ka sellele väikesele läänemere rahvale suuremat tähelepanu pöörama. Vepsakeelne rahvalaul on erinev teiste läänemerelaste rahvalaulust ja vepslastel on juttude repertuaaris teiselaadilisi süžeesid kui soomlastel, isuritel, vadjalastel, eestlastel ja liivlastel. Karjala jutud on vepsa omadele lähemal. Vepslaste rahvaloomingus on ka selliseid omapäraseid jooni, mis on tüüpiliselt omased just vepslastele. Vepsa lauludes, juttudes, mõistatustes, vanasõnades, kombestikus jne. on ilmset vene rahvaloomingu mõju, ent vepslastel on ka sellist folkloristlikku ainestikku, millel on sidet ida pool asuvate rahvastega. Vepsa rahvaloomingu suhe teiste rahvaste rahvaloominguga on selgitamata. Vepsa rahvaloomingu igakülgne analüüs on aga üksnes siis võimalik, kui seda on küllaldaselt kogutud ning avaldatud. Läänemere folkloristide üheks esmajärguliseks ülesandeks peakski olema vepsa folkloori kiire talletamine, sest praegu on selleks viimane aeg. Vepsa keeleala piirid tõmbuvad üha koomale ning aheneb keele tarvitussfäär. Meie kiiresti arenevas ühiskonnas tungib ühtlasi raamat sedavõrd ulatuslikult rahvahulkadesse, et suulise loomingu eluvõimsus taandub iga aastaga. Suulise loomingu hääbumisele aitavad kaasa ka raadio, televisioon, teater ja kino. Vepslaste hulgas on üksnes omakeelne rahvalaul žanriks, mis elab ning arenebki mõnel määral edasi. Muinasjutt ja muistend ei ole enam populaarsed. Suulisest proosaloomingust on vaid rahvanaljand nüüdki üldine.

Kuivõrd olulised on vepsa muinasjutud rahvusvahelise folkloristika seisukohalt, seda näitab tähelepanu, mida neile on osutatud asjaomases erikirjanduses. Berliinis ilmuva muinasjuttude uurimisele määratud ajakirja «Fabula» (Zeitschrift für Erzählforschung — Journal of folktale studies — Revue des études sur le conte populaire) 1961. ja 1962. aastakäigus on ilmunud mitu kirjutist, milles analüüsitakse trükis avaldatud vepsa muinasjutte. Neis kirjutistes on nimelt toodud vepsa juttude tüübinumbrid A. Aarne ja St. Thompsoni rahvusvahelise loendi «The Types of the Folktale» (Helsinki 1961) ning muude asjaomaste teatmeteoste järgi. Esimene siia kuuluv kirjutis on I. Levini (Leningrad) poolt. I. Levin käsitleb oma kirjutises «Eine wepsische Märchensammlung» (Fabula 1961, lk. 174 jj.) G. Vlasjevi poolt avaldatud vepsa muinasjuttude kogumikku «Вепсские сказки» (Petrozavodsk 1941). Teised kirjutised on W. Andersoni (Kiel) sulest. W. Anderson on kõigepealt kirjutanud lisa «Nachtrag» I. Levini artiklile (Fabula 1961, lk. 176 jj.). Selles lisas on analüüsitud ning tüübistatud need vepsa muinasjutud ja muistendid, mis leiduvad L. Kettuneni vepsa tekstide kogus «Näytteitä etelävepsästä» I—II (Helsinki 1920, 1925). Edasi on W. Anderson avaldanud «Die wepsische Märchensammlung von E. N. Setälä und J. H. Kala» (Fabula 1961, lk. 267 jj.). Siin on varustatud rahvusvaheliste muinasjututüüpide numbritega E. N. Setälä ja J. H. Kala poolt kogutud muinasjutud ja muistendid tekstikogust «Näytteitä äänis- ja keskivepsän murteista» (Helsinki 1951). W. Anderson on jätkanud muinasjuttude tüübistamist. Temalt on veel ilmunud «Noch zwei wepsische Märchensammlungen» (Fabula 5 1962, lk. 90 jj.). Selles kirjutises on võetud vaatlusele L. Kettuneni ja P. Siro tekstikogu «Näytteitä vepsän murteista» (Helsinki 1935) ja F. A. Andrejevi vepsa koolilugemik «Literaturnij hrestomatij vepskijale nacal'nijale şkolale» II cast' (Leningrad 1935). Selles lugemikus on toodud rida ehtsaid vepsa rahvajutte. Mainitud tekstikogud on peamine kirjandus, kus leidub vepsa jutte. G. Vlasjevi muinasjuttude kogumik ilmus vähe enne Teise maailmasõja algust ning peaaegu kogu selle tiraaž hävis sõjas. Seega on see kogumik vähestele kättesaadav.

Vepsa keelt uurides on allakirjutanu muu ainestiku hulgas pannud kirja ka mõned muinasjutud, mis esitatakse alljärgnevalt. Nendest juttudest on esimene põhja- ehk äänisvepsa ja teised keskvepsa murdealalt. Et esitatavad muinasjutud võiksid ühtlasi olla murdenäidisteks, on nad esitatud foneetilises transkriptsioonis, nagu nad on kuulmise järgi jutustajatelt kirja pandud.

Juttude lõppu on lisatud Aarne-Thompsoni tüübinumbrid.

1. *skask ukos i akas*

eľäťihe uk i ak randan ʊeŕes. rand oľi siṅine. saṇi ak ukoľe: ṁänę, pästa ṅevod ranɒha.

uk ľäks päšť ṅevodãⁿ ranɒha. a ag◡ďäi koďihe kartanno, muŕetuɒ kartanno. sai ďedo kaлaɒ. ĩ sanu ṅi madęid, ṅi ľeš-ᵗšiɒ. a sai kūdęižẽⁿ kaлãⁿ.

saṇi kūdęiṅe kaла ďedoľe: pästa mindąi tagazę ranɒha.

ďedo saṇi kaлaľe: em pästa!

a kaла saṇi: pästa! mida pidab, mina kaik andan ťeiľe.

i ďedo päst kaлãⁿ. tuľi ďedo koďihe i saṇi baboľe: mina saĩⁿ kaлã kūdęižẽⁿ.

a babo saṇi, küzii: kuna paṅiɒ?

tagazę päšťin.

a babo saṇi: oi sina durak! mikš päšťiɒ tągazę?! sina mänę ʊeл ranɒha i kutsu kaла tagazę. kaлata aла tuľe koďihe.

ľäks dedo tagazę ranɒha. kuttsuв kaлãⁿ. tuľi kaла ďedonno i küzii: ṁida sina tahtľeɒ?

a ďedo saṇi: ajab babo mindai koďispai. ėi anda eľada. tahtлob babo ūdęn pėŕťin.

saṇi kaла ďedoľe: ṁäne koďihe tagazę i sad ūdẽm◡pėŕťĩⁿ.

tuľi ďedo koďihe. a babo saṇi: en tahtľe mina pėŕťid ṅiṁi-da. mina tahtľẽⁿ tsęrkvaha, oлda papĩⁿ akaks.

ľägz◡ďedo tagazę ranɒha. kuttsuв kaлãⁿ. tuľi kaла ďedonno. лąib mindai babo. ei tahtľe ūt pėŕťiɒ. a tahtлoв tsęrkvaha.

saṇi kaла ďedoľe: mänę koďihe!

tuľi ďedo koďihe. babo oľi tsęrkvas. kąik oľɒhe babol sto-rožiɒ. i ďedod ei pästuɒ. ajeťihe tagazę. ďedo ištęihe лaudaľe-ištęi väheižẽⁿ. tuľi babo tagazę i saṇi ďedoľe: mina ẽn tahtľe oлda tsęrkvas. tahtľen oлda pėŕťiš.

ľägz◡ďedo ranɒha kaлanno. saṇi ďedo kaлaľe: ei tahtľe babo oлda tsęrkvas. tahtлoв pėŕťĩⁿ.

saṇi kaла ďedoľe: ṁänę koďihe tagazę.

tuľi ďedo koďihe. babo ištub лaudaл muŕenudẽⁿ kartanno. kąik.

Muinasjutt taadist ja eidest

Elasid taat ja eit järve ääres. Järv oli sinine. Ütles eit taadile: «Mine, lase noot järve.»

Taat läks, laskis nooda järve, aga eit jäi koju küna juurde, katkise küna juurde. Sai taadike kala. Ei saanud ei lutse ega latikaid, aga sai kuldse kala.

Ütles kuldne kala taadikesele: «Lase mind tagasi järve!»

Taadike ütles kalale: «Ma ei lase!»

Aga kala ütles: «Lase! Mida on vaja, ma kõike annan teile.»

Ja taadike laskis kala (lahti). Tuli taadike koju ja ütles eidekesele: «Ma sain kala kuldse.»

Aga eideke ütles, küsis: «Kuhu panid?»

«Tagasi lasksin.»

Aga eideke ütles: «Oh sind lolli! Miks lasksid tagasi? — Sa mine jälle [= veel] järvele ja kutsu kala tagasi. (Ilma) kalata ära tule koju.»

Läks taadike tagasi järvele. Kutsub kala. Tuli kala taadikese juurde ja küsis: «Mida sa tahad?»

Aga taadike ütles: «Eideke ajab mind kodunt välja. Ei lase elada. Tahab eideke uut maja.»

Ütles kala taadikesele: «Mine koju tagasi ja saad uue maja.»

Tuli taadike koju. Aga eideke ütles: «Ei taha ma maja ega midagi. Ma tahan kirikusse, olla papi naiseks.»

Läks taadike tagasi järvele. Kutsub kala. Tuli kala taadikese juurde. «Riidleb mind eideke. Ei taha uut maja. Aga tahab kirikusse.»

Ütles kala taadikesele: «Mine koju!»

Tuli taadike koju. Eideke oli kirikus. Igasugused [= kõik] valvurid olid eidekesel. Ja taadikest ei lastud (sisse), aeti tagasi. Taadike istus pingile. Istus vähekese. Tuli eideke tagasi ja ütles taadikesele: «Ma ei taha olla kirikus. Tahan olla majas.»

Läks taadike järvele, kala juurde. Ütles taadike kalale: «Ei taha eideke olla kirikus. Tahab maja.»

Ütles kala taadikesele: «Mine koju tagasi.»

Tuli taadike koju. Eideke istub pingil katkise küna juures. — Kõik.

Jutustanud 21. IV 1952 Tartus Aleksandra Gorškova, kes oli pärit Soutjärve Ozroja külast.

Aarne-Thompson TFT 555 II.

2. *kerdan astui tsaŕ koďihe. i kuliśti kuwmę nĭtšęᴅ paǵižib'ä. iḱs paǵižęb: ḿiń'ä ńetsęn saʌf'etkan ľevitan stoʌaʌę, ozutaisę kušańjäd.*

i toiń'e paǵizęb: ḿiń'ä ńetsiľ kovŕigęiziʌ śetęižiń kaikide tsaŕide poigiď.

a kuwmã''ź paǵižęb: ḿiń'ä ťegeižiń ihesa poigaᴅ, kudamiľ otsas ṕeijeiń'e, toľko tsaŕ otaiž ḿindęi ḿeheʌę.

śiď avęižihe ṽeŕei. i tuľi ṕeŕťhe tsaŕ. tsaŕ i sanub, kudam ťegeb ihesa poigaᴅ hänęʌę: oʌę minun ak.

ihtęn oti anopeks. a toižęn paťšvaroimaha. ťegihe voin. tsaŕ ajoi itšeze armijaŋke voinalę. ak ťegi kuwmę poigad. i andoi ńenę lapsęd apelę. ap ńeńiď lapśiď puhaľž. a mesto ńeńiď lapśiď hän paňi kažiń poigiď. i kiŕjuťi ńetsę ak tsaŕilę, što kuwmęn ťegiń lapst. i oigeńž posladme. ap joťi poslan humalahassęi i akan zapiskan oťi i paňi toižęn zapiskan. ńetsę posl toižęl homentsęl ajoi. i vì zapiskan tsaŕilę. zapiskas on kiŕjutat, što ťegi ì lapsiď, a kažiń poigiď.

tsaŕ prośťi.

ťegi toižęn kerdan kuwmę poigad. ap paňi koiran poigiď. tsaŕ mest prośťi.

kuwmandęn kerdan ťegi ak lapśiď. kakś lapst andoi apelę, a ihtęn jäťi itšelaz ńižaha. a ńeńiďi kaht, kudamad andoi apelę, ap puhaľž. ap oľi koldun.

akasę oigeńž hän zapiskan, što ťegi blagopolutšno. a mest ńetsęn poslan joťi humalahassęi i oťi zapiskan. a kiŕjuťi toižęn. i tsaŕ mest prośťi. tuľi posl apennost. a ap händast mest joťi humalahassęi i oťi zapiskan, i kiŕjuťi toižęn, što tsaŕ käśki händast taguda buťše.

vot! ťegib'ä suręn buťšiń i taguib'ä akan buťše poigaŋke. vot händast päśťib'ä jogehe buťšiŋke. a hän jo ajab ì-iht peijäd. tsaŕ pob'edaŋke ajab koďihe. i oťi toižęn akan meheląę. i eľetas tšomiń. a ak buťšiš ajoi poigaŋke jogedme. poig kazvab minutoiďme i sekundoiďme. i paǵižęb mamalę: mam! mińä potkeidamoi.

potkeižį hän i mureńž bokan. i ľäkśib'ä buťšišpei. i ľäkśib'ä randha. ńäǵišťib'ä tšoman, tšoman peŕťiń. tuľib'ä ńetshe peŕťhe. vot mam paǵižęb: naku ťedan, minun poigęižęd eľetas.

oťi i ńižaspei ľipši maidod i paštoi pärpuškeižęn. i itše pìťikoiš kravaťallę. tuľib'ä poigad edas peijeiňe. i katsuhtib'ä sprobuib'ä śeda pärpuškešť. ikś sanub: kuťi mamuškon.

toiňe sanub: kuťi mamuškon.

muga pärpuškeižęn šib'ä. i paǵištas: ťän! mamuško ťäga om!

a mam ľibui krovaťalpei i sanub: i mińä ťäga olęn.

i eľäškaťhe tšomiń. šiď ajaškańž ikś padańik. i ńäǵišťi ńetsęn χoroman, i magaź šiǵä. i homentsęl nuwži i ajoi tsaŕ kus eľäb. mäńi sanui tsaŕiľe, što mùga i mùga. naka ńäǵiń tšomad χoromad. tsaŕ šìťša·s že ajoi šinna padańikaŋke. i šiǵä hän

ʒedišti itšez akan i poigiď. i ajoi hīďeke dvortsha. a ńeńiď, apẹn i akan toižẹn häďi. i eľäškańź tšomad eлod.

ńińä kuľiškeńžiń ńetsẹn staŕinan järveл, täga järveл. oľiń kaлas.

Kord tuli tsaar koju ja kuulis: kolm tüdrukut kõneleb. Üks ütleb: «Ma laotan selle lina lauale, ilmuvad toidud.»

Ja teine ütleb: «Ma söödaksin nende kakukestega kõikide tsaaride poegi.»

Aga kolmas ütleb: «Ma sünnitaksin üheksa poega, kel päikene on otsaesisel, kui vaid tsaar võtaks mu naiseks [= mehele].»

Siis avanes värav ja tuli tuppa tsaar. Tsaar ütlebki (sellele), kes sünnitab talle üheksa poega: «Ole mu naine.»

Ühe (tüdruku) võttis ämmaks, aga teise keetma. Hakkas sõda. Tsaar sõitis oma sõjaväega sõtta. Naine sünnitas kolm poega. Ja andis need lapsed äiale. Äi puhus need lapsed (minema), aga nende laste asemele pani ta kassipojad. Ja see naine kirjutas tsaarile, et sünnitasin kolm last. Ja saatis saadikuga (kirja). Äi jootis saadiku purju ja võttis naise sedeli ja pani teise sedeli (asemele). See saadik sõitis teisel hommikul (minema) ja viis sedeli tsaarile. Sedelis on kirjutatud, et ei sünnitanud lapsi, vaid kassipojad.

Tsaar andis andeks.

Sünnitas teine kord kolm poega. Äi pani koerapojad (asemele). Tsaar andis jälle andeks.

Kolmandat korda sünnitas naine lapsed. Kaks last andis äiale, aga ühe jättis enesele rinnale [= nisale]. Aga need kaks, keda andis äiale, äi puhus (minema). Äi oli nõid.

Naine, saatis ta sedeli, et sünnitas õnnelikult. Aga jälle (äi) jootis selle saadiku purju ja võttis sedeli (ära). Aga kirjutas teise. Ja tsaar andis jälle andeks. Tuli saadik äia juurde. Aga äi jootis ta jälle purju ja võttis sedeli ja kirjutas teise, et tsaar käskis teda vaati kinni panna [= taguda].

Vaat! Tehti suur vaat ja panid naise pojaga vaati kinni [= tagusid]. Vaat, lasksid ta vaadiga jõkke. Aga ta sõidab juba (vaadiga) enam kui üks päev. Tsaar sõidab võiduga koju. Ja võttis teise naise [= mehele]. Ja elavad ilusasti. Aga naine sõitis pojaga vaadis mööda jõge. Poeg kasvab iga minut ja iga sekund. Ja ütleb emale: «Ema! Ma löön jalaga.»

Lõi ta jalaga ja lõhkus (vaadi) külje. Ja nad läksid vaadist välja. Ja hakkasid randa minema. Nägid ilusat, ilusat maja. Tulid sellesse majasse. Vaat, ema ütleb: «Ennäe, tean, (et) mu pojakesed elavad.»

Võttis ja lüpsis rinnast [= nisast] piima ja küpsetas leivakese. Ja ise läks voodisse peitu. Tulid pojad, ees päikene. Ja vaatasid korraks, proovisid seda leivakest. Üks ütleb: «Nagu emakese (oma).»

Teine ütleb: «Nagu emakese (oma).»

Nõnda sõid leivakese ja ütlevad: «Siia! Emake on siin!»

Aga ema tõusis üles voodist ja ütleb: «Minagi olen siin.»

Ja hakkasid hästi elama. Siis hakkas üks pottsepp (mööda) sõitma ja nägi seda lossi ja magas seal. Ja hommikul tõusis (üles) ja sõitis (sinna), kus tsaar elab. Läks ütles tsaarile, et nii ja naa. Ennäe, nägin ilusat lossi. Tsaar sõitis otsekohe sinna pottsepaga. Ja seal tundis ta ära oma naise ja pojad. Ja sõitis nendega lossi. Aga need, äia ja teise naise, ajas minema. Ja hakkasid elama head elu.

Ma kuulsin seda muinasjuttu järvel, siin järvel. Olin kalal.

Aarne-Thompson TFT 707.

3. *eľi ug◡da ak. oľi hĭľ ńĭťšukeińe. ak koľi. mužik ḿest nai. ńetsęn ńĭťšukeižęn zavoiďib'ä abiťä. ťegihe hĭľ toińe ńĭťšukeińe. ežḿäiťšen ńĭťšukeižęn abiťäs. händast oiǵeńžib'ä ľähtkennost kezęrmaha. ṕetkos sorźi vä́rťnęižęn ľähtkehe. tuľi koďihe i sanub tataлaz: sorźiń ľähtkehe vä́rťnęišęn.*

ak paǵižęb: ḿänę sĭťšaže! sa vä́rťnęińe!

ńĭťšukeińe лaśkihe, лaśkihe. ńäǵišťi ṕeŕťižęn, ṕeŕťińe veŕťišę ihtęл jougaл. hän sanui: ṕeŕťińe, ṕeŕťińe, sĭžutadę, edęhe peijeińe, tagana kudḿeińe!

ṕeŕťińe sĭžutihe. ńĭťšukeińe tuľi ṕerťhe. ištub uk päťšiľ, sanub: vufu, vufu, ruski duχ! ńevida·л ruski duχ!

hän, ńĭťšukeińe sanub: ďedoi, ďedoi! ed ńäǵind vä́rťnäšt? ďed sanub: ńĭdoi, ńĭdoi, ľämb'ita ķiľb'et!

ńĭdoi ķizęлęb: ḿiľ ķiľb'eť ľämb'itada?

hän sanub: ľämb'ita koľikoiľ.

ńĭťšukeińe ľämb'iťi ķiľb'etin hougoiľ. sanub: ďedoi! ďedoi! ḿiľ veži kańďišta?

kańďišę segлaл, ďed sanub.

hän sai vedran. kańďišį vet vedraл.

ďedoi! ďedoi! kuť šindęi veda ķiľb'etihe?

sanub: ve hibušiš!

hän sai ďeŕewńast ŕegudęn i vĭ ŕegudęл. sanub: ďedoi, ďedoi! ḿiľ šeľg hošťä?

hoši koľikoл!

hän oťi vihkon i hoši vihkoл.

ďedoi, ďedoi! ḿiľ koďihe veda?

sanub: ve hibušiš!

hän vĭ ḿest ŕegudęл. hän ḿest toi händast koďihe. hän sanub: ota! naku vä́rťnęińe! i ḿänę sareiľe i ota šińińe sunduķeińe!

oti sundukan.

i sanub: ṁänę kodihe i aveda ńetsę sundukeiṅe.

tuli kodihe i aveiž sundukeižęn. a sundukeižęs bogatstvad.

i ńetsęlę akalę i hänen titręlę žal.

zavidoitšib'ä hänęn bogatstvan. titar kizęlęb: kut šiṅä said bogatstvad?

hän sanub: ṁiṅ uk saneľ, šen radoiṅ.

no!

ńetsę titar ṁäṅi kezęrdamha ľähtkennost i narošno ľikeiži väṙtnęižęn. ṁäṅi, laškihe samha väṙtnäšt. laškihe i ńägišti: veṙtišęb peṙtiṅe. sanub: peṙtiṅe, peṙtiṅe! sižutadę! edehe peijeiṅe, a tagana kudṁeiṅe!

peṙtiṅe sižutihe. hän tuli peṙtṅe. šigä pätšiľ ištub uk. uk sanub: vufu! vufu! ruski duχ ńe vida·l, ruski duχ.

ďedoi! ďedoi! ed ̑nägend väṙtnäšt?

hän sanub: ńidoi! ńidoi! ṁänę ľämb'ita kiľb'et!

ďedoi! ṁiľ ľämb'itada kiľb'et?

hän sanub: ľämb'ita koľikoiľ!

hän ṁäṅi ľämb'iti koľikoiľ. žarud elę ńiṁi·däd. hän sanub: ṁiľ veži kaṅdišta?

hän sanub: kaṅdišę šeglal.

hän kaṅdiši šeglal. i vet ńiṁi·dä elę.

ďedoi, sanub, ṁiľ šindęi kiľb'etihe veda?

sanub: ve hibušiš!

hän vi hibušiš, tarabuši koekut.

ďedoi! ďedoi! ṁiľ šeľg hošta?

hoši koľikol!

hän hoši hoľikol. kaiken nahkan ńilgoti verehesęi.

ďedoi! ďedoi! ṁiľ tagaz veda?

ve hibušiš!

hän vi hibušiš. kaik poštti hibusęd rešti. i uk sanub: ota! naku väṙtnęiṅe. ṁänę sareiľe i ota ruskea sundukeiṅe. tulęd kodihe, ṁäŋgat kahtęn mamoiške sareiľe i aveigat sundukeiṅe.

i kutsui mamad sareiľe, i aveižib'ä sundukeižęn. a sundukeizęspei ľämboi fspiṇńi. palоi sarei, palоi mam i ńiťšukeiṅe. a jai ikš ńiťšukeiṅe i tat tšomad elod eľäṁähe. kaik tšoma i ágj tšoma.

Elasid mees ja naine. Oli neil tüdrukuke. Naine suri. Mees võttis uuesti naise. Hakkasid sellele tüdrukukesele ülekohut tegema. Sündis neile teine tüdrukuke. Esimesele tüdrukukesele teevad ülekohut. Saatsid ta kaevu juurde ketrama. Kogemata laskis (tüdruk) värtnakese kaevu kukkuda. Tuli koju ja ütleb oma isale: «Lasksin värtnakese kaevu kukkuda.»

Naine ütleb: «Mine otsekohe! Saa värtnake (kätte)!»

Tüdrukuke laskus, laskus (alla). Nägi majakest. Majake keerles ühel jalal. Ta ütles: «Majake, majake! Jää seisma, ette päike, taga kuukene!»

Majake jäi seisma. Tüdrukuke tuli tuppa. Istub taat ahjul, ütleb: «Puh, puh, vene hais! Pole näinud vene haisu!»

Tema tüdrukuke ütleb: «Taadike, taadike! Kas sa ei ole näinud värtnakest?»

Taat ütleb: «Neiuke, neiuke, küta saun!»

Neiuke küsib: «Millega sauna kütta?»

Ta ütleb: «Küta vihakontsudega.»

Tüdrukuke küttis sauna halgudega. Ütleb: «Taadike! Taadike! Millega vett kanda?»

«Kanna sõelaga,» ütleb taat.

Ta sai pange. Kandis vett pangega.

«Taadike! Taadike! Kuidas sind sauna viia?»

Ütleb: «Vii juukseidpidi!»

Ta sai külast kelgu ja viis kelguga. Ütleb: «Taadike, taadike! Millega selga hõõruda?»

«Hõõru vihakontsuga!»

Ta võttis nuustiku ja hõõrus nuustikuga.

«Taadike, taadike! Millega koju viia?»

Ütleb: «Vii juukseidpidi!»

Ta viis jälle kelguga. Ta tõi ta jälle koju. Ta [= taat] ütleb: «Võta! Ennäe värtnake! Ja mine kuuri ja võta sinine kirstuke!»

Võttis kirstu.

Ja ütleb (taat): «Mine koju ja ava see kirstuke.»

Tuli koju ja avas kirstukese. Aga kirstukeses on varandus.

Ja sel naisel ja tema tütrel on kahju.

Kadestasid teda varanduse pärast. Tütar küsib: «Kuidas sa said varanduse?»

Ta ütleb: «Mida taat ütles, seda tegin [= töötasin].»

«Noo!»

See tütar läks kaevule ketrama ja viskas meelega värtnakese (kaevu). Läks, laskus (alla) värtnakest saama. Laskus (alla) ja nägi: keerleb majake. Ütleb: «Majake, majake! Seisatu. Ette päike, aga taga kuuke!»

Majake seisatus. Ta tuli tuppa. Seal istus ahjul taat. Taat ütleb: «Puh, puh! Vene hais, ei näinud, vene hais!»

«Taadike! Taadike! Kas sa pole näinud värtnakest?»

Ta ütleb: «Neiuke! Neiuke! Mine küta saun!»

«Taadike! Millega sauna kütta?»

Ta ütleb: «Küta vihakontsudega.»

Ta [= tüdruk] läks, küttis vihakontsudega. Kuuma ei ole sugugi. Ta ütleb: «Millega vett kanda?»

Ta [= taat] ütleb: «Kanna sõelaga.»

Ta kandis sõelaga. Ja vett sugugi ei ole.

«Taadike,» ütleb, «millega sind sauna viia?»

Ütleb: «Vii juukseidpidi!»

Ta viis juukseidpidi, tiris kuidagiviisi.

«Taadike! Taadike! Millega selga hõõruda?»

«Hõõru vihakontsuga!»

Ta hõõrus vihakontsuga. Kogu naha kratsis verele.

«Taadike! Taadike! Millega tagasi viia?»

«Vii juukseidpidi!»

Ta viis juukseidpidi. Peaaegu kõik juuksed kiskus välja. Ja taat ütleb: «Võta! Ennäe värtnake! Mine kuuri ja võta punane kirstukene! Tuled koju, minge oma emaga kahekesi kuuri ja avage kirstukene.»

Ja kutsus ema kuuri. Ja avasid kirstukese. Aga kirstukesest plahvatas tuli. Põles kuur, põlesid ema ja tüdrukuke. Aga jäid (alles) üksi tüdrukuke ja isa head elu elama. Kõik hea ja lõpp hea.

Aarne-Thompson TFT 480.

4. eľi uk i ak. oľi hĺľ ńĺťšuķeińe. ak koľi. mužįk ńest nai. ťeģihe ńest ńĺťšuķeińe. vanhemban ńĺťšuķeižęn ab'iťäs. händast oiģeńźib'ä kuwmęks ṕejaks ķezęrdamha pustha ṕeŕťhe. i hän śiģä ķezęŕź, ķezęŕź. häṁärzaškańź, a hänęл ķezęrdasę äi. kulišt: koлoťišę uk. — ńĺdoi! aṽeida!

hän sanub: śĺťšȧ·s, śĺťšȧ·s doķezęrdan. śĺťšȧ·s, śĺťšȧ·s aṽeidan.

ṁäńi aṽeiž. astub uk. hänęл śeľģän taga kogoneińe havad eлod. tuľi sanub: ńĺdoi! pašta ṕirgoiď!

ńĺdoi zavoďi pašta. ṕekśi tahthan. tuľi hänęnnost hiŕ. hiŕ sanub: ńĺťšuķeińe, ńĺťšuķeińe! anda tahtast ṽäheińe!

a uk sanub: anda händast potkaл!

a ńĺťšuķeińe ṁeľez potkeiž, a iťše tahtast ľikeiž. skańťšän ťegi. tuľi hiŕ, sanub: ńĺťšuķeińe, ńĺťšuķeińe! anda skańťšeińe!

a uk sanub: anda ṕetkлoл!

a ńĺťšuķeińe лavaлę ṕetkлoл stukńi, a iťše andoi hiŕudęлę skańťšän. ṽedaškańź ṕäťšišṕei ṕirgan. hiŕud ṁest tuľi: ńĺťšuķeińe, ńĺťšuķeińe! anda ṕirģeińe!

uk sanub: anda, anda ŕehťipaľikoл!

a ńĭťšukeińe iški ŕeńťipalikoл лavadńe. a iťše pirǵeižęn hiŕudęлę žogńi. ehtkoińe jo. ištuhoiš šeńńä. šĭb'ä i juib'ä. i uk paižęb: ńĭdoi, pandę magattaha!

ńĭťšukeińe sanub: varasta, varasta! väheižęл dopezęn.

hän oťi i puhaľż лampan. tuľi hiŕud, ńĭťšukeižęn pŕevraťi pŕiťšepkaks. i žogńi šĭńńä. a iťšeлaz šidoi buruižęn kaglaлę i zavoďi jokseta. uk händast taboiťeľi, taboiťeľi, muga ĭ voinu tabata. kukoi лollańť i uk laŋgeż karźńähä. muga hän radoi kuwmę ehtad. tuľi tatazę otmaha ńĭťšukašt. a ńĭťšukeińe eľäb. tuľi i katsub: kogoneińe ŕegi eлod. oťi eлon, ištuťi ťitręn i ajoi koďihe.

maťšexan ťitręлę žaľ ťeǵihe bogatsvtvad, i ķizęľ mamaл: ńińä mugažo ńänęn metsha pustha peŕťhe ķezęrdamha.

mama spraví händast, pirgoiď f'šäķijad pańi havadohe hänęл šińńä. no i tuľi hän pustha peŕťhe i zavoďi varastada ukon. ķezęrda ĭ. eźńeińe ķezęŕź. hän ĭ ķezęrda. vdrug kolotiškańź. mäńi hotķemba aveimaha veŕejäd. tuľi uk, sanui: ńĭdoi! ķiťä pirgoiď!

ńĭdoi iťše jo ķilľäks šenu. šĭťšä·s zavoďi tahthan šegoitęлda. tuľi hiŕud, sanub: ńĭťšukeińe, ńĭťšukeińe! anda tahtast väheińe!

a uk sanub: anda händast potkaл!

hän kui tŕešńib potkaл, hiŕud eskei voŋgaťť. zavoďi ťehťa skańťšän. tuľi hiŕud, sanub: ńĭťšukeińe, ńĭťšukeińe! anda skańťšeińe!

a uk sanub: anda piŕäg◡väŕťnäл!

hän piлahtoiť väŕťnäл. a hiŕ voŋgaťť. zavoďi vedada pirgad, tuľi hiŕud, i paǵižęb: ńĭťšukeińe, ńĭťšukeińe! anda pirǵeińe!

a uk sanub: anda, anda ŕeńťipalikoл!

hän eskei voŋgaťť. ištuihoiš šeńńä. šĭb'ä i juib'ä. uk sanub: pandę magattaha!

hän astjoiď ĭ pezęn. a eźńeińe peźi. pańihe ńĭťšukeińe magattaha. uk händast šĭ. jäib'ä ihtęd лuhudęd pošťeľńikalę.

päľiťši kuwmęs pejäs tuľi mam. tuľi i ķeik лuhudęd pošťeľńikaл. лuhudęd oťi i pańi ŕegehe. ajaškańź i kuľišťi, voŋktas koirad: hū, hū, ukon ťitar elon vedab, a akan ťitar лud vedab. hū, hū.

ķeik ťšoma i agj ťšoma. mama sanui.

Elasid mees ja naine. Oli neil tüdrukuke. Naine suri, mees võttis jälle naise. Sündis jälle tüdrukuke. Vanemale tüdrukukesele ollakse halb. Saadavad ta kolmeks päevaks ketrama tühja majasse. Ja ta seal ketras, ketras. Hakkas hämarduma, aga tal on palju kedrata. Kuulis: taat kolistab (uksel). — «Neiuke! Tee lahti!»

Ta ütleb: «Kohe, kohe ketran valmis. Kohe, kohe avan.»

Läks, avas. Tuleb taat. Tal on seljas [= selja taga] terve kott vilja. Tuli, ütleb: «Neiuke! Küpseta pirukaid!»

Neiuke hakkas küpsetama. Segas [= peksis] taina. Tuli tema juurde hiir. Hiir ütleb: «Tüdrukuke, tüdrukuke! Anna tainast vähekese!»

Aga taat ütleb: «Anna talle jalaga [= põtkaga]!»

Tüdrukuke vaid teeseldes lõi jalaga, aga ise viskas tainast. Tegi pirukaaluse. Tuli hiir, ütleb: «Tüdrukuke, tüdrukuke! Anna pirukaalusekest!»

Aga taat ütleb: «Anna petkliga!»

Aga tüdrukuke koputas petkliga pingile, kuid ise andis hiirekesele pirukaalust. Hakkas ahjust pirukat välja võtma [= tõmbama], hiireke tuli jälle: «Tüdrukuke, tüdrukuke! Anna pirukake!»

Taat ütleb: «Anna, anna pannikonksuga!»

Aga tüdrukuke lõi pannikonksuga mööda pinki. Aga ise suskas hiirekesele pirukakese. Õhtusöögiaeg juba (käes). Istusid sööma. Sõid ja jõid. Ja taat ütleb: «Neiuke, heida magama!»

Tüdrukuke ütleb: «Oota, oota! Varsti [= vähese ajaga] pesen ära (anumad).»

Ta võttis ja puhus lambi ära. Tuli hiireke, muutis tüdrukese haagiks ja torkas seina. Aga enesele sidus kellukese kaela ja hakkas jooksma. Taat taotles, taotles teda kätte saada, aga ei saanudki tabada. Kukk laulis korraks ja taat langes põranda alla. Nõnda ta tegi [= töötas] kolm õhtut. Tuli ta isa tüdrukukest ära viima [= võtma]. Aga tüdrukuke elab. Tuli ja vaatab: terve koorem vilja. Võttis vilja, pani tütre istuma ja sõitis koju.»

Võõrasema tütrel hakkas varandusest kahju ja palus [= küsis] ema [= emalt]: «Ma lähen samuti metsa tühja majja ketrama.»

Ema saatis ta teele, pani igasuguseid pirukaid kotti talle sinna (kaasa). Noh, tuligi ta tühja majja ja hakkas taati ootama. Ei ketra. Eelmine ketras. Tema ei ketra. Äkki hakatakse kolistama. Läks kiiresti [= kiiremini] ust avama. Tuli taat, ütles: «Neiuke! Keeda pirukaid!»

Neiuke on ise juba kõhu täis [= küllaseks] söönud. Hakkas otsekohe tainast segama. Tuli hiireke, ütleb: «Tüdrukuke, tüdrukuke! Anna tainast vähekese!»

Aga taat ütleb: «Anna talle jalaga [= põtkaga]!»

Kui ta virutab jalaga, hiireke isegi karjatas. Hakkas pirukaalust tegema, tuli hiireke, ütleb: «Tüdrukuke, tüdrukuke! Anna pirukaaluseke!»

Aga taat ütleb: «Anna pirukarulliga!»

Ta äigas rulliga, aga hiir karjatas. Hakkas pirukat (ahjust) välja võtma. Tuli hiireke ja räägib: «Tüdrukuke, tüdrukuke! Anna pirukake!»

Aga taat ütleb: «Anna, anna pannikonksuga!»

Ta [= hiir] isegi karjatas. Istusid sööma. Sõid ja jõid. Taat ütleb: «Heida magama!»

Ta anumaid ei pesnud. Aga eelmine pesi. Heitis tüdrukuke magama. Taat sõi ta (ära). Jäid vaid luukesed asemele.

Kolme päeva pärast tuli ema. Tuli ja kõik luukesed asemel. Võttis luukesed ja pani rekke. Hakkas (ära) sõitma ja kuulis, (et) koerad karjuvad: «Auh, auh, mehe tütar vilja veab, aga naise tütar luid veab. Auh, auh!»

Kõik hea ja lõpp hea. Ema rääkis.

Н. П. Андреев, Указатель сказочных сюжетов по системе Аарне, Ленинград 1929 480* C; J. Balys, Lietuvų pasakojamosis tautosakos motyvų katalogas, Kaunas 1936* 482.

5. *starin*

eli mužik akaŋke. ajoi mužik lidnaha i osti śigä äjän (= äˌän) tavarad. ajab koďihe. zaχoti joda vet, koveržihe vet iomha. händast tabaži samojed bardas. mužik sanub: pästa mindei!

samojed hänelę paǵižęb, sanub: andad śen, mid'ä siń'ä koďiš etˌ ďeda?

mužik duńei, duńei, i sanui: andan!

tuli koďihe i ńäǵeb: hänel akalasˌ poig. edęs peivеńe, tagana kudńeiňe. i kazvab priheiňe ťsasuiďńe i minutoiďńe. tuli mužik i i voin ni śeda ni joda. tuli poig hänenost i kizęlęb hänel: mijag, tat, śiń'ä pomraťšńel?

hän paǵižęb: mugasa muga, miń'ä śindei toivoťiń samojedalę.

ni miď'ä, tat! śiń'ä toivoťid da miń'ä mänen.

mamazę kuivati hänelę suχrid dorogaha. tuli samojedanost i samojed käskeb, andei hänelę rata äˌän radod. ńäǵeb priha: śigä sur kaťil' i śigä vezi kihub. χfati hän samojedan i likeiž händast kaťlähe. pani pälę kriškan i śigä kehui samojed. zavoďi dobiraitas koďihe mamanost da tatanost. astui, astui i ńägišť paiḿen lambhid' paiḿendab. i poig paǵižęb: paiḿen, paiḿen! anda miń'i lambaz. miń'ä śiń'i andan deŋgad.

hiva, paǵižęb paiḿen. anda deŋgad, ota lambhad.

poig oli lambhan, rikoi, hiťi nahkan, pani pähä i astuškańž koďihe. a koďihe oli häťkasta. tuli lidnaha i pakiťšihe eks ihthe bapkeižęhe. bapkeiňe päśti händast eläḿähä. ńetsil akeižęl oli ťšoma hebo i bogatirskijad dospęχad itšezę poigan.

hänęn poigan ihtes voinas rįkoib'ä. i hänęn hebo toi händast kodihe, akan poigan kodihe. i vot ńena dospeχad andoi hän poigaлę.

šiď naťšnihe ńest voin. tsaŕ tošt ľidnad zavodi voinad ńetsęŋke ľidnaŋke, kudaḿes eľi poig. konz zavodihe boi, ńetsę poig sob'ihe dospeχoihe. ištuihe hebolę i tuľi na poľe bòja. konz zavodiňä torata, hän hebol hippähti ķesked voiskad tošt ľidnad, kudam zavodi voinan ľidnaŋke, kudaḿes oľi hän. ľi, razb'ei kaiken voiskan. i muga skrįtno uidi. kuwmandęn kęrdan zavodihe voin. hän ńest tuľi i razb'ei kaiken ńetsęn voiskan. i ńetsęl kęrdal händast raňib'ä uwgha. i hän ńetsęn ranan šidoi šaľiľ. tsaŕ ľidnad, kudaḿes hän eľi, andoi prikazan, štob ľūta šiďä prihad, kudam razb'ei kuwmę kęrdan vražęskijän voiskan. nakońe·ts händast ľūžib'ä. ńetsęn poigan tsaŕ naiti iťšezę ťitręl. ńižńe oľi ďiki hivä, tšoma. jäľghes svaďban väńďib'ä svaďban, jäľghes svaďban hän ḿäńi etsḿähä iťšezę tatan i maman. jälgḿäks hän ľūži hiď. tuľi ńevestanost ľidnaha. i zavoďib'ä eľäda tšoḿiń. — лoṕiń.

Muinasjutt

Elas mees naisega. Sõitis mees linna ja ostis seal palju kraami. Sõidab koju. Tahtis vett juua, kummardus vett jooma. Teda võttis habemest kinni inimesesööja. Mees ütleb: «Lase mind!»

Inimesesööja räägib talle, ütleb: «Kas sa annad selle, mida sa kodus ei tea (olevat)?»

Mees, mõtles, mõtles ja ütles: «Annan!»

Tuli koju ja näeb: tema naisel on poeg, ees on päikene, taga kuukene. Ja kasvab poisike iga tunniga ja iga minutiga. Tuli mees ja ei võinud ei süüa ega juua. Tuli poeg tema juurde ja küsib talt: «Miks, isa, oled sa süngeks läinud?»

Ta räägib: «Nii ja naa, ma tõotasin su inimesesöojale.»

«Pole midagi, isa! Sa tõotasid ja mina lähen.»

Ema kuivatas talle kuivikuid teele (kaasa). Tuli inimesesööja juurde ja inimesesööja käsib, andis talle palju tööd teha [= töötada]. Näeb poiss: seal on suur katel ja seal vesi keeb. Haaras ta inimesesööja ja viskas ta katlasse. Pani peale kaane ja seal kees inimesesööja. Hakkas koju ema ja isa juurde teele minema. Astus, astus ja nägi, (et) karjane karjatab lambaid. Ja poeg ütleb: «Karjane, karjane! Anna mulle lammas. Ma annan sulle raha.»

«Hästi,» ütleb karjane. «Anna raha, võta lambad.»

Poeg võttis lamba, tappis, nülgis naha, pani pähe ja hakkas kodu poole minema. Aga koju oli kaua (minna). Tuli linna ja palus öömaja ühe vanaeidekese juurde. Eideke laskis ta elama (enese juurde). Sel naisekesel oli tore hobune ja oma poja kangelasesõjariistad. Ta poeg oli tapetud ühes sõjas. Ja ta hobune oli ta koju toonud, naise poja koju. Ja vaat, need sõjariistad andis ta pojale. Siis algas jälle sõda. Teise linna kuningas hakkas sõdima selle linnaga, kus elas poeg. Kui algas lahing, see poeg rõivastus sõjariistadesse, istus hobusele ja tuli lahinguväljale. Kui hakkasid võitlema, ta hüppas järsku hobusega keset teise linna sõjaväge, kes alustas sõja linnaga, kus ta oli. Lõi, lõi puruks kogu sõjaväe. Ja taas salaja läks minema. Kolmandat korda algas sõda. Ta tuli jälle ja lõi puruks kogu selle sõjaväe. Ja sel korral teda haavati õlast. Ja ta sidus selle haava (kinni) salliga. Linna kuningas, kus ta elas, andis käsu, (et) see poiss (kätte) leida, kes lõi kolm korda puruks vaenlase sõjaväe. Lõpuks leidsid ta (kätte). Sellele poisile andis tsaar enese tütre naiseks. Tütarlaps oli väga hea, ilus. Pärast pulmi — pidasid [= mängisid] pulmad — pärast pulmi läks ta oma isa ja ema otsima. Lõpuks leidis ta nad (kätte). Tuli nooriku juurde linna. Ja hakkasid hästi elama. — Lõpetasin.

Aarne-Thompson TFT 810 + 530.

6. *staŕin*

eľib'ä ugᵕda ak. oli hĩľ ńeľ poigad. ihtęn kutsuib'ä griškaks, toizęn ḿiškaks, kuwmandęn vaškaks i neľľändęn ivanaks. kuwmęn vèľľed ratas, a ivan ištub päfšiľ. mam i tat koľib'ä hĩľ. tuľi praznik. praznoifšib'ä ežḿeifšen praznikan fšoḿiń. tuľib'ä mamaлaz i tataлaz ńeľkiḿtšed. vèľľed paǵištas: ḿänę ivan лužikoiḥe.

ḿäńi ivan лužikoiḥe. ošti лužikoiď. astub koďihe i ńäǵeb: priheižęd katęišoi sukšiľ i końkiľ. šid hän ńäǵišti, kut priheižęd ľikkitas japľitęižęd. oti ivan i ľikki kaik лužikad. лužikad fšoḿiń skoľžib'ä. tuľi koďihe лužikoita. veľľed kizęлdas: iva·n, iva·n! kus šineį лužikad?

iva·n paǵižęb: ľikkiń jahudęлę.

oi šä urad, šä urad! ḿänę joksę soлha!

ošti ivan soлad. astuškańż koďihe, a pei ľämb. zaχoti vèt joda. ńäǵišti šiǵa vèdęhižęn vèdęs. oti da häneлę kaiken soлan vaлoi šiľḿihe. tuľi ivan koďihe. vèľľed kizęлdas: iva·n, iva·n! kus soл?

vèdęhižęлę šiľḿäd soлažiń.

oi, śińä urad, śińä urad! ḿänę joksę voihe!

ḿäńi ośti void. astuškańź koďihe. ńäǵišti prihęižęd katęišoi ńägudęspei. a ḿägudęs karęińe. oťi i voiľ voiďi händast. ḿäńi koďihe. veľľed kizęлdas: iva·n, iva·n! kus voi?

a karęižęn ńägišťiń ḿägudęл da voiďiń voiľ, sanęлęb ivan.

oi śińä urad, śińä urad! jogo ḿeľť keradad? ḿänę ivan vasha!

лaśkihe ivan karźńähe. aveiži propkan buťšiš i kaiken vasan päśti karźńädḿe. ī voinu propkaл tugeta buťšiď. astub koďihe. tuлęb koďihe. veľľed kizęлdas: kus vas?

a vas ujeлęsę karźńädḿe.

oi śińä urad, śińä urad! tuwkutoi šloŋg!

tuľi prazńik. ḿäńib'ä veľľed prazńikaлę. käśkib'ä ivanaлę varjoita veŕäjän. ḿäńib'ä veľľed prazńikaлę. hän oťi veŕäjän šeľohä i ḿäńi prazńikaлę. ńäǵišťib'ä veľľed ivanan, kudam guľeib veŕäjäŋke guľbišadḿe. i dava·i hänęspęi uidho. ńäǵišti ivan, što veľľed uiďeлtas. dava·i hīľe jäľohe. jokšib'ä, jokšib'ä, ľibuib'ä pedajaha. ištuib'ä šiǵä, ištuib'ä. i ńäǵišťib'ä: razboińikad asttas. i riktas hīd. ńäǵišťib'ä hī razboińikoiď. išttas hiľľäšti pedajas, i varęitas pagišta. tuľb'ä razboińikad i ańi hīďe pedajanow zavoďib'ä ďeŋgad лukťä. iva·n ištui, ištui, sanub: veľľed, veľľed! kuźi ľähtęb.

ikś sanub: kusta ḿińi sapug śärhe!

toińe sanub: kusta ḿińi šapkaha!

kuwmańź sanub: kusta ḿińi kormanaha!

ivan sanub: en kustę!

i zavoďi šoŕďä razboińikoiлę päлę. a razboińikad pagištas: katsu! jumaл vihmašt andoi!

ištui, ištui ivan. pagižęb veľľiľe: veľľed, veľľed, šit ľähtęb.

ikś sanub: šittę ḿińi sapug śärhe!

toińe sanub: šittę ḿińi šapkaha!

a kuwmańź sanub: šittę ḿińi kormanaha!

en! sanub ivan.

i zavoďi šitta razboińikoiľe päлę. razboińikad pagištas: katsu! jumaл hiллoižid andab!

ištui ivan i pagižęb veľľiľe: veľľed, veľľed! surduiń, veŕäjän pästan razboińikoiľe päлę.

aлa pästa! anda ḿiňä piďän!

en anda! sanub ivan.

i päšti ʋeŕäjän razboińikoiľe päлę. razboińikad peľgästuib'ä i uidho. i ďeŋgad šihe jätib'ä. лaškihoiš orcho i otaškaťhe ďeŋgad. šiď◡ikš razboińik ʋerńihe tagaz. žaľ hänęлę ťeģihe ďeŋgoiď. a ivan sanub: katsuhtaške šineį keľeл hibusud! anda, ḿińä hĺťän!

razboińik ozuťi ku keľensę, a ivan tabaź keľes i tšapoi hänęл keľen. razboińik zavoďi лaллatada. i ʋäheińe deį koľi. oťib'ä ʋeľľed ďeŋgad i eľäškaťhe ťšomad eлod.

ḿińä šiģä oľiń. juiń vinan, suhu ĺ◡putun. huľiďḿe vaлoi.

Muinasjutt

Elasid taat ja eit. Oli neil neli poega. Üht kutsusid Griškaks, teist Miškaks, kolmandat Vaskaks ja neljandat Ivaniks. Kolmekesi teevad vennad tööd, aga Ivan istub ahjul. Ema ja isa surid neil. Tuli pidu. Pidutsesid esimese peopäeva hästi. Tuli nende emale ja isale neljakümnes päev (pärast surma, millal peeti surnute mälestuspäeva). Vennad räägivad: «Mine, Ivan, lusikaid tooma.»

Läks Ivan lusikaid tooma. Ostis lusikaid. Astub kodu poole ja näeb: poisikesed sõidavad suuskade ja uiskudega. Siis ta nägi, kuidas poisikesed loopisid jääkillukesi. Võttis Ivan ja loopis kõik lusikad (minema). Lusikad ilusasti libisesid. Tuli koju (ilma) lusikateta. Vennad küsivad: «Ivan, Ivan! Kus on sul lusikad?»

Ivan ütleb: «Loopisin jääkesele.»

«Oh sa totter, sa totter! Mine jookse soola tooma!»

Ostis Ivan soola. Hakkas kodu poole astuma, aga päev on soe. Tahtis vett juua. Nägi seal veehaldjat vees. Võttis ja valas kogu soola talle vastu silmi. Tuli Ivan koju. Vennad küsivad: «Ivan, Ivan! Kus sool?»

«Veehaldja silmad soolasin (sisse).»

«Oh sa totter, sa totter! Mine jookse võid tooma!»

Läks ostis võid. Hakkas kodu poole astuma. Nägi, (et) poisikesed lasevad künkalt (alla). Aga künkas on auguke. Võttis ja võidis selle võiga. Läks koju. Vennad küsivad: «Ivan, Ivan! Kus või?»

«Aga nägin augukest künkal ja võidsin võiga (sisse),» ütleb Ivan.

«Oh sa totter, sa totter! Kas sa saad mõistlikuks [= korjad meelt]? Mine, Ivan, kalja tooma!»

Ivan läks alla põranda alla. Avas punni vaadil ja laskis kogu kalja mööda põrandaalust. Ei saanud punniga vaati kinni panna. Läheb [= astub] koju. Tuleb koju. Vennad küsivad: «Kus kali?»

«Aga kali ujub mööda põrandaalust.»

«Oh sa totter, sa totter! Mõistusetu lontrus!»

Tuli pidu. Läksid vennad peole. Käskisid Ivanil ust valvata. Läksid vennad peole. Ta võttis ukse selga ja läks peole. Nägid vennad Ivanit, kes jalutab uksega mööda peoplatsi. Ja panid tema juurest minema. Nägi Ivan,

et vennad lähevad minema. Pani neile järele. Jooksid, jooksid, läksid [= tõusid] männi otsa. Istusid seal, istusid. Ja nägid: röövlid tulevad [= astuvad]. Ja tapavad nad ära. Nägid nad röövleid. Istuvad tasakesi männi otsas ja kardavad rääkida. Tulid röövlid ja just nende männi juures hakkasid raha lugema. Ivan istus, istus, ütleb: «Vennad, vennad! Kusi hakkab tulema.»

Üks ütleb: «Kuse mulle saapasäärde!»

Teine ütleb: «Kuse mulle mütsi!»

Kolmas ütleb: «Kuse mulle taskusse!»

Ivan ütleb: «Ei kuse!»

Ja hakkas röövlite peale soristama. Aga röövlid räägivad: «Vaata! Jumal andis vihmakest!»

Istus, istus Ivan. Räägib vendadele: «Vennad, vennad, roe hakkab tulema!»

Üks ütleb: «Roojasta mulle saapasäärde!»

Teine ütleb: «Roojasta mulle mütsi!»

Aga kolmas ütleb: «Roojasta mulle taskusse!»

«Ei!» ütleb Ivan.

Ja hakkas roojastama röövlite peale. Röövlid ütlevad: «Vaata! Jumal annab pudi!»

Istus Ivan ja räägib vendadele: «Vennad, vennad! Olen väsinud, lasen ukse röövlite peale.»

«Ära lase! Anna, ma hoian!»

«Ei anna!» ütleb Ivan.

Ja laskis ukse röövlite peale. Röövlid ehmusid ja (läksid) minema. Ja raha jätsid sinna. Laskusid (vennad) alla ja hakkasid raha võtma. Siis üks röövel tuli tagasi. Tal hakkas kahju rahast. Aga Ivan ütleb: «Vaata ometi, sul on keelel karvake! Lase [= anna], ma viskan ära!»

Kui röövel näitas oma keelt, [aga] Ivan püüdis ta keele kinni ja lõikas talt keele (ära). Röövel hakkas lällutama. Ja natuke (aega) ja ta surigi. Võtsid vennad raha ja hakkasid head elu elama.

Ma olin seal. Jõin viina, suhu ei sattunud. Mööda huuli valas (maha).

Aarne-Thompson TFT 1690* + 1653 B.

Jutud 2—6 on rääkinud 14-aastane Anatoli (Tol'a) Pantšukov Vinglas (vene keeli Винницы) 1955. aasta suvel. Jutustaja oli paari aasta eest tulnud Vinglasse Vilhalast (Ярославичи), kus ta oli sündinud. Jutud on Tol'a kuulnud Vilhalas peale 2. jutu, mille ta oli kuulnud Vinglas.

ВЕПССКИЕ СКАЗКИ

П. АРИСТЭ

Резюме

Вепсские сказки, которые приведены в оригинале с эстонским переводом, записаны самим автором у северных и средних вепсов. Содержание сказок передается международными типовыми номерами по системе Аарне-Томпсона.

В качестве предисловия приводятся источники вепсских сказок, а также краткий обзор соответствующих исследований. Всемирно известные исследователи сказок, как, напр., В. Андерсон, обратили особое внимание вепсским сказкам, так как они являются очень самобытными. Кроме того, они были мало известны почти до последнего времени.

Приведенные сказки опубликованы на разных говорах. Поэтому они представляют интерес также исследователям прибалтийско-финских языков.

HILISGEMINATSIOONIST VADJA KEELES

T.-R. VIITSO

Vadja hilis- e. sekundaarset geminatsiooni on üksikasjalisemalt käsitlenud L. Kettunen nüüd juba hääbunud Mahu murraku põhjal tehtud lühikeses, kuid sisukas uurimuses «Itävatjan geminoitumis-ilmiöstä» [1]. Siin peab L. Kettunen seda geminatsiooni ainuomaseks ning iseloomulikuks idavadja murdele [2]. Nimetatud uurimuse tulemused esitab ka Bj. Collinder [3]. Vadja hilisgeminatsiooni tegelikust esinemisalast annavad õigema pildi aga hilisemad uurimused, eelkõige siiski tekstiväljaanded [4].

Alljärgnevalt püütakse anda ülevaade hilisgeminatsiooni esinemusest.

1. Vadja hilisgeminatsiooni üldiseloomustus. Lugedes algupäraseks foneetilist geminatsiooni, mis on tagasiviidav vähemalt hüpoteetilise läänemere algkeeleni, mõistetakse siin hilis-

---

[1] L. Kettunen, Itävatjan geminoitumis-ilmiöstä. — SUSA XXX 18, 1913—18.

[2] *Ib.*, lk. 1.

[3] Bj. Collinder, Über den finnisch-lappischen quantitätswechsel. — UUÅ. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper 1, 1929, lk. 51—52.

[4] Vrd. L. Kettunen, Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki 1930 (= SKST 185), lk. 119—122; Я. Лонсу, Материалы по говорам води. — Западнофинский сборник, Ленинград 1930 (= Труды по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран 16), lk. 201—305 [= МГВ]; Dm. Tsvetkoff, Vadja keelenäide. — EK 1931, lk. 57—66 [= VK]; L. Kettunen ja L. Posti, Näytteitä vatjan kielestä, Helsinki 1932 (= SUST LXIII), eriti lk. 108 [= NVK]; P. Ariste, Vadja keele grammatika, Tartu 1948 (= NSUT 9), lk. 15 ja 27; P. Ariste, Rahvajutte Mati külast. — KKIU II, 1958, lk. 145—164 [= RMK]; J. Mägiste, Woten erzählen. Wotische Sprachproben, Helsinki 1959 (= SUST 118) [= WE]; L. Kettunen, Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet, Helsinki 1960 (= SUST 119), § 82; P. Ariste, Vadjalaste laule, Tallinn 1960 (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 3) [= VL]; P. Ariste, Vadja muinasjutte, Tallinn 1962 (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 4) [= VM].

geminatsiooni all vastavalt algupärase üksikkonsonandi foneetilist gemineerumist eelneva silbi lühikese vokaalainese järel pika vokaalainese ees.

Hilisgeminatsiooni esinemus vadja keeles on mitmesugune.

(1) Geminatsioon pole toimunud läänevadja Kattila, Pummala, Lempola ja nende ümberkaudsetes hääbunud murrakutes.

(2) Geminaat on lühike: (a) idavadja murdes (tänapäeval on elav vaid Itšäpäivä murrak), (b) läänevadja orglaste (*orkolaizeD*) murderühmas, s. o. Mati, Kõrvõttula, Savvokkala ning hääbunud Jarvigoištšülä ja Velikkä murrakus.

(3) Geminaat on pikk: (a) orglaste murderühma kuuluvas Pontizõ murrakus, (b) Luutsa-Liivtšülä murrakus, (c) Jõgõperä murrakus, (d) Kukkuzi murdes.

Tuleb märkida, et J. Lensu kirjapanekutes on mõlemad geminatsioonitüübid ühtviisi pikaks märgitud, näit. *-k-*, *-p*, *-n-* jne. Kuid ka L. Kettunen on millegipärast kahelnud, kas ei peaks lühikest geminaati pikaks konsonandiks märkima [5].

Alal, kus geminatsioon esineb, pole see täiesti reeglipärane. Esineb kõikumisi murrakuti, kuid ka eri sõnades ja isikuti.

2. Hilisgeminatsiooni esinemise üksikjuhud. Alljärgnevalt esitatakse sõnatüübid ja -vormid, kus geminatsioon esineb, samuti murraku või murrakurühma sisesed kõikumised vastava tüübi või vormi gemineerimisel. Püütakse esitada näiteid võimalikult kõigist murrakutest, kus geminatsioon esineb [6].

Erinevad geminatsioonitüübid eraldatakse mõttekriipsuga. Näited geminatsiooni kõikumisest (puudumisest) murraku või murrakurühma piires eraldatakse tildega (~).

2.1. Geminatsioon pearõhulise silbi vokaali järel.

2.1.1. Geminatsioon vokaalkontraktsioonist tekkinud pika vokaalainese ees.

(1) Pika vokaalainesega lõppeva tüvega adjektiivides:

I *liṗṗęa* 'libe', *piṁmiä* 'pime [ööd]', *sęḱḱęa* 'pime [inimene]'; Kõ *koŕŕęą* 'uhke', *sęḱḱę*, *tšiṗṗęą* 'kibe'; M *kuŕŕęą* 'vasak', *tšäṗṗiɛ* 'kena'; Ja (RMK) *kuŕŕęą̆sę* 'vasakusse' — Po *sęḱḱęą*, *pimmiäD*; Lu Li *korria* 'uhke', *лakkà* 'sile', *makkàD*

---

[5] L. Kettunen, Itävatjan geminoitumis-ilmiöstä, lk. 1.

[6] Eri murrakutest pärinevate näidete esitamisel kasutatakse järgmisi lühendeid: Itšäpäivä — I, Mahu — Ma, Kõrvõttula — Kõ, Mati — M, Savvokkala — S, Jarvigoištšülä — Ja, Velikkä — V, Pontizõ — Po, Luutsa — Lu, Liivtšülä — Li, Jõgõperä — J, Kukkuzi — vK. Trükiallikatest võetud näidete puhul kasutatakse viites 4 esitatud lühendeid, mis esitatakse vastava murraku lühendist tagapool näite või näidete ees. Mahu murrakust olevad näited on kõik L. Kettuneni mainitud tööst, mistõttu sellele eraldi ei viidata. Lisaks on prof. P. Ariste lahkesti kasutada antud käsikirjalistest materjalidest pärinevad näited esitatud lühendiga PA. Viitamata näited on allakirjutanu kogutud materjalidest.

'magusad', *pimmiɛ*, *sorrà* 'sõre'; Lu *kurràʌ* 'vasakul' (nom. *kura*), *tšippàsę* 'haava(-sse)'; J *ʌakkàɒ*; vK *pimmiä*, (NVK) *kurrā*.

(2) Pika vokaalainesega lõppeva tüvega substantiivides ning nende tuletistes:

I Kõ M ja (RMK) *veŋnā* 'vene'; Kõ *veŋnässi*, *veŋnäissi* 'vene keeli'; I Kõ M *ʌappia* 'labidas', *ęppęę* 'hõbe'; M (PA) *ęppęinę* 'hõbedane', *elävā ęppęąta* 'elavhõbedat' — Po *ʌappia*, *ęppęizĭʌ* 'hõbedastel; hõberahadel'; Lu Li *vennà*, *vennàssi*; Lu *ęppvin* 'hõbedane; Li *ʌappia*, *ęppàta* 'hõbedat'; J *ęppàz* 'hõbedas', (VL) *ęppęizę* 'hõbedase' ~ Lu Li J *ʌapjv* 'labidas; aerulaba', *pimjɒ* 'pime'; J *venå*, VK *venäi*.

(3) *d*-noomenites ning nende tuletistes:

I *ęʌʌūɒ* 'õlled'; Kõ *tšeŏvāl* 'kevadel'; M *ęʌʌū* 'õlle', *lüx̌x̌ūɒ* 'lühikesed', *tšeŏvāllă*; S *lüx̌χ̌ū*, (PA) *tšeŏvāl* ~ (PA) *ęʌʌūʌ* (?); Ja (RMK) *lüĥhūpässi* 'lühemaks' — Po *lüx̌χ̌ū*, (PA) *ęʌʌūkā* 'õllega'; Lu Li *lüx̌x̌üitɒ* 'lühikesi', *tševvàl*; vK (NVK) *kevvāllă*, *kevväittā* 'kevadeti' ~ Lu Li J (VK) *oʌùsę* 'õllesse'; J *tševàllɒ*.

(4) *ūz-* ~ *ŭz*-liitelistes substantiivides:

Ma *piťtūs* 'pikkus'; M *süŏvŭttä* 'sügavust', *piťtütta* 'pikkust' ~ (PA) *pitütta* — Lu Li J *pitùttv*, *süvŭttɒ*; Lu *üvŭz* 'headus' ~ J *pittùttă*.

(5) Ainsuse partitiivis, ekstsessiivis ja partitiivsetes abisõnades:

I *miñnua* 'mind', *nišsua* 'nisu', (NVK) *vätťšiä* 'rahvast'; Kõ *siñnòa* 'sind', *läŏveä* 'läve'; M *ęmmā(ta)* 'oma', *äppiɛ* 'häbi', *tüŏviɛ* 'juurest'; M Ja (RMK) *miñnua*, *liĥhā* 'liha', *taĸkā* 'tagant', *jaŏvua* 'jahu' ~ M (NVK) *minua*, *sinua*, *isā* 'isa'; S *sęppā* 'riideid'; V (МГВ) *sępā* (= *sęppā*), *taʌoa* (= *taʌʌoa*) 'talu', (WE) *ko·ťtŭa* 'kodu' — Po *emmā* 'ema', *sattā* 'sadat', *sęttā* 'sõda' ~ (NVK) *muñnātę* 'muna'; Lu Li *minnua*, *sinnua*, *kaʌʌà* 'kala', *paχχà* 'halba', *üvvå* 'head', *gilliɒ* (nom. *gil'i*) '[laeva-]kiilu, köli'; Li *kannà* 'kana'; J *uppà* 'uba', *mā-munnà* 'kartulit', *kottŏanɒ* 'kodunt', (NVK) *appia* 'abi', *vättšlä* ~ *tšiviä* 'kivi', (NVK) *linā* 'lina', *vohŏa* 'kitse', *rahā* 'raha'; vK *hüvvå*, *eʌʌŏa* 'elu', *minnua*, (NVK) *näĸköä* 'nägu', *karrua* 'karu'.

(6) Mitmuse genitiivis ja selle järgi moodustatud käändeis: I *meĥhiä* 'mehi', *üŭviä* 'häid'; Kõ *sušsia* 'hunte', *paĺĺoissi* 'paladeks', *kaňnoi* 'kanu', *vaňnoi* 'vanu', *üŭvĭs* 'heades'; M *meẋẋĭ* 'meeste', *sęňnę* 'sõnu', *tšäššiä* 'käsi', *ęm̆mia* 'omi'; S *raĥhõ* 'rahade', *siĸkoi* 'sigu'; Ja (RMK) *liňnoi* 'linu', *kaĺĺoi* 'kalu' — Po *meẋẋiä*, *ęmmĭĺ* *raẋẋoiĺ* 'omil rahadel', *iẋẋoikä* 'varrukatega', *sęppęis* 'riietes', *sussĭ* 'huntide'; Lu *paẋẋoi* 'pahu', *tšässikà* 'kätega' ~ *rüsiekà* 'rüsadega', *sęti* 'sõdu', (WE) *sę·pęi* 'riideid'; Li *sęnoi* 'sõnu', *ęmi* 'omi'; J *omiĺĺă* 'omil', *tšiviä* 'kive'; vK *käpüikà* 'käbadega', *rüsi* 'rüsade'.

(7) Kahesilbilise vokaaltüvega verbide I infinitiivis: I *eĺlāo* 'elada', *ĺukkęao* 'lugeda', *pęĺĺęao* 'põleda', *piĭtāo* 'pidada, hoida', *uĭjjuao* 'ujuda'; Kõ M *aĭjjā* 'ajada', *eĺlā* 'elada'; M *iẋẋòa* 'ihuda', *siĭtoa* 'siduda', *tšüššüä* 'küsida', *tšöẋẋiɛ* 'köhida' — Po *ujjua*, *tšüssüä*; Lu Li J vK *ajjà*, *eĺlă*, *ĺukkà* 'lugeda', *pittà*; Lu *suĺĺà* 'sulada', *jakkà* 'jagada'; J (NVK) *reppiä* 'rebida'; vK *sannoa* 'ütelda', *torrua* 'riielda'.

(8) Kahesilbise vokaaltüvega verbide passiivi olevikus: I *siĭtoasę* 'seotakse'; M *vaĺĺāz* 'valatakse', *tšüššüäz* 'küsitakse', *piĭtāz* 'peetakse', *jaŭvāz* 'jahvatatakse' — Po *sittòas*, *vaĺĺās*, (PA) *ĺukkęąs* 'loetakse', *tšüssüäs*.

(9) **da*-sufiksilistes kontraktverbides ning nende tuletistes: I *maĸkāmā* 'magama', *ařrōmā* 'rehitsema'; Kõ M Ja (RMK) *maĸkāmā*, *saĭtāв* 'sajab', *suŭvāв* 'armastab'; Kõ *keřrāmā* 'kerjama', *vuĥhāв* 'vuhistab'; M *aŭvākā* 'avage', *iĺĺān* 'koristan', *maĸkāssęɒ* 'magamisasemed' ~ (NVK) *ma·kāmā* — Po *iĺĺān*, *rappāmin* 'rabamine'; Lu *avvà* 'ava', *ĺuppàв* 'lubab', *makkàmaš* 'magamast', *mittàв* 'mõõdab', *suvvàв*; Li *reppămă* 'rebima'; J vK *makkàв*.

(10) Refleksiivsetes ja intransitiivsetes kontraktverbides: I *eb‿aŭvęo* 'ei avane'; Kõ *sęppęn* 'riietun', *pešseümā* ennast pesema'; M *aŭvauz* 'avanes' — Po *iĺĺahun* 'sätin ennast', *sęppęhuв* 'riietub'; Lu *avvaussɒ* 'avaneda', *en äppène* 'ma ei häbene', *mättissɒ* 'tuules viselda; luhvata või vallata', *pessìв* 'peseb ennast', *vässŭmă* 'väsima'; Li *avvauв* 'avaneb', *pessissɒ* 'ennast pesta', *sęppęzin* 'riie-

tusin'; J (PA) *pessimā*; vK *pessiв*, *pessijäd* 'nad pesevad ennast', *häppin* 'häbenen'.

(11) *g*-noomenite muudetes:
I *säťtēd* 'sädemed'; Kō (PA) *kuťtę* 'koe'; M S *siťtęd* 'sidemed'; M *kuťtęd* 'koed' — Lu *kuttę*; Li J *sittęd*; J *kuttę*.

(12) Sõnas *vajā*:
I Kō M *vaǰjā* 'vaja' — Po *vajjā*; Lu Li J *vajjà*.

(13) Eitavates asesõnades ja määrsõnades:
I (NVK) *tšeťtäid* '[mitte] kedagi'; I Kō M Ja (RMK) *miťtäid* '[mitte] midagi'; Kō *tšeťtā* '[mitte] kedagi', (VM) *miťtā*; M *kužzaid* '[mitte] kuskil', *miťtä*; Ja (RMK) *mittād* '[mitte] midagi' — Po *tšettäid*, *mittā*, (PA) *kuχχęi* '[mitte] kuhugi'; Lu Li J *mittà*, *mittäid*, *tšettà*, *tšettäid*; J (VKN) *kussait* '[mitte] kuskilt'.

(14) **h*-noomenite muudetes ja tuletistes:
I (NVK) *üľlāllä* 'ülal', *üľlē* 'koore'; Kō M Ja (RMK) *üľlēz* 'üles'; Kō (NVK) *eťtēz* 'edasi'; M Ja (RMK) *veňnē* 'paadi', *üľlę*; M *päřrēkā* 'laastuga' ~ S *pärēkā* — Po *üllēz*, (PA) *perrēl* 'perel'; Lu Li *vennèkà* 'paadiga', *üllàl* 'üles; üleval'; Lu *pärrèssp* 'laastust', *hęmmęsę* 'hallitusse', *tšäsi-linnèd* 'käejooned', *virrèd* 'vired, tasased virvendavad lained', (WE) *ü·llēllᴇ* 'üles', *ü·llàlt* 'ülalt' ~ (WE) *e·tès* 'edasi', *perez* 'peres'; Li (WE) *üllàllᴇ* 'üles'; vK *üllāl* 'üles', *üllàllᴀ* 'ülal', *vennè* ~ J *päreš* 'laastust', *venèsè* 'paati, paadisse'.

(15) Kahesilbise tüvega substantiivide ainsuse illatiivis ja illatiivsetes abisõnades:
I *paťtā* 'patta', *tšäťtę*, *tšäťtēsē* 'kätte', *tšiv̆vīsē* 'kivisse', *tšüllā* 'külasse', (NVK) *peřrā* 'järele'; Kō M *koťtō* 'koju, majja', *peřrā*, *tuʌʌę* 'tulle', *veťtē* 'vette' ~ M (NVK) *ma·tī* 'Mati külla', *pa·kōsę* 'pakku', *tü·vē* 'juurde'; S *ʌuňmę* 'lumme'; Ja (RMK) *iňhāsę* 'varrukasse', *paǩkō*, *tšülläsē* — Po *kokkō* 'kokku', *kottō*, *perrā*, *tšüllā*, (PA) *takka* 'taha'; Lu Li *hoddù* 'käiku', *jękkę* 'jõkke', *merrè* 'merre', *rüssà* 'rüsasse', *tüvvè* 'juurde', *mättšè* 'mäkke; (merest) rannale', *vettè* 'vette'; Li *gilľizè* 'kiilusse; kölisse', *ʌummę*; J *tšättę*, *kottò*, *vettè* ~ *tsüläsè*; vK *kottò*, *vettè*, (NVK) *kättē*, *ajjō* 'ajusse, ajujahile', WE *taʌʌò* 'tallu'.

(16) Sõnas *varai*:
I *vařrai* 'vara'; M *vařrā* — Po Lu Li *varrai* ~ J *varai*.

(17) Ainsuse kolmandas pöördes:
vK *ajjà* 'ajab; sõidab', *kǒχχì* 'köhib', *pittȁ* 'peab; hoiab', *sattà* 'sajab', *tuллò* 'tuleb'.

2. 1. 2. Geminatsioon sõnalõpulise *n vokaalistumisest tekkinud pika vokaali ees.

(18) **n*-noomenites:
I Kõ M *vẹ̀ttȉ* 'võti'; M *sittō* 'setu, niipalju' ~ Ja (RMK) *sitō* — Po *vẹttȉ*; Li *vẹtti* (?) ~ J *vẹ̀tȉ*.

(19) Ainsuse genitiivis ja komitatiivis:
I Kõ M *eⷨmā* 'ema', *jẹ̆gẹ̄* 'jõe', *tuл̆лẹ̄* 'tule', *tšiv̆vē* 'kivi', *üh̆hē* 'ühe'; I *haⷮtū* 'mütsi', *kažzē* 'selle', *pih̆hā* 'õue'; Kõ *ẹⷮtsā* 'otsa', *kep̆pⷮkā* 'kepiga', *lep̆pā* 'lepa', *tšeⷩnēkā* 'kellega', *uⷩnẹ̄* 'une'; M *juⷮtō* 'juttu', *mažžā* 'Maša', *meh̆hē* 'mehe', *miⷩnū* 'minu', *siⷩnū* 'sinu', *täⷨmā* 'tema', *veššā* 'asja', *vir̆rō* 'viru, eesti'; S *ẹⷨmā* 'oma', *mižzē* 'mille'; Ja (RMK) *miⷩnūkā* 'minuga', *seⷩnē* 'selle', *veřrēkā* 'verega', *üh̆hē* ~ Kõ M S *minū*, *sinū*; V (WE) *ü·hĕe* — Po *minnū*, *kattȉ* 'kassi', *keppȉ* 'kepi', *munnākā* 'munaga', *mèχχe* 'mehe', *šokkà* 'põse' ~ Lu Li J vK *hatù*, *kepikà*, *kati*.

(20) Ühesilbise tüvega substantiivide ainsuse illatiivis ja illatiivsetes ning terminatiivsetes adverbides:
I *maȟhā* 'maha', *pähȟā* 'pähe', *siⷱχẹ̄* 'siia'; Kõ *kuⷱχẹ̄* 'kuhu', *soⷱχẹ̄* 'soosse' ~ (WE) *ri·ⷱχẹ̄* (?) 'tuppa', *siⷱχẹ̄* (?); M *miⷱχẹ̄* 'millesse', *siⷱχẹ̄*, *siⷱχẹssā* 'siiani', *suⷱχẹ̄* 'suhu'; S *maⷱχāsẹ̄*; Ja (RMK) *siȟhẹ̄ssā*, *soȟhẹ̄sẹ̄* — Po *kuχχẹ̄*, *riχχe*, *siχχe*, *päχχā*, (PA) *puhhẹ̄* 'puusse', *suhhẹ̄*; Lu Li *maχχà*; Lu *päⷱχà*, *riⷱχè*, *rohi-puχχè* 'puusärki', *siⷱχè*, *suχχè*, *tüⷱχè* 'tööse; tööle'; Li *päⷱχè* ~ Lu *kuhẹ̄*, *sihè*; Li *sihèssà*; J *mahà*, *pähä*, *puhẹ̄*, *rihèsè*, *sihè*, *suhẹ̄*, (NVK) *pähā̄*; vK (NVK) *māhā*, *rȉhē*, (WE) *kuhò*, *ṣihè*.

(21) Instruktiivis:
I Kõ M Ja (RMK) V (WE) *üv̆vȉ* 'hästi'; I Kõ M Ja (RMK) *kẹ̆vvȉ* 'kõvasti'; M *tšäžzȉ* 'käsitsi' — Po *üvvȉ*; Lu Li J *kẹvvi*, *üvvi*; vK (NVK) *kovvȉ*.

(22) Ainsuse esimeses pöördes:

I *jäťťī* 'jätsin', *лuğgę* 'loen', *лuďďī* 'lugesin', *paňňī* 'panin', *puňnō* 'punun', *tuĺĺī* 'tulin', *taȟhō* 'tahan'.

(23) **n*-latiivis:

I Kō M S *tağgā* 'taha' *aл̆лā* 'alla', *üĺĺē* 'üle'; I *aл̆лā-tšivi* 'käsikivi alumine kivi'; Ja (RMK) *tağgā*, *лavęzęnaл̆лā* 'pingi alla' — Po *taggā*.

2. 1. 3. Geminatsioon algupärase diftongi ees.

(24) **-oi(n)* ees:

Kō *aп̆pō* 'hapu'; M *aп̆pō-pīmä* 'hapupiim' — Po *appo*.

(25) *-in* ~ *-ize* ~ *-izę* ja **-iza* abil moodustatud noomenites ja nende tuletistes:

I (PA) *jęk̆kaizęlę̄* 'igaühele'; Kō (PA) *jęk̆kain*; M *eл̆lōzā* 'elusat', *tiňnaizęd* 'tinased', *väẋẋüizī* 'vähehaaval' — Lu *üvä-tappain* 'hea iseloomuga', *vakkain* 'väeti' ~ *rohoin* 'roheline', *vähäizė* 'veidi'; J *rohoinĘ*, (VL) *munaizęd* 'munakesed', *pahainę* 'pahane', *näkoine* 'näoline'; vK (NVK) *hepoizēkā* 'hobusega'.

(26) Konditsionaalis:

Kō M *ęл̆лęis* 'oleks', *bęл̆лęis* 'poleks'; Kō (WE) *ta·p̆pais* 'tapaks', *tuл̆лęisivad* 'nad tuleksid'; Ja (RMK) *meňneizid* 'läheksid', *tuл̆лęīs* 'tuleks', *tuл̆лęizivad* ~ I *ęlęisi* — Po *ęллęis*; Lu Li *menneiś* 'läheks'; Lu *ęллęis*, *bęллęis*, *pittäis* 'peaks', *tuллęiś* ~ J (NVK) *ęlęis*.

2. 2. Geminatsioon kaasrõhulise silbi vokaali järel.

2. 2. 1. Geminatsioon vokaalkontraktsioonist tekkinud pika vokaalainese ees.

(27) Ainsuse partitiivis:

M *sarafaňnā* 'sarafani'.

(28) Ainsuse illatiivis:

Kō *kęлmattoм̆mā* 'kolmandasse', (WE) *ka·l'idoŕrā* 'koridori'.

(29) II infinitiivis:

I *appęnęм̆mā* 'hapnema', *tšünsettäм̆mā* 'küpsetama' ~ (VM) *sęvęttamā* 'riietama', *tšennittämā* 'kängitsema'; Kō *isuttaм̆mā* 'istutama', *лęunattaм̆mā* 'lõunatama', *sūtęлęм̆mā* 'suudlema'; M *pajattaм̆mā* 'rääkima', *risittäм̆mā*

'ristima', *vaivattaⷨmmā* 'vaevama, valutama' *vajɇ̆ⷨtaⷨmmā* 'vahetama' — Lu (WE) *kurissàmmà* 'pooma'; vK (NVK) *kākottammā* 'kaagutama', *purettammā* '[last] puretama, pudiga söötma' ~ Po (PA) *sɇ̆vɇ̆ttamā*; J (WE) *tšülvöttämä̀* 'ujutama'.

(30) Imperatiivi mitmuse teises ja kolmandas pöördes:
Ma *pajattaĕ̆ggā* 'rääkige', *kuivattaĕ̆ggō* 'kuivatagu'.

(31) *ūma-* ~ *ūmä*-intransitiivverbide lihtminevikus:
Ma *nɇ̆jahtuĭ̆jɇ̆* 'nõjatus' *kukɇ̆rtuĭ̆jɇ̆ᴅ* 'kukkusid, läksid ümber'.

2. 2. 2. Geminatsioon sõnalõpulise *n vokaalistumisest tekkinud pika vokaali ees.

(32) Ainsuse genitiivis:
I Kō (VL) M *tüttäriĕ̆kkō* 'tüdruku'; I Kō *kɇ̆ⷨmattoⷨmmā* 'kolmanda'; Kō (WE) *mä·mä·liĕ̆kkō* 'ämbliku'; M *ɇ̆tsimmiĭ̆zzɇ̆* 'otsimise' ~ *sippeligā* 'sipelga' — Po *povonikkā* (nom. *povonikka*, *povvoinikka* 'teatav naistemüts'), (PA) *pokoinikkā* 'surnu'.

(33) Ainsuse allatiivis:
I (NVK) *tüttärelle* 'tütrele', *starikaⷨⷨɇ̆* 'vanamehele'; Kō *pēnepällē* 'väiksemale'.

(34) Instruktiivis:
M *vasatiĕ̆kkō* 'vastastikku', *pālistiĕ̆kkō* 'pealistikku'.

(35) *ele*-frekventatiivide lihtmineviku esimeses pöördes:
Ma *jōnittɇ̆llī* 'lonkisin, vedelesin', *koirussɇ̆llī* 'tegin koerust'.

2. 3. Geminatsioon rõhutu silbi vokaali järel.

(36) Sõna *karjušši* genitiivis:
I Kō M *karjušši* 'karjase' — Po *kàrjušši*.

2. 4. Peamised murdeerinevused hilisgeminatsioonis. Nagu näidetest nähtub, pole hilisgeminatsioon esitatud sõnatüüpides ühtviisi omane kõigile murrakurühmadele.

Geminatsioon tüüpides 8, 19, 23, 27, 28, 32, 36 on omane idavadja murdele ja orglastele, Pontizõ murrak kaasa arvatud; neis tüüpides puudub geminatsioon Lauga-äärsetes külades. Tüübid 6 ja 25 pole geminatsioonilised jällegi Jõgõperäl ja Kukkuzis; Luutsa-Liivtšülä murrakus on neis tüüpides segaesinemus: osa sõnu on üldiselt geminatsioonilised, osa mitte (geminatsiooni tingimused pole veel täpsemalt selgitatud).

Tüübis 20 puudub geminatsioon taas Jõgõperäl ning Kukkuzi murdes, esineb aga mujal (Luutsa-Liivtšülä murrakus on sõnad *sihè*, *sihèssà* ja *kuhę* siiski enamasti gemineerimata). Tüüpidest 16 ja 18 on andmed puudulikud; olemasolevail kontrollimata ja eespool esitamata andmeil puudub geminatsioon neis tüüpides üldiselt üksnes Jõgõperäl; üksnes Jõgõperäl puudub geminatsioon ka tüüpides 3 ja 14. Iseloomulik on geminatsioon tüüpides 22 ja 35 idavadja murdele ning tüübis 6 (isuri keele otsese mõjustusena) Kukkuzi murdele. Ilmselt on isoleeritud eriarengute kokkulangemisega tegemist geminatsiooni puudumise puhul tüübis 26 Jõgõperäl ning idavadjas ja tüübis 29 Jõgõperäl ja Pontizõs.

3. **Hilisgeminatsiooni tekkeloost.** Vadja hilisgeminatsiooni tekkeaega ei saa täpselt kindlaks teha kirjalike mälestusmärkide puudumise tõttu. On kindel, et see nähtus ei ole eriti vana [7].

Esitatu põhjal võib nentida, et hilisgeminatsiooni tekkele on eelnenud järgmised häälikulised muutused:

1) tüvelise astmevahelduse toimumine;
2) sufiksilise astmevahelduse läbi tekkinud **β*, **δ*, **γ* kadu;
3) häälikutest **z* või ** ž* tekkinud **h* kadu [8];
4) sõnalõpulise **n* vokaalistumine.

Nii on esitatud sõnatüüpidest hilisgeminatsioon tekkinud pärast arengut **β* → ø tüüpides 10 ja 17; pärast arengut **δ* → ø tüüpides 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 27; pärast arengut **γ* → ø tüüpides 11, 12, 13; pärast arengut **h* → ø tüüpides 14, 15, 16, 28, 29, 30, 31; pärast sõnalõpulise **n* vokaalistumist on toimunud hilisgeminatsioon tüüpides 18, 19, 20, 21, 22, 23, 32, 33, 34, 35, 36.

Mõningaid täpsustusi näib olevat võimalik teha avaldatud murdetekstide põhjal. L. Kettuneni — L. Posti tekstikogumikus avaldatud materjalides, mis on kirja pandud eelmise sajandi keskpaiku Mati külas sündinud isikutelt, hilisgeminatsiooni ei esine (välja arvatud üks sõna). Samal ajal on lühikesi geminaate märgitud idavadja Itšäpäivä murrakust ja orglaste rühma Pontizõ murrakust. 1915. a. fonograafeeritud 13-aastase Kõrvõttula keelejuhi tekstidest nenditakse aga, et sel keelejuhil on geminatsioon «yhtää selvää kuin itävatjassa» [9]. Arvestades, et tänapäeva orglased on selle Kõrvõttula keelejuhi eakaaslased, on võimalus, et möödunud sajandi keskpaiku sündinud matilaste kõnes hilisgeminatsiooni ei esinenud, küllaltki reaalne. Esiteks, pole kuigi realistlik oletada, et see esines, aga

---

[7] Vrd. L. Kettunen, Itävatjan geminoitumis-ilmiöstä, lk. 6.

[8] Pontizõ murrakust märgitud *h* refleksiivides, nagu *iллahun* ja *seppęhuв*, on sekundaarne ja ühtlasi hilisem kui hilisgeminatsioon.

[9] L. Kettunen ja L. Posti, *op. cit.*, lk. 108.

L. Kettunen ei märganud seda. Teiseks, tänapäeva orglastel on geminatsioon üldisem ja reeglipärasem just nooremate keeletarvituses (tõsi küll, võrdlusmaterjal keelejuhtide näol on veidi napp). Nii võib geminatsiooni peamiseks levimisajaks orglaste rühmas pidada XIX sajandi II poolt. Seejuures on tõenäone, et osas murrakutes (näit. Pontizõs) on hilisgeminatsioon mõnevõrra varasem. Ilmselt on ka idavadjas hilisgeminatsioon varasem kui orglastel.

Huvitav on, et Pontizõ murrakus on lühike geminaat arenenud edasi pikaks. See areng näib olevat toimunud samuti XIX sajandi II poolel.

Raskem on dateerida rannamurrakute — või pigem rannamurde — ja Kukkuzi murde hilisgeminatsiooni tekkeaega. Olemasolevad materjalid võimaldavad teha vaid järgmised järeldused. Kõige väiksema ulatusega on hilisgeminatsioon Jõgõperä murrakus. Seejuures on tänapäeva Jõgõperä murrakus geminatsioon ulatuslikum kui oli Dm. Tsvetkovi keeletarvituses ning Jõgõperält kirja pandud rahvalauludes. Kuigi need seigad ei anna midagi rannamurrakute geminatsiooni dateerimiseks, võib rahvalauludes ja Tsvetkovi kirjapanekutes esinevate geminatsiooniliste vormide põhjal järeldada, et hilisgeminatsioon on neis murrakuis alanud klusiilide ja afrikaatide geminatsioonist.

Hilisgeminatsiooni üldiseks tekkepõhjuseks oli kogu hilisgeminatsiooni alal tendents intensiivsemalt esile tõsta rõhulist silpi, vastandades seda järgneva silbi pikale, suhteliselt intensiivsele vokaalainesele. Samasugune vastandamine on ka tüübis 36, kus on tegemist isuri laensõnaga, kusjuures on laenatud ka isuri astmevaheldus.

Ometigi pole hilisgeminatsiooni areng vadja murrakutes iseseisev isoleeritud nähtus. Hilisgeminatsioon on omane ka vadja keele otseses naabruses räägitavale isuri keelele ja soome murretele, kusjuures just esimene on avaldanud otsest mõju vadja hilisgeminatsiooni laadile. Nii langeb hilisgeminaadi pikkus idavadja murdes ja orglastel kokku hilisgeminaadi pikkusega vahetus naabruses räägitavas isuri keele soikola murdes [10]; seejuures on aga nii vadja kui isuri keeles rida keelte erinevusest tulenevaid eriarenguid. Rannamurrakute ning Kukkuzi murde geminatsioon on täiesti analoogiline samas räägitavate alam-lauga murdealasse kuuluvate isuri murrakute geminatsiooniga [11].

---

[10] Vrd. A. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroimurteesta, Helsinki 1944, lk-d 12—15, 22—26, 86—94.

[11] Vrd. V. Porkka, Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte, Helsingfors 1885, lk. 71; J. Mägiste, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, Tartu 1925, §§ 5, 6, 61, 68, 75, 82, 86, 88, 90, 121, ka 116; A. Laanest, Isuri murrete rühmitamisest. — KKIU VI, 1961, lk. 208 ja 212.

Küsimärgilise paralleeli võib leida ka Pontizõ pikkadele geminaatidele. Nimelt on soikola murdeala edelapiiril räägitavas Koskise murrakus hilisgeminaadid pikad nagu alam-lauga murdes [12]. Kahjuks puuduvad andmed Koskise ja Pontizõ vahel asuvate väikeste isuri murrakute geminaatide laadist.

4. **Hilisgeminaatide osa keeles.** Eeltoodust nähtub, et hilisgeminatsioon pole ühtlane ei üksikutes sõnatüüpides ega samas murrakuski. Veel enam: mõnes murrakus või murrakurühmas võib üks ja sama keeletarvitaja kasutada sama kord gemineerituna, kord gemineerimatuna. Selline on hilisgeminatsioon kindlatel juhtudel orglastel, kui Pontizõ murrakut mitte arvestada. Vaid mõnel selle rühma vadjalasel on geminatsioon üldine, kuid seda ka üksnes pearõhulise silbi vokaalile järgneva konsonandi puhul. Enam-vähem mittefakultatiivne on geminatsioon rannavadjalastel ja Kukkuzi murdes.

Küllaltki huvitav on hilisgeminaatide osa määratlemine fonoloogias.

Lühikese geminaadi alal on tekkinud järgmised konsonandiread:

Klusiilid:	*g*	*ğg*	*ɢ*	*k*	*ǩk*	*kk*
	. .	. .	. .	. .	. .	. .
	b	*b̆b*	*ʙ*	*p*	*p̆p*	*pp*
Afrikaadid:	*dž*	(*?d̆dž*)		*tš*	*t̆tš*	*ttš*
				ts	*t̆ts*	*tts*
Sibilandid:	*z*	*ž̆z*	*z*	*s*	*s̆s*	*ss*
	ž	*ž̆ž*		*š*	*š̆š*	*šš*
Ülejäänud (*f excl.*):	*m*	*m̆m*	*mm*			
	. .	. .	. .			
	j	*j̆j*	*jj*			

Näit.: vI *tagaz* 'tagasi' — *taǧgā* 'taha' — *takana* 'taga' — *taǩkā* 'tagant'; *vanassiɢ* 'vanaks'; *vakaᴅ* 'vakad' — *vaǩkā* 'vaka' — *vakka* 'vakk' ~ *vakkā* 'vakka'.

Häälikud [ʙ ᴅ ɢ *z*] on vastavalt foneemide [*b d g z*] allofoonid, mis esinevad üksnes absoluutses sõnalõpus. Lühikesed geminaadid esinevad lühikese vokaali järel pika vokaalainese ees, pole kunagi opositsioonis vastavate üksikkonsonantidega ja võivad tüübiti, isikuti või lauserõhutus asendis (seda eriti sageli näit. possessiivse genitiivi puhul) olla asendatud vastava

[12] A. Laanest, *op. cit.*, näib Koskise murrakut lugevat soikola murdesse kuuluvaks. A. Laanesti suusõnalistel andmetel esineb selles murrakus teisigi alam-lauga murdele omaseid jooni.

üksikkonsonandiga. Seega võib lühikesi geminaate defineerida kui vastavate üksikkonsonantide allofoone. Vastavalt tuleb eelmises lõigus näiteks toodud idavadja sõnu fonoloogiliselt kirjutada järgmisel kujul: */ta·gaz/* — */ta·gaa/* — */ta·kana/* — */ta·kaa/*; */va·nassig/*; */va·kad/* — */va·kaa/* — */va·kka/* ~ */va·kkaa/*. Et afrikaadid on kõigiti analoogilised üksikkonsonantidele, mitte aga konsonantühendeile, tuleb neid lugeda eri foneemideks. Seega on foneemid /ž/ (näit.: I */re·žed/* [*redžeD*] 'reed', M */bo·žgaa/* [*bodžgā*] 'vaadi'), /č/ (näit.: */pi·čäd/* [*pitšäD*] 'pikad', */pi·čää/* [*pitt̆šā*] 'pika', */pi·ččä/* [*pitt̆šä*] 'pikk', */pi·ččää/* [*pitt̆šā*] 'pikka') ja /c/ (näit.: */me·cäd/* [*metsäD*] 'metsad', */me·cää/* [*meťtsā*] 'metsa', */me·ccä/* [*mettsä*] 'mets', */me·ccää/* [*mettsā*] 'metsa').

Alal, kus geminaat on pikk, s. o. Pontizõ murrakus, rannamurrakuis ja Kukkuzi murdes tuleb hilisgeminaate vaadelda nagu algupäraseid geminaategi kahe sarnase konsonandi ühendina.

Järelíkult tuleb kaht erinevat geminatsioonitüüpi vadja keele eri murrakutes pidada täiesti erinevaks vastavalt nende funktsioonile keeles. Kui foneetiliselt lühikesed geminaadid on üksnes üksikfoneemide kombinatoorsed ja ühtlasi teatud määral fakultatiivsed variandid, siis pikad hilisgeminaadid on foneemiühendid, seega kindla iseseisva kommunikatiivse funktsiooniga üksused [13].

О ВТОРИЧНОЙ ГЕМИНАЦИИ В ВОДСКОМ ЯЗЫКЕ

Т.-Р. ВИЙТСО

Резюме

Впервые рассматривал вторичную геминацию в водском языке Л. Кеттунен по данным одного теперь уже вымершего говора восточноводского диалекта. О действительном распространении вторичной геминации можно судить в основном только по изданным текстам.

Вторичная геминация заключается в геминации исконного одиночного звука в позициях между предшествующим коротким гласным и последующим длинным гласным или дифтонгом. По встречаемости вторичной геминации водский язык

[13] Ilmselt samasugune on kahe eri geminatsioonitüübi osa isuri keele murretes. Vastavalt tuleb desorienteerivaks pidada A. Laanesti tsiteeritud töös kasutatud lihtsustatud (foneetilist) transkriptsiooni.

разделяется следующим образом: 1) геминация не произошла в говорах деревень Котлы, Пумалица, Ранолово и близких им вымерших говорах; 2) геминаты являются короткими: а) в восточноводском диалекте, б) в западноводских долинных говорах, т. е. в деревнях Маттия, Корветино, Савветино и в вымерших говорах деревень Бабино и Великино; 3) геминаты являются длинными: а) в долинном говоре деревни Понтилово, б) в говоре деревень Лужицы и Пески, в) в говоре д. Краколье, г) в диалекте д. Куровицы. Установлены 36 типов слов, в которых вторичная геминация произошла, причем вторичная геминация произошла в перечисленных группах говоров неодинаково. Имеются и незначительные колебания в пределах одного говора в зависимости от говорящих.

В статье частично установлены порядок и время происхождения вторичной геминации и тесная связь различных типов ее со вторичной геминацией соседних ижорских диалектов.

В статье указывается, что два типа вторичной геминации фонологически различны. Короткие геминаты в восточноводском диалекте и в долинных говорах западноводского диалекта являются комбинаторными и в то же время в известной мере факультативными вариантами соответственных одиночных фонем. Длинные вторичные геминаты в долинном говоре Понтилово, в прибрежных говорах (Лужицы-Пески и Краколье) и в диалекте д. Куровицы являются сочетаниями двух одинаковых фонем.

ИМЕННЫЕ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫЕ СЛОВОСОЧЕТАНИЯ ТИПА «ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ + ГЛАГОЛ В ФОРМЕ ИНФИНИТИВА» В ФИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Г. Н. МАКАРОВ

В финской синтаксической науке словосочетания до последнего времени не были предметом специального исследования. В особый раздел выделил их только Аарни Пенттиля в вышедшей в конце 1957 г. «Грамматике финского языка»[1]. Однако специально словосочетаний с инфинитивом он не рассматривает. В разделе «Учение о слове» он исследует способы сочетания инфинитива с другими частями речи, уделяя особое внимание фразеологическим оборотам. Большая часть вопросов образования различных типов словосочетаний, их отношений к предложению и ряд других в этой работе не нашли достаточного освещения.

Ниже рассмотрим одну из разновидностей именных (субстантивных) определительных словосочетаний в финском языке, а именно словосочетания типа «имя существительное + глагол в форме первого инфинитива».

В именных словосочетаниях в роли главного компонента или стержня, вокруг которого организуется данное грамматическое единство, выступает как имя существительное, так и имя прилагательное. На этом основании именные словосочетания подразделяются на субстантивные и адъективные. В данной связи ограничимся рассмотрением субстантивных словосочетаний, в роли главного компонента которых выступает имя существительное. В роли зависимого компонента субстантивных словосочетаний могут выступать все части речи, обладающие определительными функциями,

[1] A. Penttilä, Suomen kielioppi, Porvoo—Helsinki 1957, стр. 564 и сл. После того, как эта статья была закончена и сдана в редакцию, вышла работа Ю. С. Елисеева «Синтаксические словосочетания в современном финском языке (Москва 1959). В одном из разделов Ю. С. Елисеев рассматривает и подобного типа словосочетания. Материалы и выводы обеих работ не противоречат друг другу, а служат дополнением одна другой.

такие как имя существительное (почти во всех падежах), имя прилагательное, местоимение, числительное, причастие, наречие, глагол в форме инфинитива, а также целые фразеологические обороты речи. Из такого множества разновидностей для данной статьи берем лишь сочетания имени существительного с глаголом в форме инфинитива, которые для краткости будем называть словосочетаниями существительного с инфинитивом.

На основании того, что в роли определяющего (зависимого) компонента словосочетания может выступать как одно, так и несколько слов, связанных с определяемым (главным) компонентом непосредственно или через другие слова, образуя своего рода цепочку слов, словосочетания делятся на простые и сложные, или развернутые.

Под простыми определительными словосочетаниями в финском языке мы понимаем грамматические единства, состоящие из одного определения и одного определяемого (иногда имеющего в своем составе служебное слово: предлог, послелог, усилительную частицу) и выражающие в составе предложения единые, хотя и расчленяемые понятия. Составные части такого единства называются компонентами, которые взаимозависимы: один из них грамматически господствует над вторым и называется главным, или определяемым, а второй — зависимым, или определяющим. Через главный компонент словосочетание связывается со всем предложением и включается в нашу речь, т. е. входит в систему коммуникативных средств языка.

Простых определительных словосочетаний с инфинитивом в финском языке очень мало, так как инфинитив является слишком общей категорией и обычно не в состоянии реализовать определительных функций в рамках простого словосочетания.

Как правило, простые определительные словосочетания с инфинитивом могут образовать лишь имена существительные, обозначающие не материальный, вещественный предмет, а отвлеченное понятие причины, повода, основания и т. п. В таких случаях глагол в инфинитиве уточняет значение этого понятия, определяет его по отношению к действию. В роли определяющего компонента выступает глагол непереходного действия, обозначающего физическое или душевное состояние. Например: *aihe nauraa* 'повод смеяться'; *peruste iloita* 'основание радоваться'; *syy olla vaiti* 'причина молчать'; *Ehkäpä hän oli järjestänyt teidät tänne — hänelläkin oli paljon syyta itkeä* (H. Wuolijoki) 'Может быть, он вас устроил бы сюда: у него тоже много причин для того, чтобы плакать (досл. причины плакать)'; *Leinon piti auttaa lepyttämään minua ja todistaa... ettei Ksantippan ollut*

syytä suuttua (H. Wuolijoki) 'Лейно должен был помочь мне примириться и доказать, что... Ксантиппе не было причины сердиться'.

В исключительно редких случаях в роли главного компонента в словосочетаниях с инфинитивом может выступать и имя существительное, обозначающее конкретную вещь или предмет. В таких случаях глагол в инфинитиве указывает на предназначение этого предмета. В целом в словосочетании выражаются смешанные определительно-обстоятельственные отношения цели. Например: *jalat kävellä* 'ноги (для того, чтобы) ходить'; *kieli puhua* 'язык (для того, чтобы) говорить'; *Matalat jalat madolla yli aidasta hypätä, lyhyt kieli kärmehellä vettä latkia merestä* 'Коротки ноги у червяка, чтобы перепрыгнуть через изгородь, короток язык у змеи, чтобы воду полакать из моря (досл. низкие ноги червяка через изгородь прыгать, короток язык у змеи воду лакать из моря)' (пословица); *Ilus Marienpuri. / Loppui siellä kuri: / Vapaat kädet toimia / Nyt Pohjan pojat sai* (S. Wuolijoki) 'Красивый Мариенбург. Там кончилась дисциплина: свободные руки действовать получили сыны Севера'.

Более характерными из словосочетаний с инфинитивом являются сложные или развернутые словосочетания. Под ними понимаются такие грамматические единства, которые образуются в результате распространения простого определительного словосочетания другими определяющими словами, относящимися или к одному какому-нибудь компоненту в отдельности или ко всему простому словосочетанию в целом. Особую разновидность составляют словосочетания с распространенным главным (определяемым) компонентом. Кроме того, есть целая группа словосочетаний, которые по своей структуре являются всегда сложными. Во всех случаях так называемых «всегда сложных» определительных словосочетаний осложненным оказывается только определяющий компонент. Такое осложнение определяющего компонента вызывается рядом обстоятельств: грамматической формой, семантикой словообразующих суффиксов, обширностью категории определяющего слова, смысловой недостаточностью простых словосочетаний и т. п. Одну из разновидностей таких «всегда сложных» определительных словосочетаний представляют словосочетания, в которых в роли определяющего компонента выступает глагол в форме первого инфинитива, имеющего окончания *-a* (*-ä*), *-da* (*-dä*), *-ta* (*-tä*), *-na* (*-nä*), *-la* (*-lä*), *-ra* (*-rä*).

Словосочетания такого типа могут образовывать лишь глаголы переходного действия. Для полноты смысла такой глагол требует, чтобы объект действия был назван, иначе

смысловое содержание словосочетания «имя существительное + глагол в форме инфинитива» неясно, неполно. Сравните: *oikeus tehdä mitä?* 'право делать что?' и *oikeus tehdä* 'право делать'. В первом случае, где объект обозначен, словосочетание выражает целостное понятие, хотя и расчленяемое на составные компоненты, во втором обнаруживается смысловая неполнота. То же самое: *kunnia tavata ketä?* 'честь встретить кого?' и смысловая неполнота: *kunnia tavata* 'честь встретить', *halu tulla keneksi?* 'желание стать кем?' и смысловая неточность: *halu tulla* 'желание стать'. Последнее без дополнения *keneksi?* 'кем?' может быть понято, как 'желание прийти' и т. д.

Осложнение определяющего компонента, выраженного краткой формой первого инфинитива, как было сказано выше, мотивируется еще и тем, что эта форма глагола является слишком общей категорией классификации, так как инфинитив передает лишь наиболее отвлеченно идею действия. Поэтому, чтобы выступить в роли конкретизатора, т. е. определяющего компонента словосочетания, глагол в форме инфинитива обычно должен сопровождаться дополнением, обозначающим объект этой отвлеченной идеи действия.

В качестве дополнения (объекта действия) выступают имя существительное, местоимение и другие части речи. В таких случаях сам глагол в инфинитиве становится стержневым словом нового словосочетания, а именно глагольного словосочетания, принимающего на себя функции определяющего компонента субстантивного (именного) словосочетания. Схема такого типа сложного именного определительного словосочетания выглядела бы следующим образом: «существительное» (главный компонент) + «инфинитив + существительное или другая часть речи» (зависимый компонент).

Наиболее распространенным типом таких словосочетаний являются словосочетания, в которых главный компонент выражен именем существительным, имеющим семантику модальности: позволение, желание, решимость, стремление, намерение, возможность и т. д. Зависимый компонент вновь образованного глагольного словосочетания называет объект (предмет или лицо), на которое направлено действие, или указывает на обстоятельства, при которых происходит действие, обозначаемое глаголом. В таком глагольном словосочетании, выступающем в роли определяющего компонента в именном словосочетании, выражаются объектные или обстоятельственные отношения в зависимости от того, каким из глаголов — переходным или непереходным — выражен главный член глагольного словосочетания.

Подробный анализ таких отношений отвлек бы нас в сторону рассмотрения глагольных словосочетаний, представ-

ляющих собою не менее сложный раздел в учении о словосочетании. Поэтому здесь ограничимся лишь несколькими примерами выражения объектных и обстоятельственных отношений в глагольных словосочетаниях данного типа.

Объектные отношения выражаются в глагольных словосочетаниях, где в роли главного компонента выступает глагол переходного действия. В роли зависимого компонента может выступать как имя существительное, так и местоимение (в партитиве или аккузативе; аккузатив может быть в номинативной или генитивной форме), например: *He mahdollisesti nauravat ja laulavat tänään, koska eivät tahdo ajatella ... ja tietää, ettei minullakaan olisi oikeutta ajatella huomispäivää* (H. Wuolijoki) 'Они, может быть, сегодня смеются и поют, поскольку не хотят думать... и знать, что у меня также нет права думать о завтрашнем дне' (форма партитива); *Antoiko lääkäri luvan pitää ruumiin tässä käytävässä* (V. Aalto) 'Дал ли врач разрешение держать тело покойника здесь в коридоре' (форма аккузатива); *Pian linnut saapuvatkin ja lapsi osoitta niin kiihkeätä halua nähdä niitä* (F. Sillanpää) 'Скоро и птички вернутся, и ребенок выражает страстное желание видеть их' (форма партитива); *Minä olen taisteleva henkeen ja vereen saakka teidän oikeudestanne sanoa se* (H. Wuolijoki) 'Я буду обязана бороться ценою жизни и крови за ваше право сказать это' (форма аккузатива).

В случаях, когда главный компонент именного определительного словосочетания выражен отглагольным существительным, именное определительное словосочетание с инфинитивом может соотноситься с глагольным словосочетанием, в котором главный компонент выражен финитной (личной) формой, а зависимый — формой первого инфинитива. Сравните: а) именное словосочетание: *halu nähdä heidät* 'желание видеть их'; *lupa lukea kirja* 'разрешение читать книгу'; б) глагольное словосочетание: (*minä*) *haluan nähdä heidät* '(я) желаю видеть их'; (*hän*) *lupasi lukea kirjan* '(он) позволил читать книгу'.

В тех случаях, когда в роли главного компонента именного определительного словосочетания выступает существительное, непроизводное от глагола, соотносительность с глагольными словосочетаниями исключается, например: *oikeus tehdä johtopäätös* 'право делать заключение'; *kunnia tehdä hyvää* 'честь доставить удовольствие'; *aika valmistautua matkalle* 'пора готовиться в путь'; *Hänellä* (*Brukovilla*) *on tilaisuus keskittää koko nerokkuutensa voima vain meihin, kahteen avuttomaan naiseen* (H. Tihlä) 'У него (Брукова) имеется возможность сосредоточить

всю силу своего таланта на нас, двух беспомощных женщинах'.

Характерно, что словосочетания, в которых инфинитив осложнен только единичным дополнением, в живом языке встречаются редко. Обычно, кроме одного дополнения имеются и самые различные обстоятельственные слова, выражающие образ, время, способ, причину или цель действия. Пример такого словосочетания: *Ei, parasta on sittenkin alistua, unohtaa kaikki entinen, unohtaa aikomus tulla vielä kerran joksikin* (Nokelainen) 'Нет, все-таки лучше подчиниться, забыть все прошлое, забыть намерение стать еще раз чем-нибудь'.

В свою очередь объектные слова, относящиеся к глаголу в форме инфинитива, могут иметь также свои определения, и в результате словосочетание еще более осложняется и разрастается в сложную синтагму.

Обстоятельственные отношения выражаются в глагольных словосочетаниях, где в роли главного компонента выступает интранзитивный глагол, глагол непереходного действия, не имеющий при себе прямого объекта, например: *Hänellä on yhä tapana nousta ensimmäisenä ylös ja keittää väelle aamukahvi* (Nokelainen) 'У нее все еще привычка вставать первой и варить утренний кофе для домочадцев'; *Vähitellen virkosi myös tuttu halu päästä taaskin jonnekin poispäin* (F. Sillanpää) 'Понемногу опять ожило знакомое желание снова выбраться прочь куда-либо'.

Распространение определяющего компонента глагольного словосочетания вызывается опять-таки соображениями слишком широких рамок категории инфинитива, называющего лишь отвлеченно идею действия.

Вторую группу именных определительных словосочетаний с осложненным инфинитивом составляют словосочетания, в которых главный компонент — имя существительное — не имеет оттенка модальности, а называет процессы или результаты мысли, психологического состояния. Инфинитив уточняет эту мысль, идею, план или проект. Как и в предыдущих случаях, для полноты смысла инфинитив переходного глагола требует, чтобы объект, на который направлено или переходит действие, был бы назван, например: *Tämän kohtalokkaan kesän aikana oli hänessä herännyt ajatus rakentaa kokeeksi vene* (A. Järnefelt) 'В течение этого рокового лета в нем родилась идея построить для пробы лодку'; *Hänet (Mäkelää) oli komennettu tehtävään vasta sen jälkeen, kun oli pakko luopua rohkeasta suunnitelmasta asettaa Lampela syyttäjäksi* (K. Murto) 'Его (Мякеля) назначили на эту долж-

ность только после того, как были вынуждены отказаться от смелого плана поставить Лампела обвинителем'.

Краткая форма первого инфинитива может быть осложнена и иллативной формой III инфинитива, указывающего на содержание действия, выраженного формой первого инфинитива. Например: *Tapasin Onervan, jolla juuri oli ollut ajatus pyytää minua huolehtimaan Leinosta* (H. Wuolijoki) 'Встретила Онерву, которая только что хотела просить меня позаботиться о Лейно (досл. у которой была мысль просить позаботиться)'; *Silloin sain päähänpiston ruveta pitämään jonkinlaista päiväkirjaa tulevaisuuden varalta* (S. Wuolijoki) 'Тогда пришло мне в голову начать вести какой-нибудь дневник для будущего (досл. мысль браться вести дневник)'.

Инфинитив в данной группе всегда является объектным и имеет при себе зависимое существительное или местоимение.

В качестве главного компонента сложных именных определительных словосочетаний с инфинитивом могут выступать также имена существительные, называющие эмоциональное состояние или этическое понятие. Глагол в форме инфинитива конкретизирует это состояние. Например: *Minulla on suuri nautinto tehdä sananmestarin (Leinon) sanat mahdottomiksi, riistää suurelta lumoojalta ja taikurilta hänen valtikkansa* (H. Wuolijoki) 'Для меня большое наслаждение делать слова́ мастера сло́ва (поэта Лейно) несуразными, лишить великого чародея его волшебной силы'.

Третью группу сложных именных определительных словосочетаний с инфинитивом составляют такие, в которых инфинитив определяющего компонента осложнен инфинитивом модального глагола *saada* «мочь, иметь позволение, иметь право». В таких случаях порядок слов в словосочетании принимает следующий вид: имя существительное + инфинитив модального глагола + инфинитив смыслового глагола. Как и в предыдущих случаях, кроме инфинитива модального глагола, определяющий компонент может содержать и другие объектные и обстоятельственные слова, например: *Oli aivan kuin hänelle (Armakselle) olisi tullut suuri halu saada puhua jonkun kanssa* (E. Joenpelto) 'Ему (Армасу) словно очень захотелось поговорить с кем-нибудь (досл. желание мочь поговорить)'; *Tyyne voi antaa hänelle (Tarulle) varmuuden saada pitää Salokangasta kotinaan* (Nokelainen) 'Тюуне может уверить ее (Тару), что усадьбу Салоканга́с она может считать своим домом (досл. уверенность мочь считать)'; *Mies rukoili upseerilta oikeutta saada kuolla pian* (H. Tihlä) 'Мужчина умолял офицера дать возможность быстрее умереть (досл. права мочь умереть)'.

Новую разновидность представляют собою случаи, когда инфинитив основного глагола осложнен инфинитивом изобразительного, или дескриптивного глагола, образно передающего звуковые, зрительные, моторные и др. признаки предметов, явлений или понятий в виде процесса действия или состояния. Например: *laulaa liverrellä* 'петь-заливаться'; *istua kyyköttää* 'сидеть — не шевелиться'; *kävellä kaputtaa* 'ходить-пошлепывать'; *juosta hyssyttää* 'бежать трусцой'; *Teresella oli tapana istua kyyköttää nurkassa silloin, kun herrasväki seurusteli pöydän ääressä* (H. Tihlä) 'У Терезы была привычка сидеть неподвижно (досл. привычка сидеть — не двигаться) в углу, когда господа за столом беседовали между собой'.

Из имен существительных со значением лица некоторые могут образовать определительное словосочетание только с иллативной формой третьего, или так называемого *m*-ового, инфинитива. Существительное в таких случаях имеет качественно-оценочный оттенок. Например: *mestari työta tekemään* 'мастер работать (досл. делать работу)'; *mestari nauramaan* 'мастер смеяться'; *Sitäpaitsi te olette mestari nielemään kyyneleitänne: tuijotatte Kukkialle, ja silmänne pohjassa on sellainen voima, joka imee tuon vesipallon takaisin* (H. Wuolijoki) 'Кроме того, вы мастер глотать свои слезы: смотрите не отрываясь на озеро Куккиа, а в глубине ваших глаз такая сила, которая всасывает обратно этот водяной шар'.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

(в скобках указаны страницы произведений в том порядке, как эти примеры следуют в статье)

V. Aalto, Sisu vaa'alla, Leningrad—Petroskoi 1930 (174); E. Joenpelto, Kivi palaa, Porvoo—Helsinki 1953 (94); A. Järnefelt, Greta ja hänen herransa, Porvoo 1925 (49); K. Murto ja K. Kaukonen, Oikeus konepistoolin piipussa. 3. painos, Lahti 1951 (64); Nökelainen, Tie päättyy tuoksuvaan lehtoon, Helsinki 1945 (129, 297, 222); F. E. Sillanpää, Valitut teokset (Hurskas kurjuus, Nuorena nukkunut, Ihmiset suviyössä), Helsingissä 1954 (216, 261); H. Tihlä, Lehti kääntyy. 2. osa. «Tuholaisia», Petroskoi 1936 (158); H. Wuolijoki, Kummituksia ja kajavia. Muistelmia Eino Leinosta ja Gustav Mattsonista, Helsinki 1947 (207, 28, 20, 205, 164, 123, 122); S. Wuolijoki, Vaari muistelee, Pori 1954 (83, 119).

KÄÄNDSÕNALISED ATRIBUTIIVSED SÕNAÜHENDID TÜÜBIST «NIMISÕNA + INFINITIIV» SOOME KEELES

G. MAKAROV

Resümee

Käändsõnalisi (substantiivseid) atributiivseid sõnaühendeid infinitiiviga võib moodustada ainult vähese hulga nimisõnade abil, mis märgivad mitte konkreetset eset, vaid abstraktset mõistet.

Väga harvadel juhtudel võivad infinitiiviga liituda sõnaühenditeks ka konkreetset eset tähistavad nimisõnad. Sellistes sõnaühendites väljenduvad lisaks atributiivsetele ka adverbiaalsed (sihi) suhted.

Olenevalt infinitiivi kui tegevuse abstraktset ideed väljendava grammatilise kategooria iseloomust koosneb rõhuv enamik infinitiiviga käändsõnalisi sõnaühendeid rohkem kui kahest iseseisva tähendusega sõnast.

ПЕРЕДАЧА ЧУЖОЙ РЕЧИ В ВОДСКОМ ЯЗЫКЕ

Л. САБО

Настоящая статья является частью нашей работы, название которой — «Сложносочиненные и сложноподчиненные предложения в водском языке». Мы собираемся исследовать способы передачи чужой речи в современном водском языке. Хотя мы не ставили себе целью сравнивать данное явление водского языка со сходными явлениями в других прибалтийско-финских языках, мы изучили литературу о передаче чужой речи в родственных языках. С этой точки зрения мы многое почерпнули из работы О. Икола[1], в которой автор исследует передачу чужой речи в финском языке. Так как синтаксис водского языка еще не написан, главными источниками для нас были водские тексты.

Мы сохранили по возможности фонетическую транскрипцию собирателя данного текста. Вместо перевода, найденного нами в сборниках текстов на разных языках, мы переводим водское предложение на русский язык. В переводе мы пользуемся двоякого рода скобками, чтобы отличать дословный перевод от перевода правильного с точки зрения русского языка. В квадратных скобках мы ставили дословный перевод, а в круглых скобках мы ставили часть литературного перевода, которой нет в водском тексте.

Что такое передача чужой речи (*das Referat*) с лингвистическо-стилистической точки зрения? На этот вопрос исследователи дают разные ответы. Мы переведем здесь на русский язык только два из многих существующих определений. По определению А. Пенттиля: «Реферат — это такое устное или письменное изложение, которое основывается или которое в большинстве случаев различными способами передается как основанное на каком-либо другом языковом изложении так, что оно сообщает то же самое или хоть бы примерно то же самое, что и первоначальное изложение»[2]. По определению О. Икола: «О реферате говорят тогда, когда

[1] O. Ikola, Das Referat in der finnischen Sprache, Helsinki 1960 (= STT, sarja B, nide 121).

[2] A. Penttilä, Referaatista 1. selosteesta. — Virittäjä 1948, стр. 48.

языковое изложение дает сведения о содержании высказываний, т. е. мыслей, которые или имеют языковую форму или могут быть представлены в языковой форме, и когда из изложения выясняется, что речь идет о передаче таких высказываний или мыслей»[3].

Мы не собираемся в настоящей работе обсуждать вопрос об этом определении, которое не является еще вполне установившимся. Мы хотим только показать главные типы передачи чужой речи в водском языке. «Реферат» передается в большинстве случаев дополнительным придаточным предложением (хоть он может выступать и в форме простого или главного предложения или же целого сложносочиненного или сложноподчиненного предложения). Здесь мы ставим своей целью исследовать дополнительные придаточные предложения в водском языке с точки зрения передачи содержащейся в них чужой речи. При изложении этого вопроса нам надо иметь в виду, что передача чужой речи — это не чисто грамматическое, а грамматико-стилистическое понятие.

Мы будем излагать этот вопрос в четырех пунктах: а) прямая речь, б) косвенная речь, в) смешанная речь, г) пережитая речь.

а) «Прямая речь полностью, без перестройки сохраняет приводимые высказывания других лиц; в ней не только точно передается содержание этих высказываний, но воспроизводится и форма их языкового выражения»[4]. В водском языке она не является самой частой и самой типичной формой передачи высказываний других людей, но все-таки встречается нередко: Кр *poik täḷḷè vassàb*[3]*: «miл̄ vattsà vaivętt̀àv»* (WE 152) 'Сын отвечает ему: «У меня болит живот»'; Ран ... *da juttę̀ęv, ize-enele: no kül miä tämǟ tapęn nüd*[3] (NVK 52) '... и (он) говорит самому себе: Ну да, теперь я убил его'; Иц ... *i tāz juttęvad: siäll ęli rę̀hgǟ paľľo vätťsiä* (NVK 122) '... и опять говорят: «Там было очень много народу»'.

Как показывают вышеприведенные примеры, главное предложение стоит чаще всего на первом месте. Гораздо реже, но бывает и наоборот. (Порядок слов в главном предложении не зависит от того, стоит ли оно перед дополнительным придаточным или после него.): Кор *«miä vargasvn tänänn üöl» vargaz juttę̀v* (WE 21) '«Я украду (её) сегодня ночью» — говорит вор'; Пум *«vot̄ minŭa jänez i lähettī vassā teiľ̆ę̀ täm om minù kūmv!» repo juttę̀ęb лаnsaiлę̀* (WE 105)

---

[3] O. Ikola: Das Referat in der finnischen Sprache, стр. 10.

[4] А. Н. Гвоздев, Современный русский литературный язык II, Москва 1961, стр. 316.

'«Вот, меня и послал (сам) заяц вас встретить, он — мой кум!» — говорит лиса детям'.

б) Косвенная речь — это передача чужой речи «с сохранением лишь содержания, с изменением грамматических форм»[5]. Имея в виду особенности косвенной речи в водском языке, нам следует обратить внимание на подлежащее придаточного предложения (т. е. косвенной речи). В прочитанных нами водских текстах ни разу не встречается такой вариант косвенной речи, в котором подлежащим выступало бы личное местоимение первого или второго лица единственного или множественного числа (за исключением некоторых случаев косвенной речи, в которой содержится вопрос).

В дополнительном придаточном предложении, выступающем в качестве косвенной речи, в роли подлежащего употребляются следующие части речи:

Номинатив единственного или множественного числа имени существительного: Пум ... *i ajattęli ettĭ tšeṇ'èlep koirä meni kęlmissŭo* (WE 107) '... и (он) думал, что чья-то собака зашла в кладовую'; Кур *saop što hepoizęd ain jõniteллaz* (NVK 170) '(Он) говорит, что лошади все еще бродят'.

В других случаях в придаточном предложении нет подлежащего, а глагол-сказуемое имеет форму третьего лица единственного или множественного числа: Пум *kūmä ĭrĭ jutteli što kunikä naizęlt sei ūlęę* (WE 92) 'Кума мышь сказала, что (она) съела губу у королевы'.

В качестве подлежащего выступает личное местоимение третьего лица: НЛ *poikę tälļĕ vassęzĭ kuza tämä ęli* (WE 196—197) 'Сын ответил ему, где он был'.

В качестве подлежащего употребляется вопросительное местоимение *tšen* 'кто': Ран *no ka juttę varjo millę tšen on nüt parap kęikkęa mäi·лmaz i ilokkäp kęikkęa* (NVK 58) 'А скажи-ка мне, зеркало, кто теперь лучше всех и красивее всех на свете'.

В косвенной речи бывает и неопределенное подлежащее, а сказуемое ставится и в таких случаях в форме третьего лица (за исключением случаев, когда оно передается инфинитивом): Кор *nävät tšüzüttĭ hakalt kui piäb ellä* (NVK 108) 'Они спросили у [от] старушки, как надо жить'; Пум ... *i nęttv uskomà i minŭa kui mettsăz ęллă iлmà ännättă* (WE 108) '... и вы будете верить и мне, какова жизнь [как жить] в лесу без хвоста'.

---

[5] К. Е. Майтинская, Венгерский язык III, Москва 1960, стр. 334.

За исключением последнего примера во всех вышепоказанных придаточных в роли подлежащего выступает такое слово, с которым согласуется сказуемое в третьем лице. Формы первого или второго лица в роли подлежащего или сказуемого нам удалось встретить только в двух примерах, причем в обоих случаях в придаточном предложении содержится вопрос (оба примера из говора дер. Пумалицы): *tšüzün tšūnelillŗ tšipęillă etko vęisęīs avittā millę̆ tuskà tūluttā* (WE 82) 'Я спрашиваю с горькими слезами, не мог ли бы ты помочь мне развеять тоску'; ... *nęisi esimeīs kęrtā milt tšüsümă, kę̆ęz miä ęlęn süntünnü, kus tšüläz i kui minua kuttsuaš* (NVK 96—97) '... первый раз (он) начал меня спрашивать, когда я родился, в какой деревне, и как меня зовут'.

Как показывают вышеприведенные примеры, в водском языке нет косвенной речи в обычном понятии, как о ней принято говорить, например, имея в виду латинский язык (*oratio obliqua*) или другие индоевропейские и даже финно-угорские языки. Как же объяснить, что все-таки нашлись примеры на косвенную речь с подлежащим третьего лица? Это по нашему объясняется тем, что и в других языках подлежащее третьего лица не изменяется при преобразовании прямой речи в косвенную. Если подлежащее третьего лица изменяется, чтобы избежать недоразумения, сказуемое все равно согласуется в форме третьего лица (см. третий пример ниже). Посмотрим несколько примеров в русском языке.

Прямая речь:	Косвенная речь:
Я говорю: «Он будет там».	Я говорю, что он будет там.
Ты говоришь: «Он будет там».	Ты говоришь, что он будет там.
Он говорит: «Он будет там».	Он говорит, что N. N. будет там.
	И т. д.

Если подлежащее предложения, выступающего в качестве прямой речи, — личное местоимение первого или второго лица, тогда в случае преобразования прямой речи в косвенную изменяется подлежащее придаточного в зависимости от подлежащего главного предложения. Напр:

Прямая речь:	Косвенная речь:
Ты говоришь: «Я буду там».	Ты говоришь, что ты будешь там.
Он говорит: «Я буду там».	Он говорит, что он будет там.
	И т. д.

Кроме вышесказанного, надо иметь в виду, что прямая речь в водском языке часто начинается союзом. Вышепоказанные водские предложения (примеры на «косвенную речь» с подлежащим третьего лица) в большинстве случаев можно считать и прямой речью с союзом («смешанной речью»), потому что действующее лицо почти во всех примерах — третье лицо, которое не изменяется при преобразовании прямой речи в косвенную.

в) Под названием «смешанная речь» (*oratio mixta*) мы понимаем такую форму передачи чужой речи, в которой встречаются с одной стороны свойства прямой речи, с другой стороны свойства косвенной речи. Свойства прямой речи проявляются в этих водских предложениях в том, что личные местоимения, выступающие в качестве любого члена предложения, а также глагольные формы ставятся в том же лице, в котором они были бы в случае дословной (бессоюзной) передачи чужой речи. Так же не изменяются другие эгоцентрические слова ('тут', 'сегодня' и т. д.), и повелительное наклонение передается в такой же форме, как в прямой речи. Свойства косвенной речи проявляются в них только в том, что перед придаточным предложением ставится какой-либо союз (*etti, ett, että, što, etšto* и т. д.).

В качестве подлежащего придаточного предложения выступает личное местоимение первого лица единственного числа: Кот ... *i juttęb išto* [< *et što*] *miä sinū tapan* (NVK 28) '... и (он) говорит [, что]: «Я тебя убью»'; *soldattī juttęli kunikkālę̄ što «miä tapan tämā̄...»* (WE 121—122) 'Солдат сказал царю [, что]: «Я убью его ...»'; Кор *juttęb etšto miä jänessiä en peltšā̄* (NVK 112) '(Он) говорит [, что]: «Я не боюсь зайцев»'.

Личное местоимение первого лица единственного числа выступает не как подлежащее, а в качестве другого члена придаточного предложения: Кр *karu kattsoj ęttī «mēz kahęl võttę miñnua pettī»* (WE 142) 'Медведь увидал [, что]: «Человек на протяжении двух лет меня обманывал»'; М *nò vòt sīs tämä i juttęв nīlē sęsarīlę̄ kahęlę̄ että miñnä ettę vętęttu üẓtē* (WE 34) 'Ну вот, потом она [и] говорит тем двум сестрам [, что]: «Меня (вы) не взяли с собой [вместе]»'.

Действующим лицом события, выраженного придаточным, является второе лицо единственного числа. Это передается часто личным местоимением второго лица единственного числа: Кр *sīs poikę̄ tāz ajap kossī issä što: «siä et taho tätä...»* (WE 160) 'Потом сын шлет [гонит] опять (своего) отца свататься (говоря) [, что]: «Ты не хочешь ее...»'; Кур *siz mēhed noistšī küsümā, et kui siä sād aikō hepoisīkā* (NVK 168) 'По-

том люди начали спрашивать [, что]: «Как ты справляешься с лошадьми»'.

Второе лицо единственного числа выражается формой глагола-сказуемого (повелительным наклонением): Кот *i juttęli mehelée što «vęta vanap kęikkę̆a kor̆ŏa»* (WE 119) '... и он сказал мужчине [, что]: «Возьми (с собой) самого старого (человека) из дому»'; Кур *siz miä hänt toruziŋ kovassa, että toiŋ kert enepǟ nintǟ elä tē* (NVK 157) 'Тогда я сильно бранил его [, что]: «В другой раз больше так не делай»'; НЛ *ẑerrę̆ juttęli što «vēlĕ sūtĕ üǫsi kū!»* (WE 194—195) 'Барин сказал [, что]: «Корми (их) еще один месяц»'.

Подлежащее придаточного предложения выражено личным местоимением первого лица множественного числа: НЛ *no nämät sīs tolkutęttì što «mū̆ näimmĕ ...»* (WE 181) 'Ну, потом они сказали [объяснили, что]: «Мы видели ...»'.

Подлежащее в первом лице множественного числа выражается только формой глагола-сказуемого: М *vot sīz i dūmättì što kumpàp põlę̆ nę̆ęmmv mettsǟ mēmǟ* (WE 37) 'Вот, потом (они) [и] думали (о том) [, что]: «В какую сторону пойдем в лес?»'; Кот ... *i juttę̆b išto lähemmä vällǟ* (NVK 38) '... и говорит [, что]: «Идемте [прочь] ...»'.

Адессив личного местоимения первого лица множественного числа в смешанной речи: Кот *tüttärikkŏ järkę̆a tšīssęlì što meil mòkomad üönikad òmaɒ ...*» (We 124) 'Девушка тотчас похвасталась [, что]: «У нас такие ночлежники ...»'.

Второе лицо множественного числа в качестве подлежащего в смешанной речи: НЛ *tämä juttęli što «dabunà peräz ajaв sūr susi i tū̆ kattsogà miä vętañ senè sūę elävältà tšī»* (WE 189) 'Он сказал [, что]: «За табуном гонится большой волк, и вы посмотрите, я схвачу того волка живым»'; Баб ... *i iuолtì mēl että menettä germanì* (МГВ 235) '... и сказали нам [, что]: «(Вы) поедете [пойдете] в Германию»'.

г) Пережитая речь (*erlebte Rede, le style indirect libre*)[6] — это такая передача чужой речи, автор которой переживает мысли своего героя и передает их слова, как свои собственные мысли. На первый взгляд она выглядит как обыкновенная косвенная или смешанная речь. Но глубже анализируя предложение, мы увидим, что в самом деле в таких конструкциях нет главного предложения, или точнее: есть только такое главное предложение, от которого придаточное

[6] O. Ikola, Das Referat in der finnischen Sprache, стр. 277.

TRÜ Raamatukogu

не зависит по смыслу. Читая предложение, мы можем представить себе отсутствующее главное предложение, стоящее с первым предложением-компонентом в сочинительной связи, а со вторым предложением-компонентом в подчинительной связи.

На чисто грамматической основе нельзя объяснить отсутствие этого предложения. Но с стилистической точки зрения дело понятно. Рассказчик переживает мысли своего героя и передает его слова без упоминания того, что тот или другой герой говорит, или думает, или слышит и т. д. «Пережитую речь» можно считать больше стилистическим, чем грамматическим понятием.

Имея в виду другие языки, напр. финский язык, можно сказать, что пережитая речь с грамматической точки зрения является косвенной речью.[7] Имея в виду водский язык, пережитую речь надо считать с чисто грамматической точки зрения в некоторых случаях косвенной речью, а чисто и смешанной и иногда прямой речью. (Как было сказано выше, передачу чужой речи иногда можно считать в водском языке косвенной речью, но только в тех случаях, если сказуемое в нем передается глагольной формой третьего лица). Пережитая речь может иметь в водском языке внешний вид косвенной речи, но только в тех примерах, в которых сказуемое придаточного выражено глагольной формой третьего лица: Кур *vähän ajā perässᴀ tuab nāpurī mēz ettsimā herrā i t'šüttöä, ettᴀ rahad on vēl mahsamattᴀ* (NVK 164) 'Через некоторое время идет сосед искать барина и девушку, (и он говорит,) что деньги еще не заплачены'; Пум *kasę kunikaz antę zagà·tku i tšen vęip kazę arvată* (WE 89) 'Тот король задал загадку и (ждал, чтобы узнать,) кто может отгадать ее'; Кот *sòлdattĭ èittü što tšèn tämä òn* (WE 126) 'Солдат испугался, [что] кто это'; Кур *mē vähä mātᴀ, sis hŭ sēllᴀ оллas kūzenn алла* (NVK 180) 'Пройдешь немножко [пути], потом (увидишь, что) они находятся там, под елью'.

Если в придаточном (выступающем как пережитая речь) имеется какое-либо языковое выражение первого или второго лица, тогда с грамматической точки зрения пережитую речь можно считать иногда прямой речью (см. ниже первый пример), в других случаях смешанной речью (см. второй и третий примеры): Кр *ivan duratšok katsoв: mitä tŭ tēttŗ* (VKN 44) 'Иван Дурачок смотрит (и он говорит): «Что вы делаете»'; М *ženiĭaллę rätē što vòt lähen siллę* (WE 43) '(Я дала) жениху платок, (и с этим я хотела выразить) [, что]: «Вот (я)

[7] O. Ikola, Das Referat in der finnischen Sprache, стр. 280.

выйду за тебя замуж»'; *vätši kęik häilăs tęin tęizęlę ettĭ «mitä nęęmmv tetšemä?»* (WE 37) 'Все люди [народ] бродят [друг к другу] (и спрашивают) [, что]: «Что мы будем делать?»'

В заключение нам надо отметить, что водский язык не имеет письменности. В бесписьменном языке иногда и другие грамматические явления переплетаются. Особенно относится это к различным типам передачи чужой речи. Этот вопрос только отчасти грамматический, а в то же время и стилистический. А стиль бесписьменного языка менее регулирован правилами, чем стиль языка с письменностью.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ

МГВ = Я. Я. Лен су, Материалы по говорам води. — Западнофинский сборник, Ленинград 1930 (= Труды комиссии по изучению племенного состава населения СССР и сопредельных стран 16); **NVK** = L. Kettunen — L. Posti, Näytteitä vatjan kielestä, Helsinki 1932 (= SUST LXIII); **VKN** = P. Ariste, Vadja keelenäiteid, Tartu 1941 (= TÜT B XLIX$_6$, 1942); **WE** = J. Mägiste, Woten erzählen. Wotische Sprachproben, Helsinki 1959 (= SUST 118).

Баб = дер. Бабино (*jarvigoištšülä*); **Иц** = Ицепино (*itšäpäivä*); **Кор** = Корвитино (*kęrvęttula*); **Кот** = Котлы (*kattila*); **Кр** = Краколье (*jęgęperä*); **Кур** = Куровицы (*kukkuzi*); **М** = Маттия (*mati*); **НЛ** = Нижняя Лужица (*lūtsa* ~ *lūžittsa*); **Пум** = Пумалица (*pumtala*); **Ран** = Ранолово (*lempola*).

TEISE ISIKU KÕNE EDASIANDMISEST VADJA KEELES

L. SZABÓ

Resümee

Vadja keeles kasutatakse kellegi kõne või mõtte edasiandmisel järgmisi viise: 1) otsene kõne; 2) kaudne kõne: *poikę tällĕ vassęzĭ kuza tämä ęli* 'poeg vastas talle, kus ta oli'; 3) otsese ja kaudse kõne segaesinemus (*oratio mixta*): *juttęb etšto miä jänessiä en peltšä* 'ütleb, et: ma jäneseid ei karda'; 4) nn. elamuslik kaudne kõne (*erlebte Rede, le style indirect libre*): *ivan duratšok katsov: mitä tŭ tĕttv* 'I. D. vaatab (ja räägib:) «Mida te teete'. Viimane moodus erineb eespool loetletud moodustest ainult sellega, et kõneleja elab läbi oma kangelase mõtted ja annab tema kõne edasi ilma teda nimetamata refereeringule siirdumisel.

Vadja keeles esinevad mitmesugused viisid teise isiku kõne edasiandmiseks küllaltki reeglipäratult. Põhjuseks on sageli stiil. Seejuures pole aga vadja keeles kui kirjakeelt mitteomavas keeles stiil allutatud kindlatele reeglipärasustele.

KONDITSIONAAL MORDVA KEELTES

V. PALL

I. *ńeń*-tunnuseline konditsionaal

Mordva keelte grammatikaist on ainult H. Paasoneni töös «Mordwinische chrestomathie»[1] antud ersa murrete osas *ńeń*-tunnuseline konditsionaal: *palańeńan*, *palańeńat*, *palańeńɛ*, *paleńeťamk*, *palańeťadk*, *palańeńiť* 'kui ma suudlen, kui sa suudled jne.'. Ka murdetekstidest on leitud *ńeń*-konditsionaali kohta ainult üksikuid näiteid (Kažlõtka ja Standrovo küla). Näit. (Kažlõtka) *a tśoraťi kortas śťiŕ: ton ťäńi mol' ńäńat, karmiť čavumat* (MVD III 264) 'tütarlaps ütles poisile: Kui sa nüüd lähed, surmatakse sind', *karmańäńat šačftuma* (MVD III 302) 'kui sa hakkad sünnitama', *koda tejɨzɨnza pačkɨďńatam, ńiń ńińś neftsiɲɨk ťäńt* (MVD III 295) 'kui me tema juurde jõuame, näitame me sulle ise seda', *sańäńa bańasta tśoraś, mońďäń ńerť* (MVD III 271) 'kui (see) mees tuleb saunast, ütle mulle'; (Standrovo) *токштадьнинян, токштадьнинят, токштадьнине, токштадьнитяма* (МГА, f. 267, s.-ü. 89, lk. 85) 'kui ma puudutan, kui sa puudutad jne.'; *панивненян, панивненят, панивнетяма* (ibid., lk. 118), *монь тоньть раманетян*[2] 'kui ma su ostan', *минь тоньть раманетядызь* 'kui me su ostame', *раманеса* 'kui ma ostan selle' (ibid., lk. 53).

ńeń-tunnuselist kõneviisi ei käsitlenud E. N. Setälä oma teoses «Zur Geschichte der Tempus- und Modusstammbildung». Ka töödes, mida Setälä on kasutanud allikmaterjalina mordva keelte kohta[3], puudub *ńeń*-konditsionaal. Ei ole ka J. Szinnyei

[1] H. Paasonen, Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss, Helsingfors 1909, lk. 09.

[2] Sellisena on antud konditsionaali vormid esialgses käsikirjas (koostatud G. Jankini poolt). M. Jevsevjev on parandanud *раманятян, раманятядызь, раманяса.*

[3] Vt. E. N. Setälä, Zur Geschichte der Tempus und Modusstammbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen, Helsingfors 1886, lk. VII.

oma töödes «Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft» ja «Magyar nyelvhasonlítás» soome-ugrilise *n*-tunnuselise kõneviisi käsitlemisel esitanud ersa konditsionaali[4], kuigi autorile ei oleks tohtinud olla tundmata ersa keele *ńeń*-tunnuseline konditsionaal[5]. Esimesena käsitleb vaadeldavat kõneviisi tunnust A. Klemm, ühendades selle soome-ugrilise konjunktiivi tunnusega *-n-*[6]. Häälikuseaduslikeks tulevat lugeda need vormid, kus tunnusena esineb *-ńe-* (pl. 1. ja 2. pööre). Autor osutab, et selline tunnuste ja lõppude kahekordistumine ei piirdu ersa keeles ainult konditsionaaliga. Samasugune nähtus esinevat veel: a) daativis (*modańeń, modańťeń*); b) personaalpronoomenite ablatiivis (*mońdédén, tońďeďet*); c) deminutiivsufiksi tarvitamises (*d'akaka* jne.).

B. Collinder pole nähtavasti aktsepteerinud A. Klemmi seisukohta. Tema teoses «Comparative Grammar of the Uralic Languages» puudub soome-ugriliste *n*-tunnuseliste kõneviiside hulgas ersa *ńeń*-konditsionaal[7].

Allakirjutanu ei oska näha ei foneetilisi ega semantilisi seiku, mis räägiksid A. Klemmi poolt esitatud ühenduse vastu. Muidugi ei saa tõsiselt arvestada A. Klemmi väidet, et kõneviisi tunnus on algse kuju säilitanud pl. 1. ja 2. pöördes (*palańeťamk*). Tõenäoliselt on siin *nt* > *t*, vrd. *lomań*, pl. *lomat'ńe* jne.[8] Näitena lõpu (resp. tunnuse) kahekordistumise kohta ei oleks võib-olla maksnud esitada ka daativi, nagu teeb seda A. Klemm[9]. Selle asemel aga võiks viidata läänemeresoome keeltele, kus isuri ja vadja keelest leiame näiteid kahekordistunud tunnusega (*n* + *n*) potentsiaalidest: isuri *tullonõ* (< * *tulnon-*) 'ta vist tuleb', *tullenen* (< *tulnenen*) 'ma vist tulen', *männönõ* 'ta vist läheb' jne.[10]; vadja *sõnenen* 'vist söön', *jõnenen* 'vist joon'[11].

Ka tähenduse poolest peaks olema võimalik ersa konditsionaali ühendamine soome-ugrilise *n*-tunnuselise kõneviisiga. Kui

---

[4] Vt. J. Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage, Berlin und Leipzig 1922, lk. 125; J. Szinnyei, Magyar nyelvhasonlítás, Budapest 1927, lk. 112.

[5] H. Paasoneni «Mordwinische chrestomathie» ilmus 1909. a.

[6] Vt. A. Klemm, A mordvin tagadó es tiltó szerkezetek története. — NyK XLVIII, 1933, lk. 393—394.

[7] B. Collinder, Comparative Grammar of the Uralic Languages, Uppsala 1955, lk. 307.

[8] Vrd. H. Paasonen, Mordvinische lautlehre, Helsingfors 1903 (= SUST XXII), lk. 40.

[9] Vrd. H. Paasonen, Mordvinische lautlehre, lk. 96.

[10] J. Sovijärvi, Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroismurteesta, Helsinki 1944 (= Suomi 103 /2/), lk. 123.

[11] P. Ariste, Vadja keele grammatika, Tartu 1948 (= NSUT 9), lk. 82.

me saame ühendada läänemeresoome potentsiaali mari desideratiiviga (*кочнем* 'tahan süüa') ja ungari konditsionaaliga (*várnék* 'ootaksin'), siis peaks see olema võimalik ka ersa konditsionaaliga.

Olgu lõpuks veel mainitud, et *ńeń*-tunnuselisele konditsionaalile võib liituda konjunktiivi tunnus, näit. mdE: *palańavl'iń* (Paasonen MChr 09) 'kui ma suudleksin (oleksin suudelnud)', *мон паньнялитинь* 'kui ma sind välja ajaksin (oleksin ajanud)', *мон панивнялинь* 'kui mind oleks välja aetud', *панивнялить* 'kui sind oleks välja aetud' (МГА, f. 267, s.-ü. 89, lk. 118).

II. *d'eŕa*-tunnuseline konditsionaal

Tunduvalt suurema levikuga on *d'eŕa*-tunnuseline konditsionaal, kuigi ka see näib tänapäeva elavast keelepruugist olevat taandumas. Grammatikais on seda kõneviisi ühel või teisel viisil ikka esitatud [12].

Kõigepealt esitatagu ülevaade konditsionaali vormidest.

A. Kõneviisi tunnus *d'eŕa-* liitub muutumatule *i̯ń-* ~ *iń-* ~ *ń*-lõpulisele verbivormile, ajatunnus ja isikulõpud liituvad kõneviisi tunnusele.

1. Preesens.

a) Objektitu konjugatsioon, mdE: Starõje Naimanõ [13] *śormat kuťši̯da, tu̯i̯ńďäŕatada* 'saatke (meile) kiri, kui lahkute', Katšelai *mo'lińďeŕan viŕi, koťškan lami̯ jagi̯da* 'kui ma lähen metsa, korjan palju marju', Naskaftõm *sanď'äŕäj kudu jofta·da t'änza* (MVD III 254) 'kui ta tuleb koju, öelge talle'; mdM: Katmis *vanəńďäŕat eś pŕäćəń / t'ä koramt'i t'at suva* (MVD IV 471) 'kui sa ennast hoida tahad, ära mine sellesse tallu', Staroje Šaigovo *mo'ə́ńď'eŕan viŕi, peŋgat uskan* 'kui ma lähen metsa, toon puid', *Вага Тон*

[12] Vt. H. Gabelentz, Versuch einer mordwinischen Grammatik. — Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes II, Göttingen 1839, lk. 281; A. Ahlqvist, Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis, St. Peterburg 1861, lk. 56, 83; F. J. Wiedemann, Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch, St. Petersburg 1865, lk. 70; J. Budenz, Moksa- és erza-mordvin nyelvtan. — NyK XIII, 1877, lk. 79—80; А. А. Шахматов, Мордовский этнографический сборник, С.-Петербург 1910, lk. 816; М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Эрзянь грамматика. С приложением образцов мокшанских склонений и спряжений, Москва 1928, lk. 233—234, 369; Д. В. Бубрих, Эрзя-мордовская грамматика. Минимум, Саранск 1947, lk. 29; Грамматика мордовских (мокшанского и эрзянского) языков. Часть 1. Фонетика и морфология, Саранск 1962, lk. 282, 301, 303, 306, 310.

[13] Starõje Naimanõ, Katšelai, Sabajevo ja Staroje Šaigovo külast pärit näited on autori isiklikest kirjapanekuist (1953. ja 1954. a.).

сюкэняньдерят моньдине сембя синь улихть Тонь (CE 91, 20) 'kui sa kummardad minu ees, on see kõik sinu'.

b) Objektiline konjugatsioon, mdE: Suhhoi Karbulak *već-keńďaŕatan* (МЭС 833) 'kui ma sind armastan', Orkino *mon orčańďaŕasa oďežam, to tujan uľćańgualt* (ibid.) 'kui ma panen rõivad selga, siis lähen tänavale', *ńejeńďaŕasyt* (ibid.) 'kui sa neid näed'; mdM: *кунда-ньдяря-самак* 'kui sa mind püüad', *кунда-ньдяря-сак* 'kui sa teda püüad', *кунда-ньдяря-танза* 'kui tema sind püüab' jne. Евсевьев ОМГ 388).

2. Preteeritum.

a) Objektitu konjugatsioon, mdE: *paliďeŕiń, paliďeŕit, paliďeŕeś* (Paasonen MChr 09) 'kui ma suudlesin, kui sa suudlesid, kui ta suudles'; mdM: *fańdäräń, kulindäräs, pelindärätä, yorańdärast* (Ahlqvist MMG 54—56) 'kui ma puhusin, kui ta suri, kui te kartsite, kui nad tahtsid'.

b) Objektiline konjugatsioon, mdM: *кунда-ньдяря-майть, кунда-ньдяря-йхь-тень, кунда-ньдяря-й-ть* (Евсевьев ОМГ 389—390) 'kui sa püüdsid mind, kui ma püüdsin sind, kui sa püüdsid neid'. Ersa murretest puuduvad näited sellise konstruktsiooni kohta.

B. Indikatiivi vormidele liitub muutumatu *ďeŕaj* ~ *ďeŕej*.

1. Preesens.

a) Objektitu konjugatsioon, mdE: *Сюкунятдеряй монень, весе нень Тонеть макссынь* (CE 10, 7) 'kui sa kummardad minu ees, annan kõik need sulle', *истя тейдядодеряй* (CH 10, 12) 'kui te nii teete', *молятъ деряй, од аля тетятень / Молятъ деряй, од цёра, аватень* (ОМС II 78) 'kui sa lähed, noormees, oma isa juurde, kui sa lähed, noormees, oma ema juurde', mdM: *Тинь, деряй мярьктядо сяс, мес миння ширесонок тялнда пяк якшама* (Дорофеев ОВ 20) 'kui te ütlete siis, et meie maal on talvel väga külm'.

b) Objektiline konjugatsioon, mdE: *Сальсь вийзе ёмавтсазодеряй* (CE 10, 9) 'kui sool kaotab oma mõju (jõu)', *Простясынкдеряй ломатьненень пежест* (CE 10, 13) 'kui te andestate inimestele nende patud', *ки вачкоттянзатдеряй вить чама пелькска* (CE 10, 11) 'kui keegi lööb sind paremale põsele'. Mokša keelest puuduvad näited.

2. Preteeritum.

a) Objektitu konjugatsioon, mdE: *пурнынь-деряй, пурныть-деряй, пурнась-деряй, симсть-деряй* (Евсевьев ОМГ 234—235) 'kui ma korjasina, kui sa korjasid, kui ta korjas, kui nad jõid'. Mokša keelest puuduvad näited.

b) Objektiline konjugatsioon, mdE: *рам-и-мек-деряй, рам-и-мем-деряй* (Евсевьев ОМГ 263) 'kui sa ostsid minu, kui ta ostis minu'. Mokša keelest näited puuduvad.

C. *d'eŕa-* võib esineda ka koos konjunktiivi tunnusega.

1. Konditsionaali tunnusele *d'eŕa-* on liitunud konjunktiivi tunnus, näit. mdE: *palińďeŕavďiń, ńil'ińd'eŕavď'iń* (Paasonen MChr 09) 'kui ma oleksin suudelnud, neelanud', Katšelai *son mo'íńd'eŕe'' jagi̯das, ko'škal' lami̯ jagi̯dat* 'kui ta läheks marjule, korjaks palju marju', Sabajevo *avam, t'ät'am äŕäń-d'äŕäl'$^{L'}$t', mon ul'e'eń tšasďivẹj* 'kui mu ema ja isa elaksid, oleksin õnnelik' [14]; mdM: Staroje Šaigovo *azəndəńdɛŕɛďəń* 'kui ma oleksin öelnud', *соданьдерялезя куд-азэрсь кона шкада сай салайсь, эста сон афэль уда* (CE 91, 75) 'kui peremees oleks teadnud seda, millal tuleb varas, ta ei oleks maganud' [15].

2. Konditsionaali tunnus *d'eŕa-* on liidetud konjunktiivi vormidele, näit. mdE: Stepnoje Šantala *ul'eŕe'' d'eŕaj tońt' i t'et'akaj ńej ćora kakat* (MVD I 473) 'kui sul, isake, oleks poeg', Orkino *palć ṕeńka u'i̯vi'ďaŕak, krandajs käpi-ďivďik* (МЭС 253) 'kui see oleks põlenud känd, sa tõstaksid selle vankrisse', Suhhoi Karbulak *ul'i'iń d'aŕa ńeigak odʒ̑ora* (МЭС 821) 'kui ma oleksin nüüdki veel noormees' [16].

Mokša murdeist puuduvad näited.

3. F. Wiedemanni grammatikas on konditsionaal-konjunktiivi vormide moodustamisel aluseks konjunktiivi sing. 1. pööre. millele liitub indikatiivi preesensis esinevate isikulõppudega varustatud *d'eŕa*, näit. *ramavlińdäŕan, ramavlińdäŕatanok* jne. (Wiedemann GEMS 71) 'kui ma ostaksin, kui me ostaksime'. H. Gabelentz on esitanud konditsionaal-konjunktiivi lõppudena *-vol derän, -vol derät, -vol derä* jne., kuid näiteid nende kasutamise kohta pole antud [17].

1821. a. ilmunud evangeeliumi tõlkes leiame samasuguseid vorme, nagu F. Wiedemanni grammatikas, näit. *у́левелень деряй ки́нь ге́це ся́до ре́вѣть, и вя́хке сындёсть ка́довсь* (CE 21, 46) 'kui kellelgi oleks sada lammast ja üks neist kaoks (originaalis: kadus).

---

[14] Vt. ka Д. В. Бубрих, Звуки и формы эрзянской речи по говору с. Козловки, Москва 1930, lk. 48; Д. В. Бубрих, Эрзя-мордовская грамматика, lk. 30.

[15] Vt. ka A. Ahlqvist, Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik, lk. 54—56; J. Budenz, Moksa- és erza-mordvin nyelvtan, lk. 81; A. Paasonen, Mordwinische chrestomathie, lk. 09; М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики, lk. 370, 390.

[16] Vt. ka H. Gabelentz, Versuch einer mordwinischen Grammatik, lk. 281; М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики, lk. 235, 263.

[17] Vt. H. Gabelentz, Versuch einer mordwinischen Grammatik, lk. 268.

D. Negatsioon.

1. Preesens.

a) Tavaliselt toimub konditsionaali preesensi negatsioon muutumatu eitussõna mdE *a*, mdM *af* abil (nagu indikatiivi preesensiski). Pöördelõpud liidetakse verbile. Näit. mdE: *a tejińdäŕan*, *molińdäŕan* jne. (Wiedemann GEMS 72) 'kui ma ei tee, ei lähe', *a кортан-деряй*, *a кортатанок-деряй* (Евсевьев ОМГ 290) 'kui ma ei räägi, me ei räägi'; mdM: *аф соканьдяран*, *аф соканьдяряйхть* jne. (Евсевьев ОМГ 372) 'kui ma ei künna, nad ei künna'.

b) Osas mokša murretes esineb eitussõna *af* verbi tüve ja kõneviisi tunnuse vahel. Näит. *улефтяеряей мартънза Шкайсь* (CE 01, 7) 'kui ei ole temaga jumal', *Кемефтяерясасыть тееньнть азъндъмазень* (CE 01, 8) 'kui teie ei usu minu kõnet'[18].

2. Preteeritum.

Konditsionaali preteeritumi negatsiooni on võimalik väljendada: a) muutumatu eitussõna a, *af* abil; b) indikatiivi preteeritumi eitusverbiga. Näit. (a) mdM: *аф соканьдярянь*, *аф соканьдярядя* jne. (Евсевьев ОМГ 373) 'kui ma ei kündnud, ta ei kündnud', *сокафтярянь*, *сокафтярясь* (Евсевьев ОМГ 374) 'kui ma ei kündnud, ta ei kündnud'; (b) mdM *ашень*, *изинь соканьдяря*, *ашесьть*, *изисьть соканьдяря* (Евсевьев ОМГ 373) 'kui ma ei kündnud, nad ei kündnud'; mdE: *эзимек сайть-деряй*, *сайдеряй* jne. (Евсевьев ОМГ 292).

3. Konditsionaal-konjunktiiv.

a) Negatsiooni väljendatakse konjunktiivi eitusverbi abil, näit. mdE: *аволень корта(к)-деряй*, *аволеть корта(к)-деряй* (Евсевьев ОМГ 286) 'kui ma ei räägiks, sa ei räägiks', Novoje Surkino *t'el'eś a u l' u l' t' d' e ŕ ä j* (MVD II 153) 'kui seda talve ei oleks olnud', Suhhoi Karbulak *avul'it' ńeŕt' d'aŕa* (МЭС 822) 'kui sa ei oleks öelnud'; mdM *афолень соканьдяря*, *афоледя соканьдяря* jne. (Евсевьев ОМГ 373) 'kui ma ei künnaks (ei oleks kündnud), kui te ei künnaks (ei oleks kündnud)'.

b) Negatsiooni väljendatakse muutumatu eitusssõna mdE *a*, mdM *af* abil, näit. mdE: *a саевлень-деряй*, *a саевледе-деряй* jne. (Евсевьев ОМГ 286) 'kui ma ei võtaks (oleks võtnud), kui te ei võtaks (oleks võtnud)'; mdM: *аф сокань-дярялеть*, *аф сокань-дяряльхьть* (Евсевьев ОМГ 373) 'kui sa ei künnaks, nad ei künnaks (ei oleks kündnud)'.

c) Osas mokša murretes esineb eitussõna *af* verbi tüve ja kõneviisi tunnuse vahel nagu konditsionaaliski, näit. Mamalajevo *vaj*, *śorakaj*, *stanä m ä r g e f t ä r ä l e t* (MVD IV 880)

[18] Vt. ka A. A h l q v i s t, Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik, lk. 58—59; J. B u d e n z, Moksa- és erza-mordvin nyelvtan, lk. 96; H. P a a s o n e n, Mordwische chrestomathie, lk. 012; М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики, lk. 371—374; 402—403.

'oh pojakene, kui sa nii ei oleks öelnud', Mamalajevo *a·va — kuda plä·d'ava* (*pläd u l ä f t ä r ä l e t*) *t'aškavasta af(ə)let sa* (MVD IV 510) 'peiu ema (sa oled) pordik, kui sa pordik ei oleks, ei oleks sa nii kaugelt siia tulnud'.

Eespool oli märgitud, et tänapäeval esineb üsna harva *ďeŕa*-tunnuseline konditsionaal. Seda asendab kõrvallause sidesõnadega *jeśl'i* (< vn. *если*), *bud'i* (< vn. *буде*), *kol'i* (< vn. *коли*)[19], näit. mdE: Sabajevo *jeśl'i mińʲ tutam, ul'd'am tšistʲej eŕd'ʲat* 'kui me (siit) lahkume, oleme päris ersalased', Starõje Naimanõ *jeśl'i raman alaša, mol'an v̮iŕiw p̮äŋks* 'kui ma ostan hobuse, lähen metsa puid tooma', *b'id'i l'išä tosta kat'šama, śesta kudiś uštuft* 'kui sealt tuleb suitsu välja, siis on tuba (maja) köetud', Jegorovka *bud'i saldatoks ton moń vanssamak śestę* ... (MVD II 558) 'kui sa minu eest sellepärast hoolitsed, et ma soldatiks lähen, siis ...', Vetškanovo *kol'i udutad tiń siŕgoźeďe* (MVD I 45) 'kui te magate, siis ärgake üles'; mdM: Staroje Šaigovo *jeśl'i mon kašan ot'šusta, karman luvə̑ma t'ɛ kńiškat'* 'kui ma kasvan suureks, hakkan lugema seda raamatut', Selištše *jeśt'əl'i af sajat, tońtsəńń šaft'ä pl'ents* (MVD IV 834) 'kui sina ei võta, võtan sind ennast vangi', Mamalajevo *kuli vorat, salajt jazam kevnen* (MVD IV 889) 'kui sa oled varas, varasta mu käsikivid'.

Vaadeldaval formansil *d'eŕa(j)* — *d'ɛŕɛ(j)* puuduvad vasted teistes soome-ugri keeltes. Seega oletatavasti peaks *d'eŕa*-tunnuseline konditsionaal olema hilistekkeline. *d'eŕa-* päritolu ja kõneviisi tekkimise kohta on esitatud mitmeid hüpoteese. Alljärgnevalt esitatagu neist lühike ülevaade.

A. Boller väidab, et kõneviisi tunnusena esinev *d'eŕaj* on verbaalnoomen (mis tänapäeval funktsioneerib ka preesensi sing. 3. pöördena). Tüvele esitab ta vastena jakuudi *typ* 'stehen, sich befinden, verweilen'[20].

Zs. Simonyi arvates on *d'eŕaj* abiverb. Kuna sel puuduvad vasted teistes soome-ugri keeltes, olevat tõenäoline, et tegemist on laensõnaga. Võimaliku laenuandja keelena on mainitud tšuvaši keelt. Jakuudi keelest laenamist ei pea Simonyi võimalikuks vastavate keelte levikuala kauguse tõttu. Edasi analüüsib Zs. Simonyi *d'eŕa-* ees esineva muutumatu verbivormi päritolu (näited A). Preteeritumiks ei saavat seda pidada

---

[19] Vrd. Д. Б. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка, Саранск 1953, lk. 89; Д. В. Цыганкин, Шугуровский диалект эрзя-мордовского языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва 1958, lk. 22.

[20] A. Boller, Die Objectiv-Conjugation in den finnischen Sprachen. — Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Keiserlichen Akademie des Wissenschaften XV, Wien 1855, lk. 281.

esiteks tähenduse poolest ja teiseks seepärast, et see jääb muutumatuks kõikides pööretes. Samuti ei saavat seda lugeda infiniitseks vormiks, sest sellised infiniitsed verbivormid, nagu mdE *ramĺn*, mdM *ƒań* puuduvat. Zs. Simonyi peab võimalikuks, et abiverbi *d'eŕaj* ees olevas põhiverbi vormis on säilinud jäänus soome-ugrilisest konjunktiivi tunnusest [21].

J. Budenz, samuti nagu Zs. Simonyigi, peab *d'eŕa-* abiverbiks, millele aga leiab vaste soome-ugri keelist. Ta ühendab mdE *d'eŕa-*, mdM *d'ɛŕɛ-* ning ungari *tör-tén* (*történik* 'es geschieht'). Konditsionaali moodustamisel olevat abiverb *d'eŕa* liitunud gerundiumile [22].

O. Donner mainib, et konditsionaal on mordva keeltes hiline nähtus. Konditsionaal moodustatavat partikliga *d'äŕä*. Donner juhib tähelepanu sellele, et mokša eitava konditsionaali vormid, nagu *joraftärän* 'kui ma ei taha' jne. sarnanevad moodustamisviisi poolest vastavate türgi-tatari keelte vormidega [23].

A. Šahmatov peab võimalikuks, et konditsionaali tunnus *d'aŕa* on liitunud preesensi partitsiibile (образуется посредством присоединения слогов *ďaŕa* к глагольной основе, обосложенной окончанием *-n* вероятно, к причастию наст. вр.)[24].

A. Klemmi arvates on *d'eŕa*-tunnusliku kõneviisi tekkimisel aluseks olnud *ńeń*-konditsionaal. *ńeń*-tunnuses olevat esimene *-ń-* > *-ńd'-*, nagu mdE *k'eńeŕems*, *k'äńiŕims*, *k'eńd'iŕims* 'küpsema, valmima, valmis saama', *k'eńiŕ*, *k'eńd'iŕ*, *ƙäńįŕ*, *ƙäńďįŕ* 'küünarvars, küünar' (vrd. sm. *kyynär* ~ *kyynärä*). Teisest *ń*-ist olevat dissimilatsiooni teel saadud *-ŕ-*, nagu mdM *k'eńɛńd'əms* ~ *k'eńɛŕd'əms*, mdE *k'eńardoms* 'rõõmustama' (< tatari *kinän-*). Kõneviisi tunnusena ei esine tänapäeval mitte ainult *-ńd'eŕ-*, vaid ka *-d'eŕ-*. Viimane neist olevat hilisem. *-ń-* olevat arvatud verbi tüve juurde kuuluvaks ja kõneviisi tunnusena üldistus *-d'eŕ-*. Viimase üldistumisele kõneviisi tunnusena olevat võinud kaasa aidata ka see, et murdeti on *-ńd'-* > *-d'-*, näit. *mońd'ińä* > *mod'ińä* jne.[25]

Mordva keeleteadlane M. N. Koljadjonkov on konditsionaali tunnuse tuletanud verbist **терямс*. Tänapäeval küll sellist verbi ei eksisteeri, kuid selle olemasolu varem tõestavat verb mdE *терявтомс*, mdM *тяряфтомс* 'пытаться, попытаться', mis olevat derivaat tüvest *теря-*, *тяря-*. Sufiks *-вт-*, *-фт-* osutavat toimuva tegevuse keskendatust (сосредоточенность развёртывающегося

[21] Zs. Simonyi, Az ugor mód-alakok. — NyK XIII, 1877, lk. 163.

[22] J. Budenz, Moksa- és erza-mordvin nyelvtan, lk. 80—81.

[23] O. Donner, Die gegenseitige Verwandtschaft der finnisch-ugrischen Sprachen. — Acta Societatis Scientiarum Fennicae, Helsingforsiae MDCCCLXXX, lk. 535, 552.

[24] А. А. Шахматов, Мордовский этнографический сборник, С.-Петербург 1910, lk. 815.

[25] A. Klemm, A mordvin tagadó es tiltó szerkezetek története, lk. 393—394.

действия). Kõneviisi tunnuseks olevat **терямс* kujunenud verbipaari teisest komponendist. Tänapäeval esineb mordva keeltes rohkesti verbipaare, mille teiseks komponendiks on *теемс* 'tegema'. Sellistes verbipaarides on tähenduse kandjaks esimene komponent, *теемс* osutavat ainult seda, et esimese verbiga väljendatud tegevus on kestev, näit. mdE *кортамс — теемс* mdM *корхтамс — тиемс* 'поговорить достаточное для того время' (*кортамс* 'говорить, сказать') jne.

M. N. Koljadjonkovi arvates eksisteerisid kunagi ka verbipaarid, mille teiseks komponendiks oli verb **терямс*, mis aegade jooksul kaotas iseseisva leksikaalse tähenduse ja muutus sufiksiks. Konditsionaali tunnuse *d'eŕa-* lähtumist verbist (verbipaari teisest komponendist) tõestavat eelkõige asjaolu, et ersa murdeis esinevad paralleelselt konditsionaalis *кундындерян ~ кундандеряй* 'kui ma püüan', *кундындерят ~ кундатдеряй* 'kui sa püüad' jne.; konditsionaal-konjunktiivis *кундындерявлинь ~ кундавлиндеряй* 'kui ma oleksin püüdnud' jne. Algselt olevat pöördunud mõlemad komponendid, nagu tänapäeval verbipaarid, mille teiseks komponendiks on *теемс*. Hiljem, kui verbipaarid, mille teiseks komponendiks oli mdE *теря-*, mdM *тяря-*, muutusid konditsionaali vormideks, hakati pöördelõppe tarvitama kas ainult esimesel või ainult teisel komponendil. Niisuguste verbipaaride, nagu mdE **кундан-терян*, mdM **кундан-терян* jne. algseks tähenduseks olevat olnud 'поймаю попытаюсь'. Üheks asjaoluks, mis olevat soodustanud nende verbipaaride muutumist konditsionaaliks, olevat olnud nende tähenduslik sarnasus konditsionaaliga ('если поймаю')[26].

M. N. Koljadjonkovi seletuse konditsionaali kujunemise kohta kiidab heaks ka D. V. Bubrich[27]. Tema arvates on sellistes konditsionaali vormides, nagu *mol'and'eŕaj*, *mol'id'eŕaj* jne. *d'eŕaj* indikatiivi preesensi sing. 3. pööre. D. V. Bubrich juhib tähelepanu ka häälikuloolistele raskustele, kui lugeda *d'eŕaj* preesensi 3. pöörde vormiks. Ersa murrete foneetilise arengu seisukohalt oleks ootuspärane **d'eŕi*. Polevat võimatu aga, et antud juhul on häälikumuutust *aj* > *i* takistanud rõhk[28].

---

[26] Vt. M. H. Коляденков, Происхождение глагольных форм типа «кундындеряй — кундандеряй» в мордовских языках. — Записки 5 (Научно-исследовательский институт при Совете Министров Мордовской АССР), Саранск 1946, lk. 50—53; M. H. Коляденков, Глагольные образования типов кортамс-теемс, кортын-дерямс в мордовских языках. — Советское финноугроведение, т. II, Саранск 1948, lk. 21—27; M. H. Коляденков, Грамматика мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. Синтаксис, Саранск 1954, lk. 103—109.

[27] Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка, Саранск 1953, lk. 100—101, 222—223.

[28] Vrd. ka В. Д. Смирнова-Бубрих, Из области мордовского вокализма не-первых слогов слова. — Советское финноугроведение т. II, Саранск 1948, lk. 55.

Peab mainima, et täiesti usutavaks ei saa pidada ühtegi esitatud seletust mordva keelte *d'eŕa*-tunnuselise konditsionaali kujunemisest. Boller, Budenz, Koljadjonkov ja Bubrich ühendavad konditsionaali tunnuse dentaalklusiiliga algava verbi tüvega (Boller jakuudi *typ*-, Budenz ungari *tör*-, Koljadjonkov ja Bubrich mordva *теря*-). Tuleb arvestada aga, et murrakuti (mdE) esineb *d'eŕaj* asemel *źeŕaj*, näit. Atrat *mon kulan źeŕaj mon joman źeŕaj, / moń kalmaftumak pokš k'i čiŕešť'eń* (MVD I 140) 'kui ma suren, kui ma koolen (hukun), mata mind maantee (suure tee) äärde', *da mol'it' źeŕaj l'ed'eńe* (MVD II 493) 'kui minnakse (= lähevad) niitma', *ja karńit' źeŕaj / tundoń narmuškat čol'd'eŕt'ńe* (MVD II 494) 'kui kevadel linnud (kevadlinnud) hakkavad vidistama', *mon saj d'an źeŕaj mon p'iže polaks* (MVD I 451) 'kui ma võtan sind nooreks abikaasaks', Novoje Surkino *pop ńeŕi: a k'išť an źeŕaj di k'išť ivan* (MVD III 331) 'papp ütleb: kui ma ei tantsi, kuidas saan ma siis tantsida', Atrat *źeŕaj* 'wenn' (Paasonen MChr), *зеряй, дзеряй, деряй* 'если' (МНИИ, s.-ü. Я-130, lk. 92).

Funktsioonilt ja tähenduselt identsed ning häälikuliselt üsna lähedased *d'eŕaj* ja *źeŕaj* tuleks tõenäoliselt lugeda ühtekuuluvaiks ka päritolu poolest. Kindlasti ei saa me *źeŕaj* ühendada M. N. Koljadjonkovi poolt pakutud verbi tüvega, sest mordva keeled ei tunne häälikumuutust *t-* > *z-*. Oletades, et *źeŕaj* ja *d'eŕaj* ei ole ühendatavad ja konditsionaalis esineva *d'eŕa-* ~ *d'eŕaj* lähtekohaks on olnud kunagi mordva keeltes eksisteerinud verb **ter*-, tuleks, nii nagu väidab D. V. Bubrich, sellistes konditsionaali vormides, kus isikulõpud liituvad verbi tüvele (vt. näiteid B), *d'eŕaj* lugeda indikatiivi preesensi sing. 3. pöörde vormiks. D. V. Bubrich ja V. D. Smirnova-Bubrich peavad võimalikuks, et antud juhul langes rõhk teisele silbile ja takistas häälikumuutust *aj* > *i̯*. Seda väidet ei ole võimalik veenvalt tõestada. Me ei leia ersa keele vokalismis ühtki juhtu, kus rõhk või mõni muu tegur oleks takistanud häälikumuutust *aj* > *i̯* (resp. *i*)[29]. H. Paasonen väidab küll, et esimeses silbis pole toimunud häälikumuutust *aj* > *i̯*, kuigi ta pole saanud esitada ka näiteid *aj* säilimise kohta. Preteeritumi *si̯ń*, *si̯ť* jne. verbist *sams* 'tulema' peab ta analoogiavormideks, kus tunnusena funktsioneeriv *i̯* tungis ka esimesse silpi.

Usutavaks ei saa pidada ka A. Klemmi oletust, et lähtekohaks *d'eŕa*-tunnuselise konditsionaali kujunemisel on olnud *ńeń*-konditsionaal. Kõigepealt ei ole alust sõnuti esineva *-ń-* > *-ńd'-* põhjal teha sellest üldist seaduspärasust. Meelevaldne

[29] Vrd. H. Paasonen, Mordvinische lautlehre, lk. 100—102.

on ka väide, et konditsionaali tunnuses teine *-ń-* > *-ŕ-*. Sellise vahelduse kohta on autor ise saanud tuua ainult ühe näite ja vaevalt võib niisuguste näidete arvu oluliselt suurendada. Peale selle jääb A. Klemmi kontseptsiooni juures lahtiseks küsimus, millist päritolu on *-ńdéŕa-* ees esinev element *-į-*, mis *ńeń*-tunnuselises konditsionaalis puudub.

A. Boller ja Zs. Simonyi oletavad, et *d'eŕaj* on laenatud türgi-tatari keeltest. O. Donner juhib tähelepanu sellele, et mokša murdeis esinevad eitavad vormid (vt. näiteid D 1. b) sarnanevad oma konstruktsiooni poolest vastavate vormidega türgi-tatari keelis.

Alljärgnevalt püütaksegi esitada mõningaid struktuurielemente, mis allakirjutanu arvates on ühised mordva ja türgi-tatari keelte konditsionaalile.

1. Türgi-tatari keeltes esineb eitavas konditsionaalis eitust väljendav formans (*-ma-*, *-me-*) verbi tüve ja kõneviisi tunnuse vahel, näit. tatari *uqьsa* 'kui ta loeb', *uqьmasa* 'kui ta ei loe' jne.[30]; türgi *yazmasam* 'kui ma ei kirjuta', *gelmesen* 'kui sa ei tule' jne.[31] Nagu eespoolesitatud näidetest nägime, esineb mokša murdeis samasugune (soome-ugri keeltele võõras) eituse konstruktsioon.

2. Konditsionaali tunnus võib türgi-tatari keeltes esineda ka koos noomenitega, näit. türgi *hasta isem* ~ *hastaysam* 'kui ma olen haige', *türk isek* ~ *türksek* 'kui me oleme türklased' jne.[32] Ka mokša keelest õnnestus leida näiteid konditsionaali tunnuse tarvitamisest noomenil, näit. *Синь кизефтезь сонь кода ина тон кстидат (лемдять), Христосфтяеряет, Иліяфтяерят, ингели-содайфтяерят, (пророкфтяерят)*? (CE 01, 2) 'kuidas sa siis ristid, kui sa ei ole Kristus, kui sa ei ole Eelias, kui sa ei ole prohvet'.

3. Mordva keeltes on konditsionaali väljendajaks element *d'eŕa(j)* ~ *źeŕaj*, türgi-tatari keelis on konditsionaali tunnuseks afiks *-sa* ~ *-se*, *-za* ~ *-ze* (*-ca* ~ *-ce*, *-за* ~ *-зе*), mille varasemaks vormiks oli *-sar* ~ *-ser* (*-cap* ~ *-cep*)[33]. Mordva keeltes esinevad samatähenduslikena *d'eŕaj* ja *źeŕaj*. Võib-olla tuleks ka vahelduse *d'* ~ *ź* põhjusi otsida väljaspool mordva keeli. Türgi-tatari keelis leiame küll konditsionaali tunnuses samasuguse vahelduse (*s-* ~ *t-*), kuid klusiiliga algav variant

---

[30] Русча — татарча сузлек, Казан 1940, lk. 122.

[31] А. Н. Кононов, Грамматика турецкого языка, Москва—Ленинград 1941, lk. 144.

[32] А. Н. Кононов, Грамматика турецкого языка, lk. 145.

[33] Vt. Н. А. Баскаков, К вопросу о происхождении условной формы на -са/-се в тюркских языках. — Академику Владимиру Александровичу Гордлевскому к его семидесятилетию. Сборник статей, Москва 1953, lk. 38, 40, 47.

esineb ainult jakuudi keeles (*-тар, -тер, -дар, -дер*)[34], mille mõjust mordva keeltele vaevalt saab juttu olla. V. A. Bógoroditski märgib, et baškiiri keeles on *s* muutunud interdentaalseks spirandiks[35]. On mõeldav, et keeles, kus selline häälik puudub, võidakse see substitueerida dentaalklusiiliga. Siia võiks veel lisada tatari laensõna mdM *ad'ərl'ams* 'valmistama' < mišäär-tatari *ädərlä-, äzerlä-* (Paasonen MChr).

ź ~ *d'* vahelduse osas on V. Hallap allakirjutanu tähelepanu juhtinud murdeti (possessiivsufikseis ja objektilise konjugatsiooni lõppudes) esinevale muutusele *-nz-* > *-nd-*, näit. mdE: Novoje Surkino *at'ańť ul'ńešť kolmo ćorando* (MVD III 324) 'taadil oli kolm poega', *pala-šiņźe* (*-šiņdę, -šiņdɛ*) (Paasonen MChr 015) 'ta suudles neid'. Kahjuks on kasutada olnud murdematerjalis konditsionaali kohta näiteid liiga napilt selleks, et otsustada, kas ka konditsionaalis esinev klusiilialguline *d'eŕa-* on seostatav sama nähtusega. Mõningad faktid näivad rääkivat selle vastu, näit. Novoje Surkino *at'aś t'eŕd'ińd'e ćorando* (MVD III 324) 'taat kutsus oma pojad', (konditsionaalis) *a k'ištan źeŕaj* (MVD III 331) 'kui ma ei tantsi'; Naskaftõm *at'äńť äjd'enza* (MVD III 237) 'vanamehe lapsed', (konditsionaalis) *sańdä·ŕäj kudu* (MVD III 254) 'kui ta koju tuleb'.

Kui *ź-* ~ *d'-* vaheldus konditsionaali tunnusena oleks tekkinud mordva pinnal, ootaks *ź*-alguliste vormide laiemat levikut (eriti tüübis, kus isikulõpud liituvad verbile).

Nagu näeme, võib mordva *źeŕaj* esimese osa *źeŕ*-häälikulise (ja ka tähendusliku) vastena esitada ka türgi-tatari konditsionaali tunnuse *-sar, -ser*. Mordva keelis esineb *źeŕ-* kõrval *d'eŕ-*. Ka türgi-tatari konditsionaali tunnuses vaheldub spirant *s-* dentaalklusiiliga. Küsitavaks jääb aga, kas on võimalik mordva *d'eŕ-* seostada türgi-tatari konditsionaali tunnuse klusiilialgulise variandiga.

Mis puutub *źeŕaj* ~ *d'eŕaj* lõpuosasse (*-aj*), siis võrreldagu sellega järgmisi partikleid: türgi *apai* '(с отрицанием) чуть было не, почти', tatari *алаі* 'таким образом' (Радлов ОСТН I 353); kirgiisi *pai* 'vielleicht' (Радлов ОСТН II 707) jne. Õieti on ka mordva *d'eŕaj* ~ *źeŕaj* jäänud partikliks sellistes konditsionaali vormides, kus isikulõpud liituvad verbi tüvele (näited B). *d'eŕaj* võiks lugeda ka konjunktsiooniks sellisel juhul, kui ta esineb verbivormi ees, näit. mdE *t'äräj mon mol'an, kandan tol* (Budenz NyK XIII 80) 'kui ma lähen, toon tuld', *täräj mon näjan* (ibid.) 'kui ma näen'; mdM *деряй сон*

---

[34] Vt. Н. А. Баскаков, К вопросу о происхождении условной формы на *-са/-се* в тюркских языках, lk. 38.

[35] Vt. В. А. Богородицкий, Введение в татарское языкознание в связи с другими тюркскими языками, Kazan 1934, lk. 45.

ни сась 'разве он уже приехал'[36]. Kõneviisi tunnusena võib *d'eŕa-* vaadelda ainult neil juhtudel, kui sellele liituvad isikulõpud ja ajatunnus (vt. näited A)[37].

Kokkuvõtteks tahaks rõhutada järgmisi asjaolusid: 1) olemasolevad seletuskatsed mordva konditsionaali kujunemisest ei ole kuigi veenvad; 2) mordva konditsionaal on hilistekkeline kõneviis, mille vormide struktuuris on soome-ugri keeltele võõraid jooni; 3) mordva konditsionaalil on mõningaid ühisjooni türgi-tatari keelte konditsionaaliga; 4) käesolevate ridade kirjutajal pole õnnestunud lõplikult lahendada *d'eŕaj* ~ *źeŕaj* päritolu probleemi, ta on ainult juhtinud tähelepanu ühele võimalikule teele lahenduse otsimisel.

LÜHENDID

Ahlqvist MMG = A. Ahlqvist, Versuch einer mokscha-mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichnis, St. Petersburg 1861; f = fond; **MVD I-IV** = H. Paasonen, Mordwinische Volksdichtung I, Helsinki 1938 (= SUST LXXVII); II, Helsinki 1939 (= SUST LXXXI); III, Helsinki 1941 (= SUST LXXXIV); IV, Helsinki 1947 (= SUST XCI); **Paasonen MChr** = H. Paasonen, Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss, Helsingfors 1909; **s.-ü.** = säilitusühik; **Wiedemann GEMS** = F. J. Wiedemann, Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch, St. Petersburg 1865.

Дорофеев ОВ = З. Ф. Дорофеев, Од веля. Васеньця книгась буквардя меля, Москва 1928; **Евсевьев ОМГ** = М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Эрзянь грамматика. С приложением образцов мокшанских склонений и спряжений, Москва 1928; **МГА** = Мордовский государственный архив; **МНИИ** = Архив Научно-исследовательского института языка, литературы, истории и экономики при Совете Министров Мордовской АССР; **Радлов ОСТЯ** = В. В. Радлов, Опыт словаря тюркских языков I—IV, Санктпетербург 1893—1911; **МЭС** = А. А. Шахматов, Мордовский этнографический сборник, С.-Петербург 1910; **ОМС II** = Образцы мордовской народной словесности. Выпуск II. Сказки и загадки, Казань 1883; **СЕ 91** = Святое евангелие господа нашего Иисуса Христа от Луки. На мокшанском наречии мордовского языка, Казань 1891; **СЕ 01** = От Иоанна святое евангелие на центральном мокшанском наречии мордовского языка, Гельсингфорс 1901; **СЕ 10** = Господа нашего Иисуса Христа святое евангелие от Матфея, Марка, Луки и Иоанна на мордовском языке, Казань 1910.

---

[36] Русско-мокшанский словарь. Составили С. Г. Потапкин и А. К. Имяреков, Москва 1951 (sub разве).

[37] Isikulõppude ja ajatunnuste tarvitamine mordva keeltes ei ole küll seotud ainult verbidega. Need võivad esineda noomeneil ja ka adverbidel, näit. Starõje Naimanõ *avi̯ĺ ki̯dasa ko̯se̯ĺada* 'te pole kes teab kus', *mi̯ń avi̯ĺ vasi̯li̯ĺana* 'me ei ole kaugel'.

УСЛОВНОЕ НАКЛОНЕНИЕ В МОРДОВСКИХ ЯЗЫКАХ

В. ПАЛЛЬ

Резюме

Условное наклонение с признаком *-ńeń-* ~ *-ńäń-* (*palańeńan* 'если я целую', *moľńäńat* 'если ты пойдешь') встречается только в отдельных диалектах эрзянского языка. Оно может быть связано с наклонениями, имеющими признак *-n-*, в других финно-угорских языках, напр. возможностное наклонение в финском языке (*saanen* 'возможно, получу'), желательное наклонение в марийском языке (*кочнем* 'хочу есть') и т. д.

В большинстве эрзянских и мокшанских диалектов встречается условное наклонение, образованное с помощью признака *ďeŕa-* ~ *ďɛŕɛ-*, напр. эрзянское *молиндерятано*, мокшанское *молендерятама* 'если мы пойдём'. Кроме того, форма *ďeŕaj* может употребляться в качестве самостоятельной неизменяемой частицы перед флектирующей глагольной формой или после нее, напр. эрзянское *молят деряй* (~*молятдеряй*), мокшанское *деряй молят* 'если ты пойдешь'. В некоторых диалектах эрзянского языка вместо формы *ďeŕaj* встречается *źeŕaj*, напр. *karmiť źeŕaj* 'если они начнут'. Условное наклонение употребляется в настоящее время все реже, заменяясь придаточным предложением с заимствованными из русского языка союзами *если*, *буде*, *коли*.

По вопросу о происхождении формы *ďeŕaj* (*ďeŕa-*) в литературе имеются три гипотезы: 1) *ďeŕaj* производится от признака условного наклонения *-ńeń-* (А. Клемм); 2) *ďeŕaj* возводится к основе глагола (Й. Буденц венгерское *tör-*, М. Н. Коляденков, Д. В. Бубрих мордовское *терямс*); 3) предполагают, что *ďeŕaj* заимствовано из тюркских языков (Ж. Шимони). Однако до настоящего времени не принималось во внимание то обстоятельство, что в диалектах эрзянского языка встречается и форма *źeŕaj*.

Исходя из материала мордовских языков, мы не можем найти достоверного объяснения чередованию *ď-* ~ *ź-* (*ďeŕaj* ~ *źeŕaj*) и сохранению *-aj* в непервых слогах в эрзянском языке. Но необходимо отметить ряд сходных черт в условном наклонении тюркских и мордовских языков.

1. В диалектах мокшанского языка формант, выражающий отрицание, может стоять между глагольной основой и признаком наклонения, напр. *muʃťɛŕɛj* 'если он не находит'. Такой тип отрицания чужд финно-угорским языкам, но свойственен тюркским языкам.

2. Подобно признаку условного наклонения в тюркских языках, частица *ďeŕaj* может встречаться в соединении с именами, напр. *ингели-содайфтяерят* (*пророкфтяерят*) 'если ты не пророк', ср. турецкое *hasta isem* ~ *hastaysam* 'если я болен'.

3. Условное наклонение выражается в мордовских языках при помощи форманта *ďeŕa-* ~ *źeŕa-*, в тюркских языках признаком условного наклонения является *-са*, *-се*, *-за*, *-зе*, который возводится к исходной форме *-сар*, *-сер*. В мордовских языках наблюдается чередование *ź-* ~ *ď-*, в тюркских языках — *s-* ~ *t-* (*-сар*, *-сер*, ~ *-тар*, *-тер*, *-дар*, *-дер*). Но поскольку вариант признака условного наклонения с начальным *t-*~*d-* встречается только в якутском языке, мы не можем его прямо сопоставить с мордовским *ďeŕa-*.

Таким образом вопрос о происхождении *ďeŕa-* остается нерешенным. Автору хотелось только обратить внимание на одну возможность в поисках решения этой проблемы.

ФУНКЦИИ ОБЪЕКТНОГО СПРЯЖЕНИЯ МОРДОВСКОГО ГЛАГОЛА[1]

Ф. П. МАРКОВ

I. Значения объектного спряжения

Для более ясного и четкого понимания значений мордовского объектного спряжения представляется необходимым разбить глаголы на различные группы в зависимости от характера протекания во времени выражаемых ими действий и состояний. С этой точки зрения глаголы в форме инфинитива могут быть:

1. Мгновенными глаголами. Эти глаголы показывают, что действие однократное, мгновенное, предельное и, следовательно, оно результативно. В эту группу, как правило, входят глаголы непроизводные и каузативные, например: эрз. *саемс* 'взять', *невтемс* 'показать', *стувтомс* 'забыть', *терявтомс* 'попытаться' и т. д.; мокш. *сявомс* 'взять', *ладямс* 'установить', *сялгомс* 'проткнуть' и т. д. Все эти и подобные глаголы сходятся в одном: они выражают результативность действия. В силу этой особенности, действия, выражаемые такими глаголами, чаще всего относятся к будущему или прошедшему времени. В настоящем же времени они выражают, если это допускается смыслом, как правило, непрерывно длящиеся действия, носящие временный характер и стремящиеся к пределу.

2. Глаголами, выражающими непрерывно длящиеся действия. Эта группа глаголов довольно безразлична в отношении законченности или незаконченности действия. Выражаемые ими действия могут быть восприняты как непрерывно длящиеся, не достигающие результата, а

[1] См. также статью: П. Г. Матюшкин, К вопросу об употреблении форм объектного спряжения в мордовских языках. — Мордовский государственный университет, Ученые записки № 20, Саранск 1962, стр. 54—93.

иногда и как результативные. К этой группе, как правило, относятся непроизводные глаголы, например: эрз. *кемемс* 'верить, поверить', *мурнемс* 'ругать, отругать', *неемс* 'видеть, увидеть', *чарькодемс* 'понять, понимать', и т. д.; мокш. *шарьхкодемс* 'понимать, понять', *тиемс* 'делать, сделать', *панемс* 'гнать, выгнать', *тапамс* 'бить, разбить, разбивать' и т. д.

В отличие от глаголов первой группы эти глаголы употребляются во всех трех временах и в безобъектном спряжении. Они выражают непрерывно длящиеся действия, как стремящиеся к пределу, так и без этого. Они выражают чаще всего такие действия, которые безотносительны ко времени и носящие постоянный характер. Как и в первом случае, эта группа неоднородна по характеру действия во времени, но так или иначе действия этих глаголов воспринимаются как курсивные в обычных случаях.

3. Многократными глаголами. В эту группу глаголов, как правило, входят производные глаголы с различными фреквентативными суффиксами. Действия этих глаголов по-разному протекают во времени: повторение серии действий, занимающих небольшие отрезки времени, повторение одного и того же действия через определенный интервал времени, повторение действий на грани реализации; действия, длящиеся большие отрезки времени, которые повторяются, и т. д. Действия, выражаемые глаголами этой группы, могут свободно относиться ко всем трем временам и могут быть, с точки зрения завершенности действия, как результативными, так и не достигающими результата. Действия этих глаголов могут относиться как к определенному отрезку времени, так и являться безотносительными ко времени. Примеры: эрз. *некшнемс* 'видеть время от времени', *нардакшномс* 'вытирать', *макснемс* 'отдавать по одному' и т. д.; мокш. *няфнемс* 'показывать', *азондомс* 'рассказывать', *фатнемс* 'хватать', *ангорямс* 'хватать' и т. д.

Само собой разумеется, что это деление глаголов носит весьма относительный характер, так как внутри каждой из групп можно выделить различные подгруппы.

Следует также отметить, что протекание действия, выраженного глаголом в различных наклонениях и временах, происходит по-разному. Так, во 2-м прошедшем времени изъявительного наклонения действие, как известно, протекает длительно, все время развиваясь, тогда как в повелительном наклонении, как и в желательном, из-за специфических черт этих форм глагола, оно происходит или должно происходить с минуты в минуту, или вот-вот произойдет мгновенно, или стремится к своему завершению.

Теперь рассмотрим, какие значения приобретают глаголы этих групп в объектном спряжении.

1. Глаголы, относящиеся к первой группе в силу их лексического значения, употребленные в объектном спряжении, выражают законченные действия с ярко выраженным результатом действия. Границы протекания действия во времени ясно очерчены, т. е. действие имеет точное начало и не менее точно выраженный конец. Вследствие этой особенности еще яснее выражается время протекания действия: действие относится или к прошедшему, или только к будущему времени. Примеры: **эрз.** *Косто сайсынек Федусянь?* (Эрзя-мокшонь морот 31) 'Где мы возьмем Федусю?'; *Кода ушодсызь, истя и прядсызь* (Самородов 5) 'Как начнут, так и закончат'; *Скотинань микшнема рядов молемстэ сон вастызе Карцяйкинэнь* (Коломасов 121) 'В то время как он шел в ряд, где торгуют скотом, он встретил Карцяйкина'; **мокш.** *Мон аф лятьфтаса, кода синь тусть* (Левчаев 170) 'Я не напомню, как они уехали'; *Сявомак монь рьвакс* (Виард 17) 'Возьми меня в жены...'; *Ладясак фкакс, а сон лиси илякс* (Кирдяшкин 6) 'Ты установишь по-одному, а оно выходит по-другому'.

2. Глаголы, относящиеся ко второй группе, в объектном спряжении выражают результат законченного действия. В этом случае, как и у глаголов первой группы, действие относится, как правило, к будущему или прошедшему времени. Примеры: **эрз.** *Иля тейне пейдемат, кияк а пейдтянзат* (Самородов 47) 'Не делай смешного, никто не просмеет тебя'; *Пандя, лучше симсынек. Тонь шумбрачинть кис!* (Коломасов 29) 'Двольно, лучше выпьем. За твое здоровье!'; **мокш.** *Паньцамасть, бта пине лефксонь!* (Кирдяшкин 254) 'Он выгонит нас, как собак!'; *Шта коза тняроть тисы?!* (Левчаев 165) 'Куда же он денет столько денег?!'; *Сон куляк-сазе, што курок кармайхть велеть шамдома кулакнень эзда* (Левчаев 45) 'Он разузнал, что скоро начнут село очищать от кулаков'.

Однако следует отметить, что не все глаголы, принадлежащие к этой группе, выражают в объектном спряжении законченное, результативное действие, относящееся к прошедшему или будущему времени. Есть глаголы, которые могут выражать действие, относящееся и к настоящему времени. Эти глаголы представляют действие в процессе развития или состояние или восприятие. В этом случае объектные формы глагола скорее служат средством выражения временного характера протекания действия или состояния и одновременно указывают на то, что это действие или состояние имеет определенное начало, и что до этого начала все происходило по-другому. К глаголам этой подгруппы обычно относятся: эрз. *помнямс* 'помнить', *содамс* 'знать', *чарькодемс* 'понимать', *неемс* 'видеть', *кемемс* 'верить', *вечкемс* 'любить', *ванстомс*

'хранить', *марямс* 'слышать, чувствовать', *пиземс* 'мочить дождем' и некоторые другие; мокш. *ёрамс* 'хотеть', *содамс* 'знать', *шарьхкодемс* 'понимать', *лувомс* 'считать', *няемс* 'видеть', *мяляфтомс* 'помнить', *кельгомс* 'любить', *марямс* 'слышать, чувствовать', *ужяльдемс* 'жалеть', *пеедемс* 'осмеивать', *вятемс* 'вести', *кирдемс* 'держать', *уфамс* 'обдувать', *пиземс* 'мочить дождем', *лятьфтамс* 'припоминать', *шнамс* 'хвалить' и некоторые другие. Примеры: **эрз.** *Тон обуцянзо а содасак?* (Радин 57) 'Ты его нрава не знаешь?'; *Содасынь тонь кондятнэнь* (Коломасов 224) 'Я знаю тебе подобных'; *Сынь аволь ансяк тень, — пшкадсь омбоце цёрынесь, — сынь «пантъ» валонтькак чарькодьсызь* (Коломасов 167) 'Они не только это, — заговорил второй мальчик, — они слово «гони» понимают'; *Прокопыч буто а марясыяк бабанть кортамонзо ...* (Коломасов 216) 'Прокопыч будто и не слышит разговор жены ...'; *Весе неть зглямотнень Яхим марясынзе ды эсь кеженэ ютавты кройсемасо* (Коломасов 89) 'Все эти насмешки Яхим слышит и свою злобу утоляет руганью'; *Фельетон? ... Васенцеде маряса те валонть* (Коломасов 56) 'Фельетон? ... Впервые я слышу это слово'; *Нетян, нетян. А стяк од цёратне мельгат правтыть* (Коломасов 219) 'Я вижу, я вижу тебя. Не даром молодые люди гоняются за тобой'; *Несак, зяро сывелень тенек поварихась лондавтсь?* (Коломасов 160) 'Видишь, сколько мяса нам повариха отвалила?'; *Берянь се нармунесь, кона эсензэ пизэнзэ а вечксы* (Самородов 10) 'Плоха та птица, которая свое гнездо не любит'; — *Значит, тонь койсэ, мон аволь алкуксонь вечкемасо тонь вечктян?* (Коломасов 137) '— Значит, по-твоему, я не настоящей любовью люблю тебя?'; *Бути а кемсамизь, кевкстинк оно сеть кавто ломантнень* (Коломасов 122) 'Если вы мне не верите, спросите вон тех двух человек'; *... пельтне пиземе чирькесэнть симить Сурань веденть ды пизесызь озимень видематнень* (Коломасов 225) '... облака с помощью радуги выпивают воду Суры и дождем обливают озимые'; *Помняса, васенце чистэнть жо мон сонзэ эйсэ чавинь истя ламо неть яксярготнень — цела канст!* (Коломасов 158) 'Я помню, в первый же день я им убил так много этих уток — целую берему!'; *Помнясы, кода тетязо озавтнелизе элезэнзэ ды андылизе эсензэ пенчстэ* (Од Ёвтнемат 63) 'Он помнит, как отец сажал его на колени и кормил его из своей ложки'; **мокш.** *Маря содасы, ня стирхне морайхть сонь* (Кирдяшкин 219) 'Маря знает, что эти девушки поют про нее'; *Содасасть тинцке, мезе бурлакти эряви!* (Кирдяшкин 7) 'Вы сами знаете, что бурлаку нужно!'; *Тячи вдь мондейне тонь кудалайхть, содасак ли?* (Пянзин 5) 'Сегодня ведь за меня тебя сватают, знаешь ли ты?'; *Аф содаса, мезе мархтонза тиемска* (Атянин 23) 'Я не знаю, что

с ним и делать'; *Работама вастоц пара, и тевонцка лац содасы, и ялганзовок кельгсазь* (Левчаев 63) 'Место ее работы хорошее, и дело свое она хорошо знает, и товарищи ее любят'; *Вдь кунаркиге содаф, што учатне кельгсазь паксять...* (Виард 92) 'Ведь давно известно, что овцы любят поле...'; *Мон тянь шарьхкодьса, но сяшкава кельгса Атямть!* (Атянин 128) 'Я это понимаю, но я так люблю Грома!'; *Ётасть аф оцю васта и коданга аф шарьхкодьсазь, куване молихть...* (Кирдяшкин 10) 'Прошли немного и никак не понимают, где идут...'; *Рузкс корхтама аф маштат, сясы аф шарьхкодте* (Кирдяшкин 79) 'По-русски говорить не умеешь, поэтому и не понимаю тебя'; *Маряк, тон синь нарошна аф ёрасайть содамс* (Кирдяшкин 197) 'Послушай, ты их нарочно не хочешь знать'; *тон, ванан, сембонь ёрасайть содамс и шабаське, няемс, ёнюват* (Кирдяшкин 78) 'ты, вижу, все хочешь знать и малый ты, как видно, смышленный'; *Сянгяря толкс юрнайхть кяжи сельмонза, фкя кядьсонза сон кирьдсы луконц, омбоцеть мархта таргай толонь нал* (Атянин 128) 'Зеленым огнем пылают его злые глаза; в одной руке он держит свой лук, другой он натягивает огненную стрелу'; *Мария Афанасьевна тиенди стане, кода мярьгондихть социалисттне: кирьдсыне ашуфнень, лодырьхнень ширеснон, тонафни катикинь* (Кирдяшкин 86) 'Мария Афанасьевна делает так, как говорят социалисты: держит сторону неимущих, лодырей, учит бог знает кого'; *Кяржи кяденц мархта топанаста люпштазень сакалонзон и ляздозе: — Няйсасть?* (Кирдяшкин 10) 'Левой рукой он широким жестом погладил свою бороду и добавил: — Вы видите?'; *— Эх, деряй мокшавать кие ломанькс луфсы? — яфодезе Матю кяденц* (Кирдяшкин 8) '— Ох, разве мокшанку кто-нибудь человеком считает? — махнула Матю рукой'; *Синь луфсазь тянь оцю преступлениякс и сянкса сускихть пяляз пинекс* (Кирдяшкин 73) 'Они считают это большим преступлением и поэтому кусаются как бешеные собаки'; *Мон мяляфтса, минь сонь киндиге изеськ пута, — корхтась псаломщиксь* (Кирдяшкин 5) 'Я помню, мы его никому не давали, — говорил псаломщик'; *Мяляфтость тинь лангозонт тяни сембе стройкась ваны...* (Бебан 54) 'Помните: на вас вся стройка смотрит...'; *Кунара ни энялькнень Удагирти, штоба сяволемань Мураму: пякни шнасазь ся эрхть лангса охотать!* (Левчаев 134) 'Давно уже я умолял Удагира, чтобы он взял меня на Мураму: очень уж хвалят охоту на этом озере'; *Работаса, ялга ёткса, Аннуш марясы прянц сяда лац* (Бебан 63) 'На работе, среди товарищей, Аннуш чувствует себя лучше'; *Вдруг Арина марясы — крьвязи, щёкапрянза коцазевсть пси жаркс...* (Пянзин 5) 'Вдруг Арина чувствует — она начинает пылать, щеки ее за-

пылали горячим жаром...'; *Аннуш лятьфтазе, кода исяк прась сяряди пейц, абондсь, мес пеедсазь, и станяк шуфтомозь шуфтомсь бункерть лангса* (Бебан 57) 'Аннуш вспомнила, как вчера выпал у нее больной зуб, растерялась, почему осмеивают ее, и так застыла на месте на бункере'; *Шабась сон пяк дисциплинированнай, эсь прянц вятьсы вельф цебярьста* (Кирдяшкин 88) 'Ребенок он очень дисциплинированный, себя ведет очень хорошо'; *Гаройть аляц, Лякся̆й атя, эряй-ащи ськамонза, кода шава паксяса сире сялись: сонь уфасазь сембе варматне, сонь пизесазь сембе пизепне...* (Левчаев 58) 'Отец Гароя, дед Ляксяй, живет-поживает один, как в пустом поле старый вяз: его обдувают все ветры, его обмывают все дожди ...'; *А калда мзяра кельк ярхцак, аф ужяльдясазь* (Левчаев 54) 'А рыбы ешь, сколько хочешь, не жалеют ее'; — *Сон тоса, руцять ала, бта эй поколь, сяшкава кельме и трнай, мярьгат маштыкс тапасы* (Кирдяшкин 259) '— Она там, под покрывалом, как кусок льда; такая холодная и так дрожит, можно сказать, что лихорадка бьет ее'.

Таким образом, мы видим, что эта подгруппа глаголов представляет действие или состояние так, что оно непрерывно длится, и в объектном спряжении все это приобретает конкретный, т. е. временный характер: действие или состояние как-бы происходит перед взором говорящего. Эта особенность в большинстве случаев вытекает, как кажется, из самого лексического значения этих глаголов. Поскольку глагол в объектном спряжении выражает чаще всего определенную результативность и конкретность, связанную с определенностью, то эта подгруппа глаголов, выражая действие или состояние, хотя и в процессе развития, указывает на такое действие или состояние, которое не существовало до момента, о котором говорится. Так, когда говорят: *содаса* 'я его знаю', *вечкса* 'я люблю его', *чарькодьсӑ* 'я понимаю его' и т. д., то имеют, очевидно, в виду противопоставление типа *вечкан* 'я люблю вообще' и *вечкса* 'я теперь люблю его', т. е. подчеркивается, что я теперь люблю и т. д.

3. Очень близкое явление мы наблюдаем у глаголов третьей группы — многократных глаголов, которые большей частью являются производными, или которые теперь могут восприниматься как непроизводные, но были производными исторически. Многократность или повторность, выражаемая этими глаголами, бывает различной по характеру, но так или иначе действия, выражаемые этими глаголами, не имеют пределов. Но если они употреблены в объектном спряжении, то ярко подчеркивается не только начало, но и конец серии действий. Период протекания всей серии однако длительный, действия при этом являются результативными, что отличает

их от только что разобранных глаголов, а результативность действия приближает их к глаголам первой группы. Примеры: **эрз.** *Алкукс саекшнызь Федусянь, Алкукс саекшнызь грешноенть, Казань ош алов ускокшнызь, Яик ош алов туекшнызь, ниле пелев керякшнызь, Ниле уголга путокшнызь* (Эрзя-мокшонь морот 33) 'Действительно брали Федусю, действительно брали грешную, под город Казань привозили ее, под город Яик доставляли ее, на четыре части разрубали ее, по четырем углам раскладывали ее'; *Алкукскак, теде икеле сон онстонзояк некшнизе те шумбра цёрантъ* (Коломасов 129) 'И на самом деле, до этого она видывала этого здорового молодого человека во сне'; *Колмокстъ уш кундсия, ды эрьва раз оргоди* (Абрамов 214) 'Три раза я уже ловил его, но каждый раз он удирает'; *Сювордызе Дошке конёв панкскенть, ладьсизе, думась-тейсь, сюворизе одов, сезнизе, ёртызе...* (Кириллов 69) 'Смял в кулаке Дошка кусочек бумаги, разложил его, подумал, подумал, смял его снова, разорвал, выбросил...'; *Школав эзизе кучне* (Радин 58) 'В школу не посылал его'; **мокш.** *Тон или пяляз тишеда ярхцать, мезенкса аварьфнесак стакащемда стирть?* (Кирдяшкин 195) 'Ты или белены объелся, зачем заставляешь плакать девушку от нечего делать?'; *Моньинксон сюцедязь* (Кирдяшкин 89) 'За меня ругают тебя'; *Сембонь мархта корхнесь пара мяльса, азондкшнезе, кода эряйхть и работайхть торфса велеряйхне* (Бебан 60) 'Со всеми она разговаривала с желанием, рассказывала, как живут и работают на торфе их односельчане'; *Лятьфнесы, кода прважазе войнав — оцю кити якась мархтонза* (Бебан 63) 'Она вспоминает, как она проводила его — на большую дорогу она ходила с ним'; *Апрель ковть самс кирнезь Алёшкать потмарсост* (Виард 91) 'До наступления апреля месяца они держали Алешу у себя под полом'; *Аф ламос ащезь Гаройсь няфнезе, кода удалась сонь киц* (Левчаев 54) 'Немного погодя Гарой показал, как удалась его дорога'.

Подводя итоги, подчеркнем еще раз: объектное спряжение служит средством для выражения факта, что действие или состояние, в которое объект кем-то поставлен, носит временный характер и не является обобщением, правильным для любого времени и, следовательно, не является безотносительным к фактическому времени при условии, что объект определенный и полностью охвачен действием или состоянием.

При отсутствии вышеуказанных условий глагол состоит в безобъектном спряжении. Так, если действие мыслится как не имеющее пределов во времени, хотя объект и определенный, глагол стоит в безобъектном спряжении: эрз. *ловнан книгантъ* 'читаю вообще и многократно одну и ту же книгу'.

Когда нужно подчеркнуть, что действие в буквальном смысле слова развертывается, тогда определенное прямое дополнение сопровождается послелогом эрз. *эйсэ*, мокш. *эса*. В этом случае объект постепенно охватывается действием глагола, например, эрз. *Атякш атя весемень эйсэ тердсь экшелямо, шнась брудень веденэ* (Лукьянов II 147) 'Дед Атякш всех звал купаться, хвалил воду пруда'; мокш. ... *и ванондыхть, кода толсь налхки и панксонь-банкс сязенды капатнень эса* (Кирдяшкин 268) '... и смотрят, как огонь играет и на куски рвет копны'. Следует однако отметить, что в эрзянском языке употребление послелога *эйсэ* менее последовательно, чем в мокшанском языке.

Глаголы, выражающие душевные переживания, состояния и восприятия, как правило, не допускают употребления этих послелогов, т. к. они фактически выражают не действие, а скорее состояния. Так, в обычном значении нельзя сказать: *чарькоди ломанеть эйсэ* 'понимает человека'. Но если же нужно выразить, каким именно образом производится действие и что над объектом действительно производится какое-то действие, то в этом случае употребляют вышеуказанные послелоги: *Виде, а содан, мари седеезэ, што мон калмсто менинь, но пек вечксь монь эйсэ Ольга* ... (Щеглов 75) 'Действительно, я не знаю, чувствует ли ее сердце, что я от могилы спасся, но очень любила меня Ольга ...'.

Когда объект не мыслится как определенный или полностью охваченный действием, тогда глагол стоит в безобъектном спряжении и выражает нелимитированное действие, носящее обобщенный характер: *ловнан книга* 'я читаю вообще какую-то книгу'.

Наконец, объектное спряжение является также средством превращения почти всех непереходных глаголов в переходные. Исключение составляет сравнительно небольшое число глаголов, которые в силу своего лексического значения никогда не принимают форм объектного спряжения. Сюда относятся: *куломс* 'умереть', *улемс* 'быть', *озамс* 'садиться', *молемс* 'идти', *ярсамс* 'есть', *стямс* 'встать', *прамс* 'упасть', *совамс* 'войти', *сиземс* 'устать' и некоторые другие.

Следует отметить, что когда обычный непереходный глагол становится переходным в объектном спряжении, то он меняет и свое значение, хотя это происходит и не со всеми глаголами этого типа. Примеры: **эрз.** *Атясь тейсь весе таштo койтнень коряс: эрьва кемень цетнень, конатнень эринзе сон, тештинзе палыця штатолсо* (Коломасов 57) 'Старик делал все по старым обычаям: каждые десять лет, которые прожил он, он отметил горящей свечей'; *Но течи, кода лиссь кардазов, арсизе, што тейсь а парсте* (Од ёвтнемат 62) 'Но сегодня, когда он вышел во двор, он подумал, что посту-

пил он нехорошо'; *Н-да, сыречись чалгизе тонь крёстноень*... (Коломасов 28) 'Н-да, старость наступила на твоего крестного...'; *мон сельмс сонзэ сельгия* (Коломасов 177) 'Я в глаза ему плюнул'; *Лембе кизэнть удосак, кельме телень содасак* (Самордов 23) 'Теплое лето проспишь, холодную зиму узнаешь'; *Мазы Танюшань Сюмерьге чиизе, Мазы Танюшань Сюмерьге якизе* (Эрзя-мокшонь морот 68) 'Красивую Танюшу Сюмерге сосватал, Красивую Танюшу Сюмерьге обходил'; **мокш.** ... *сонь уфасазь сембе варматне, сонь пизесазь сембе пизепне* ... (Левчаев 58) '...его обдувают все ветры, его обмывают все дожди...'; *Андреевканте афи ичкозе Чамзинкать эзда, аряда, — корхнезень велеряйхнень* (Бебан 61) 'До Андреевки недалеко от Чамзинки, идемьте, — уговаривала она односельчан'; *Сядя эрязаста, цёраняй, ярхцак, ато поздасасть* (Шинь стяма 6) 'Побыстрее, сынок, кушай, иначе опоздаем'; *Кие лац эрязе од пингонц, ся аф кальдявста эрясы сире пингонцка* (Мордовские пословицы 23) 'Кто прожил хорошо свою молодость, тот неплохо проживет и свою старость'.

II. Употребление объектного спряжения

Выше мы разобрали вопрос о том, какие значения имеет объектное спряжение в зависимости от лексического содержания глагола. Теперь мы обратимся к вопросу о том, чем обуславливается употребление объектного спряжения и в каких синтаксических конструкциях оно выступает.

Перечислим формы, которыми глагол в объектном спряжении может сопровождаться.

1. Определенное прямое дополнение, выраженное именем (в широком смысле слова) в форме генитива указательного склонения. Примеры: **эрз.** *Эрьва конёвонть саилизе стамбарнэ, ... ванылизе ды мик аравтылизе тол валдонь каршо*... (Абрамов 233) 'Каждую бумажку он брал тихонько, ... осматривал со всех сторон и даже ставил против света...'; *Тон ёвтыка монень главноенть: кода тосо тынк трескамонть коряс?* (Коломасов 144) 'Ты скажи-ка мне главное: как там у вас насчет жратвы?'; *Таргизе вейке ульмантъ — сон чаво, таргизе омбоценть — понгсь ватракш* (Коломасов 79) 'Он вытащил одну удочку — она пустая, он вытащил другую — попала лягушка'; *Содасынь тонь кондятнэнь* (Коломасов 224) 'Я знаю тебе подобных'; *Мазычинть эрьвейкесь эсь койсэнзэ чарькодьсы* 'Красоту каждый по-своему понимает'; **мокш.** *Марсезе штабельс шить таргаф торфть* (Бебан 59) 'Она сложила в штабель вырытый за

день торф'; *Мон кельгесайне вии вайме ломаттнень, — поладозе стирнясь корхтаманц...* (Малькин 15) 'Я люблю людей, сильных духом, — продолжила девушка свою речь ...'; *Шта коза тняроть тисы?!* (Левчаев 165) 'Куда же столько он денет?!'; *Сон лама велень ломаттнень мархта фатязе сембе тястонь перьфпяльть...* (Кирдяшкин 177) 'Он со многими сельскими людьми захватил весь этот округ...'; *Фкясь ульсь эзнац, ... омбоцесь Парватовсь, колмоцеть Маря афольце сода* (Кирдяшкин 249) 'Один был муж ее сестры, ... второй — Парватов, третьего Маря не знала'.

2. Прямое дополнение, выраженное собственным названием лица в форме генитива основного склонения. Следует отметить, что в мокшанском языке определенное прямое дополнение может быть выражено и именем собственным в форме генитива указательного склонения, тогда как в эрзянском языке это бывает значительно реже. Собственное название лица в форме генитива основного склонения может сопровождать глагол в объектном спряжении потому, что оно выражает понятие, не нуждающееся в дополнительной конкретизации. Примеры: **эрз.** *Морасынек Литовань* (Эрзя-мокшонь морот 59) 'Споем про Литову'; *Сон уш ней эзь кавтолдо, што сынь эзизь некшне Чапаевень* (Коломасов 158) 'Он уже теперь не сомневался, что они видели Чапаева'; *Ваньканъ саизе мартонзо* (Коломасов 78) 'Ваньку она взяла с собой'; *Тон васня кевкстик Карцяйкинэнь* (Коломасов 150) 'Ты сначала спроси Карцяйкина'; **мокш.** *Тунда Аннушань сявозь камнедробилкав* (Бебан 61) 'Весной Аннушу взяли на камнедробилку'; *А тон кодане арсят, Анна Петровна? — кизефтезе ляпе вяйгялса Шемеровань* (Бебан 54) 'А ты как думаешь, Анна Петровна? — он спросил мягким голосом Шемерову'; *Тон мокшат? — бабась рузкс кизефтезе Тишкань* (Кирдяшкин 79) 'Ты мокшанин? — старуха спросила Тишку'; *Ки кувалма Тихон васьфтезе Микань* (Кирдяшкин 179) 'По дороге Тихон встретил Мику'.

Но: **эрз.** *Найманонть лемдякшнызе шайтянось «Лавгиниякс»* (Коломасов 208) 'Найманы он окрестил было, чорт, «Лавгинией».

Следует отметить, что имена собственные, не принадлежащие людям, приближаются в таком употреблении скорее к нарицательным именам в форме генитива указательного склонения и поэтому, например, по-эрзянски невозможно сказать: *Найманонь лемдякшнызе...*, так как получилось бы имя собственное, принадлежащее человеку, а не месту.

В мокшанском же языке, как было указано выше, регулярно могут употребляться в генитиве указательного склонения любые имена собственные. Примеры: **мокш.** *Эрь аф стак*

масторбе васта эрь кизоня арни, Москуть нява мзяркстьняезе! ... (Бебан 60) 'Вот недаром на другой конец земли каждый год она ездит, Москву вот сколько раз она видела!...'; *Апрель ковть самс синь кирнезь Алёшкать потмарсост* (Виард 91) 'До наступления апреля месяца они держали Алешку под полом у себя'; *Мон тянь шарьхкодьса, но сяшкава кельгса Атямть!...* (Атянин 128) 'Я это понимаю, но я так люблю Грома!...'; *Молодецат, цёрай, — шназе Чикинть...* (Виард 111) 'Ты молодец, парень, — похвалил он Чикина...'.

Следует также отметить, что в эрзянском фольклоре в функции определенного прямого дополнения встречаются и нарицательные имена в форме генитива основного склонения при глаголе в объектном спряжении. В мокшанском фольклоре эти случаи значительно реже. Примеры: **эрз.** *Сон цёра какань баславизе* (Эрзя-мокшонь морот 43) 'Она мальчика-ребенка благословила'; *Саизе кулома од церань, Вешизе куломась од алянь* (Эрзя-мокшонь морот 50) 'Взяла смерть молодого парня, потребовала смерть молодого мужчину'.

3. Определенное прямое дополнение, выраженное именем (в широком смысле слова) с личнопритяжательными суффиксами. Примеры: **эрз.** *Чарькодьсак монь ёжом, простясамак* (Щеглов 60) 'Поймешь мое самочувствие, простишь меня'; *Теке жо чистэнть Яхим весе апаронзо ёвтнизе Егор Кириллович-нэнь* (Коломасов 72) 'В этот же день Яхим всю свою горесть поведал Егору Кирилловичу'; *Кежей букатнень сюрост синтресызь* (Самородов 57) 'Злым быкам рога обламывают'; **мокш.** *А тон, Иванцов, мезенди клокцень няфнесак тейнза?* (Кирдяшкин 82) 'А ты, Иванцов, зачем кулак твой показываешь ему?'; *Да минь ялганьконь жуватакска аф луфсазь* (Кирдяшкин 75) 'Да нашего брата и скотом не считают'; *Кельксы сон калонь кунцеманц* (Левчаев 49) 'Любит он свою рыбную ловлю'.

4. Определенное прямое дополнение, выраженное личным местоимением (включая и усилительные формы) в форме генитива, поскольку оно также не нуждается в дополнительных определителях. Примеры: **эрз.** *Тон каня монь а содасамак?* (Коломасов 175) 'Ты разве меня не знаешь?'; *Вана теске Мажурка, кевкстик — сонзэяк мон сестэ а весть андыя* (Коломасов 158) 'Вот здесь Мажурка, спроси его — и его не один раз я накормил'; *Эрь, думан, понгинь а понгомас! — монсень весе уш кельме ёмо саимим* (Коломасов 157) 'Вот, думаю, попал я в неслыханное дело! — а меня самого уж холодок охватил'; **мокш.** *Сявомак монь рьвакс...* (Виард 17) 'Возьми меня

в жены...'; *А сонцень корхтамань берьф муцязе ся, мезе ёрай кизефтемс Тишкань кядьста* (Кирдяшкин 197) 'А ее самое во время разговора мучило то, что она хочет спросить у Тишки'.

Однако такое прямое дополнение часто вообще не выражается, если контекст не нуждается в дополнительном подчеркивании объекта, или если контекст не допускает двойной интерпретации, например: **эрз.** *Бути а кемсамизь, кевкстинк оно сеть кавто ломантнень* (Коломасов 122) 'Если не верите нам, спросите вон тех двух человек'; *Ковгак а ёми, мерсь бабась, — монсь вансто* (Коломасов 147) 'Никуда не пропадет, — сказала старуха, — я сама буду караулить ее'; **мокш.** *Месть рахатада! ... Аньцек рахселе кирнеледязь, — работамс эряви!* (Бебан 57) 'Что вы смеетесь? ... Только смеяться держат вас, — работать надо!'; *Бригадась примазе заданиять. Примазе и илештень кятть кярьмодсь тевти* (Бебан 55) 'Бригада приняла задание. Приняла его и засучив рукава взялась за дело'.

5. Определенное прямое дополнение, выраженное указательным местоимением в форме генитива. Форма генитива основного склонения употребляется потому, что эти местоимения также не нуждаются в дополнительных определителях. При этом местоимения, могущие принимать суффикс *-не*, используют его для выражения числа, а не определенности, так как косвенные падежи основного склонения не имеют форм числа. Примеры: **эрз.** *Эрь, тень мон, нать, ступтыя* (Коломасов 61) 'Вот, это, я повидимому забыл...'; *Тонань эзия нее* (Коломасов 121) 'Того я не видел'; *Косто нень содасыть? — мерсь Марюша* (Абрамов 48) 'Откуда этих знаешь? — сказала Марюша'; **мокш.** *Тянь лац шарьхкодезе Якунь аляц* (Левчаев 45) 'Это хорошо понял отец Якова'; *Деряй оцязорсь сянь ашезе сотце, баярхнень ширес ашезь арсе?* (Кирдяшкин 178) 'Разве царь этого не знал, не становился он на сторону бояр?'; *А тон сятнень коста содасайть?* (Кирдяшкин 216) 'А ты тех откуда знаешь?'; *Кайсить начкнень, щайть нятнень* (Шинь стяма 62) 'Сними мокрые, надень эти'.

6. Определенное прямое дополнение, выраженное вопросительным (или относительным) местоимением *кона* 'который'. Это местоимение обозначает выбор одного предмета или лица из определенной группы предметов или лиц. Примеры: **эрз.** *Конатань комавтсак, сень а ёмавтсак, — згилясь Лабырь* (Абрамов 13) 'Ту, которую опрокинешь, ту не потеряешь'; ... *кавтов мендязь конёв панксонть лангс, конань максызе шабрась Яхимень кедьс, сёрмадозель покш буквасо кавто валт...*

(Коломасов 99) '... на двое сложенном кусочке бумаги, который дал сосед Яхиму в руки, были написаны большими буквами два слова ...'; *Атясь тейсь весе ташто койтнень кояс: эрьва кемень иетнень, конатнень эринзе сон, тештинзе палыця штатолсо* (Коломасов 57) 'Старик делал все по-старинному: каждые десять лет, которые он прожил, он отметил горящей свечей'; **мокш.** *Миндейнек иля ки аш, сяда башка, конань азондсы ся книгань сёрмадысь* (Кирдяшкин 91) 'Для нас ... другой дороги нет, кроме той, о которой рассказывает писатель этой книги'.

7. Определенное прямое дополнение, выраженное вопросительным (или относительным) местоимением *ки* 'кто' в форме генитива основного склонения. Примеры: **эрз.** *Кие кинь вечксы, сень кунсолосы* (Самородов 44) 'Кто кого любит, того и слушается'; **мокш.** *Сон сембонь мархта весялаль, киньге мзярдонга афель аерда, а кда кинь-кинь сатсы осал или коли тевоц, Гаврюша посабляй тейнза, кода машты* (Кирдяшкин 114) 'Он со всеми был весел, никогда никого не обижал, а если кого-нибудь настигала беда или плохо шло дело, Гаврюша помогает ему, как умеет'.

8. Определенное прямое дополнение, выраженное именем в сопроводительном падеже. Такое прямое дополнение выражает полный охват объекта действием. Примеры: **эрз.** *Мари, што тон тесат, кавоненек ождясо крёстнесамизь* ... (Радин 53) 'Услышит, что ты здесь, нас обоих (вместе) вожжами выдерет...'; **мокш.** *Атя прясонза лятьфтазень сембонь, мезе ульсь сяда инголе... шорязень тоза оцязорнек-мезнек* (Кирдяшкин 191) 'По-стариковски он вспомнил все, что было прежде ... смещал туда царя и прочее'; *Сентябрь ковть самс паксяста розьнек-мезнек усксезь, тяляматнень сембонь аделазь, озипнень кунаркиге видезь* (Кирдяшкин 185) 'До наступления сентября месяца с полей и рожь и прочее перевезли, молотьбу всю закончили, озимые давно посеяли'.

9. Определенное прямое дополнение, выраженное инфинитивом на *-мс* или инфинитивным оборотом, в котором может быть, в свою очередь, определенное прямое дополнение. В этом случае глагол, стоящий в объектном спряжении, образует с инфинитивом сочетание, в котором глагол в личной форме утрачивает свою лексическую самостоятельность до некоторой степени и выступает как полувспомогательный глагол. Примеры: **эрз.** *Или, паряк, тынь вейсэ решинк а нолдамс монь?* (Коломасов 71) 'Или, может быть, вы вместе решили не пускать меня?'; *Секс те чинть решинек ютавтомс вейсэ* (Щеглов 56) 'Поэтому этот день мы решили провести вместе'; *Вейкесэ, па-*

раяк, анеяк ступтызе пазось каземс цёрантъ (Коломасов 56) 'Одним, вероятно, только забыл бог наградить парня'; *Тонь таркасо монгак бу невтевлия, косо нолдамс, косо киртямс* (Коломасов 165) 'На твоем месте и я показал бы, где отпустить, где сократить'; *Но исяк решизе туемс ды ки лангс анокстынзе самай неть сокоротнень, конань пелест сэвинзе Лавгинов* (Коломасов 91) 'Она вчера решила уехать и на дорогу приготовила как раз вот эти лепешки, половину которых съел Лавгинов'; **мокш.** *Маряк, тон синь нарошна аф ёрасайть содамс* (Кирдяшкин 197) 'Послушай, ты их нарочно не желаешь знать'; *Вдь сон содасы, мзярда молемс училищав...* (Шинь стяма 5) 'Ведь он знает, когда идти в училище...'; *Аф содаса, мезе мархтонза тиемска* (Атянин 23) 'Я не знаю, что с ним и делать'.

10. Определенное прямое дополнение, выраженное местоимением эрз. *весе*, мокш. *сембе* 'все', причем эрзянское *весе*, как правило, стоит в именительном падеже основного склонения, тогда как мокшанское *сембе* — в генитиве основного склонения. Это слово требует глагола в объектном спряжении потому, что его лексическое значение указывает на совокупность, т. е. объект охвачен действием полностью. Примеры: **эрз.** *Мелят сёксня ташто ведьгевенть одс весе теизь* (Коломасов 188) 'Прошлой осенью старую мельницу заново всю переделали'; *... авторось весе помнясы ды ловны истя, кода ульнесь сёрмадозь* (Коломасов 55) '... автор все помнит и читает так, как было написано'; *Сон уш кенерсь ютамс весе ярмонканть, мезе эрявсь рамамс тензе, весе рамизе ...* (Коломасов 121) 'Он уже успел обойти всю ярмарку, что нужно было купить ему, все купил...'; **мокш.** *Ведь лангс лиси шамац и няйсак сембонь — сельмонек-прянек* (Кирдяшкин 211) 'На воде появится его лицо и увидишь все — с глазами, с головой'; *Маря азондозе сембонь, мезе кульсь эзнанц эста* (Кирдяшкин 217) 'Маря рассказала все, что услышала от мужа сестры'.

11. Имена существительные *пря* 'голова', *ёжо* 'самочувствие' с лично-притяжательными суффиксами в роли определенного прямого дополнения, хотя эти существительные в сочетании с глаголом полностью утратили свое вещественное значение и выступают в роли возвратного местоимения в функции прямого дополнения. Этот вид определенного прямого дополнения является чисто формальным показателем возвратности в таких случаях, как эрз. *пря невтемс* 'показаться, показать себя', пря нельгемс 'вырваться', пря максомс 'сдаваться', пря жалямс 'жалеть себя', ёжо марямс 'чувствовать себя' и т. д.; мокш. пря кизефтемс 'спросить себя', пря

марямс 'чувствовать себя'; пря вятемс 'вести себя' и т. д. Примеры: **эрз.** ... *кода Наста сась фермав роботамо, кона эсь прянзо невтизе пек паро дояркакс* (Коломасов 56) '...когда на ферму пришла Наста, которая показала себя очень хорошей дояркой'; *Да, те тонь виде валот, аванень мон прям покорс а максса, кие бу сон аволь уле* (Коломасов 146) 'Да, тут ты прав, женщине я себя не дам оскорбить, кто бы она ни была'; *Наста нельгизе прянзо ды ношкстась ушов* (Коломасов 85) 'Наста вырвалась и бросилась на улицу'; *Сонзэ эйсэ ней муцясь кодамо-бути а чарькодевикс ормань кондямо, друк эсь ёжонзо маризе пек сизезь* (Коломасов 112) 'Его теперь мучило какое-то непонятное подобие болезни, вдруг он почувствовал себя усталым'; **мокш.** *Месендеват шта? — Тишка кизефтезе эсь пряиц* (Кирдяшкин 190) 'Что же теперь делать? — Тишка спросил себя'; *Шабась сон пяк дисциплинированнай, эсь пряиц вятьсы цебярьста* (Кирдяшкин 88) 'Ребенок он очень дисциплинированный, себя ведет очень хорошо'; *Работаса, ялга ёткса, Аннуш марясы пряиц сяда лац* (Бебан 63) 'На работе, среди товарищей, Аннуш чувствует себя лучше'.

12. Определенное прямое дополнение, выраженное придаточным дополнительным как союзным, так и бессоюзным, предложением. Примеры: **эрз.** *Захар неизе, кода сон таго пейдезевсь* (Абрамов 12) 'Захар увидел, как она снова рассмеялась'; *Евтык, кинень максык кши печтенть?* (Коломасов 192) 'Скажи, кому ты отдал кусок хлеба?'; *Мейле марясы, што Наста ков-бути тусь* (Коломасов 89) 'Затем он слышит, что Наста куда-то ушла'; **мокш.** ... *ванцаськ, кода отвечат тон* (Мокша 1959 1 29) '...посмотрим, как ответишь ты!'; *Мекпяли Гаврилинась азозе тейнь, што илять котоце частста деткомиссияв сай ломань* (Виард 50) 'Затем Гаврилина сказала мне, что вечером в шесть часов в деткомиссию приедет человек'; *Сявозе сон, мезе тядяц макссь* ... (Пянзин 8) 'Он взял то, что мать его дала ...'; *Маря содасы, ня стирхне морайхть сонь* (Кирдяшкин 219) 'Маря знает, эти девушки поют про нее'.

13. В мокшанском языке глаголы говорения при введении прямой речи стоят в объектном спряжении, чего совершенно не наблюдается в эрзянском языке. Примеры: **мокш.** — *Ся виде, — поладозь илядыхне* (Кирдяшкин 11) '— Это правда, — продолжали остальные'; *А коза молят: тейнек ськамонк ся кись аф муви, — прибавазе Вадим* (Кирдяшкин 91) 'А куда пойдешь: нам одним эту дорогу невозможно найти, — прибавил Вадим'; — *Венчса уихть! — азозе сон и стясь, кармась срхкама* (Левчаев 132) '— На лодке плывут! — сказал он и встал, начал собираться'.

14. В фольклоре при глаголе в объектном спряжении в качестве определенного прямого дополнения может выступать, хотя и редко, парное существительное в форме номинатива основного склонения очевидно потому, что такое имя обозначает совокупность. Пример: **эрз.** *saś kudoj ajgoroś, a buka veńtindę pilk i pŕat, buto son ej kulį* (Paasonen 11) 'Пришел домой жеребец, а бык протянул ноги и голову (букв. ноги и головы), будто он вот-вот умрет'.

15. В роли определенного прямого дополнения при глаголе в объектном спряжении может выступать целый контекст — предшествующее или последующее высказывание. Примеры: **эрз.** — *Ну, тень коряс, бодяй, минь лия шкасто ёвтнесынек, — мерсь Карцяйкин* (Коломасов 159) '— Ну, относительно этого мы в другое время расскажем, — сказал Карцяйкин'; *Да бишь, кода жо мон овсе стувтыя — пелюмавтомо сыргинь тикше ледеме* (Коломасов 150) 'Да бишь, я совсем забыл — без косы я отправился сено косить'; **мокш.** *Мяляфтость: тинь лангсонт тяни сембе стройкась ваны* (Бебан 54) 'Помните: теперь на вас вся стройка смотрит'; *Кли аф шарьхкодят, кизефтелемасть минь цебярь ломанькс, и лацряц азондолеськ* (Кирдяшкин 183) 'Если ты не понимаешь, спросил бы ты нас, как хороший человек, и как следует мы рассказали бы'.

16. Глагол в форме объектного спряжения употребляется также и тогда, когда не имеется и не может подразумеваться никакого определенного прямого дополнения. Если прямое дополнение иногда и можно подразумевать, то оно обычно эквивалентно чему-то неопределенному, туманному 'это', 'то', 'оно'. Следует отметить, что в мокшанском языке такое употребление объектного спряжения более распространено, чем в эрзянском языке, так как в последнем оно встречается, в основном, в пословицах и поговорках. Примеры: **эрз.** *Вадрясто порьсак, валанясто нильсак* (Самородов 20) 'Хорошо разжуешь, гладко проглотишь'; *Несак мерить: мыгрычавтомо повгак сивес иля педявто* (Абрамов 13) 'Видишь, говорят: без магарыча и пуговицу на ворот не пришьешь'; *Ярмонкась ведь, кода тонсь содасак, иестэнть весть эрси, сонзэ ловитькак покш праздникекс* (Коломасов 134) 'Ярмарка ведь в год раз бывает, как ты сам знаешь, ее считают большим праздником'; **мокш.** *Сяда эрязаста, цёраняй, ярхцак, ато поздасасть* (Шинь стяма 6) 'Побыстрее, сынок, ешь, иначе опоздаете'; *Фатязе кавалалонза аварди шабанять, кеподезень пацянзон ... и керозе тоста!* (Виард 90) 'Схватила подмышку плачущего ребенка, подняла крылья ... и помчалась (букв. срезала его)

оттуда!'; *Ладясак фкакс, а сон лиси илякс* (Кирдяшкин 6) 'Установишь по-одному, а оно выходит по-другому'.

17. Имеются случаи, хотя и довольно редкие, когда глагол в объектном спряжении как будто сопровождается прямым дополнением в форме аблатива. Примеры: **эрз.** *... но мезе кармавтызе туеме, теде сон ёвтнесы зярдояк мейле, лия шкасто* (Коломасов 175) '...но что заставило его уйти, об этом он расскажет когда-нибудь после, в другое время'; *тосо пельстаса глупой пакшадо, тосо пельстаса виев вармадо, тосо пельстаса стадань паниде* 'там боюсь глупых детей, там боюсь сильного ветра, там боюсь погонщиков стада' (Записки 12 127)[2].

В таких случаях дополнение в аблативе нельзя считать определенным прямым дополнением. Оно является обычным косвенным дополнением, а дополнение глагола в объектном спряжении является таким, каким оно описано в пункте 15 этой работы, и буквально сочетания *'теде сон ёвтнесы'* и *'пельстаса ... пакшадо'* и т. д. означают: 'об этом он расскажет все', 'боюсь этого из-за детей'. Значение аблатива в функции определенного прямого дополнения противоречило бы смыслу объектного спряжения, т. к. оно указывает на частичный охват объекта действием. В силу этого в этих примерах аблатив и не может считаться определенным прямым дополнением при глаголе в объектном спряжении.

Саранск.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

К. Абрамов, Найман, Саранск 1957; Ф. Атянин, Тунда, Саранск 1958; М. Бебан, Тундань нармотть, Саранск 1959; В. Виард, Шобдавань заря, Саранск 1956; Записки (Мордовский научно-исследовательский институт языка, литературы и истории при Совете Министров Мордовской АССР) 12, Саранск 1951; Т. Кирдяшкин, Кели Мокша, Саранск 1053; П. С. Кириллов, Кочказь произведеният, Саранск 1958; В. Коломасов, Лавгинов, Саранск 1956; П. Левчаев, Вирсь увнай, Саранск 1958; А. Лукьянов, Валдо ки. Роман. Омбоце пелькс, Саранск 1958; А. Малькин, Кельгома стирти, Саранск 1959; Мокша 1959 1, Саранск; Мордовские пословицы и поговорки, Саранск 1959; Од ёвтнемат, Саранск 1958; Г. Пянзин, Кафксть герой, Саранск 1959; В. Радин, Велень ёвтнемат, Саранск 1958; К. Самородов, Эрзянь валмеревкст, Саранск 1955; Шинь стяма, Саранск 1957; А. С. Щеглов, Ялгань кис, Саранск 1959; Эрзя-мокшонь морот, сказт ды балладат, Саранск 1958; H. Paasonen, Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss, Helsingfors 1909.

[2] На эти примеры обратил внимание автора К. Коньт.

MORDVA VERBI OBJEKTILISE KONJUGATSIOONI FUNKTSIOONID

F. MARKOV

Resümee

Objektiline konjugatsioon on vahendiks asjaolu väljendamisel, et tegevus või olukord, millesse objekt on asetatud, on ajutist laadi, ei ole üldise iseloomuga, kõigile aegadele omane, vaid on otseselt seostatav teatava ajalõiguga. Seejuures peab objekt olema määratud ja täies ulatuses haaratud tegevuse või olukorra poolt.

Mainitud tingimuste puudumisel on verb subjektilise konjugatsiooni vormides. Niisiis, kui tegevust käsitatakse kui ajas piiramatut, seisab verb subjektilises konjugatsioonis — isegi kui objekt on määratud, näiteks: *ловнан книгантъ* 'loen (üldse, korduvalt teatavat ühte ning sama) raamatut'.

Kui aga on vaja eriti esile tõsta tegevuse arenemist ajas või rõhutada, et objekt järk-järgult haaratakse verbi poolt väljendatavast tегevusest, siis kaasneb määratud objektiga prepositsioon ersa *эйсэ*, mokša *эса*, näiteks: mokša *и вановдыхть, кода толсь налхки и панксонь-банкс сязенды капатнень эса* 'ja (nad) vaatavad, kuidas tuli mängib ja rebib kuhjad tükkideks'.

Lõpuks kui objekti ei käsitata määratuna või tegevuse poolt täielikult haaratuna (ja see esineb niisiis määramatu deklinatsiooni vormis), väljendab subjektilises konjugatsioonis seisev verb piiramatut, üldise iseloomuga tegevust, näiteks: *ловнан книга* 'loen (üldse mingit) raamatut'.

POSSESSIIVSUFIKSITE ESINEMISEST JA AJALOOST MARI KEELES

P. KOKLA

Possessiivsufiksid on mari keeles vormikategooria, mille kohta leidub märkusi, selgitusi ja lühemaid käsitlusi grammatikais, foneetilistes ja teistes töödes. Süstemaatilist ülevaadet ei ole neist seni antud. Viimasel ajal on soome-ugri keelte possessiivsufiksid tõmmanud endale mitmete uurijate tähelepanu. W. Schlachterilt on ilmunud põhjalik töö sürjakomi possessiivsufikseist (W. Schlachter, Studien zum Possessivsuffix des Syrjänischen, Berlin 1960 [= Finnisch-ugrische Studien III]); J. Farkas on üksikasjalisemalt vaadelnud ungari possessiivsufikseid ja nendega koos kogu soome-ugri possessiivsüsteemi (J. v. Farkas, Bemerkungen zu der ungar. historischen Formenlehre I—IV. — UAJb. XXIV, XXV, XXVI, XXVII). A. Feoktistov on esitanud väitekirjana uurimuse mordva possessiivsufikseist (А. П. Феоктистов, Лично-притяжательные суффиксы имен существительных в мордовских языках, Москва 1955 [käsikiri Moskvas Riiklikus V. I. Lenini nim. Raamatukogus]).

Järgnevas antakse isikute kaupa ülevaade mari possessiivsufiksite foneetilistest variantidest, nende esinemisest eri sõnatüüpides ja grammatilistes vormides. Samuti jälgitakse sufiksite ajaloolist kujunemist. Allikmaterjalina on kasutatud trükis ilmunud tekstikogusid ja mitmesuguseid uurimusi, mari uuemat ilukirjandust ja autori poolt 1958. ja 1959. aastal sooritatud ekspeditsioonidel kogutud ainestikku (kui töös esitatud näite järel puudub viide allikteosele, siis on see pärit autori kirjapanekuist).

1. isik

Mari murretes leiame järgmised ainsuse 1. isiku possessiivsufiksi variandid: *-m*, *-em*, *-jem*.

1) Sufiks *-m* esineb järgmistes sõnatüüpides:

a) Kahe- ja enamasilbilistes vokaallõpulistes sõnades, mille rõhk on niidu- ja idamurdes viimasel, mäemurdes enamasti

eelviimasel silbil: mrN *paša·* 'töö; asi' : *paša·m*, *pakťša·* 'aiamaa' : *pakťša·m*, *šəńďža·* 'silm': *šəńďža·m* (MSz I 446), *satu·* 'kaup' : *satu·m*, *unəka·* 'lapselaps' : *unəka·m*; mrI *aka·* 'vanem õde' : *aka·m* (ROT 52), *žβata·* 'rõivad' : *žβata·m* (SUSA VII 5); mrM *ä·ťä* 'isa' : *äťäm* (BTS 194), *ə·zä* 'vanem vend' : *ə·zäm*, *ieŋgä* 'minia, tädi' : *ieŋgäm* (BTS 172), *kama·ka* 'ahi' : *kama··kam*. Suur osa siia kuuluvaist sõnadest on laenud türgi-tatari keeltest ja vene keelest, soome-ugri sõnades aga ei kuulu lõppvokaal algselt tüvve, vaid on sufiksaalset algupära.

b) Teine rühm sufiksiga *-m* on võrdlemisi väike ja siia kuulub enamasti redutseerunud vokaaliga lõppevaid, ainult sugulusvahekordi märkivaid sõnu: mrN *e·ryə* 'poeg' : *e·ryəm*, *o·ńɔ* 'äi' : *o·ńɔm*; mrI *βe·ŋgə* 'väimees' : *βe·ŋgəm* (TMSE 147); mrM *šo·ťə* 'noorem vend' : *šo·ťəm*, *βi·ŋə* 'väimees' : *βi·ŋəm* (MSz I 50), *e·ryə* 'poeg' : *e·ryəm* (ibid. 8). Mis puutub selle piirkonna sõnade vokalismisse ja rõhusse, siis kajastuvad just siin tähelepanuväärseimal kombel algupärased suhted — rõhk on jäänud esimesele silbile ning on säilinud redutseerunud tüvevokaal [1]. Genitiivis ja akusatiivis säilivad samad suhted: mrN gen. *e·ryəmən*, ak. *e·ryəməm*. Seisukoht, et see possessiivsufiksite tüüp on algupärane, juhib meid küsimuse lahenduse juurde, miks antud sufiksitüüp just selle sõnarühmaga piirdub. Siia kuuluvad — perekonnaliikmeid ja sugulussuhteid märkivad — substantiivid esinevad mari keeles (nagu mõnes teiseski soome-ugri keeles, näiteks ungari keeles) peaaegu alati koos possessiivsufiksiga ning seetõttu on sufiks tüvega erakordselt tugevasti kokku kasvanud ega ole nad allunud mingeile muutustele tüve ja sufiksi piiril [2]. Käesolevasse rühma kuuluvatel sõnadel on ka ainsuse 2. isikus tavalisest erinev sufiks *-ťš*. Luha- ja idamurdes on rõhk üksikjuhtudel siirdunud redutseerunud lõppvokaalile, ning viimane on muutunud vokaalharmoonia nõuetele vastavaks täisvokaaliks: mrN *чӱчӱньӧ* (MPC) 'noorema venna naine, tädi'; mrI *tšütšüm* (ROT 50) 'minu onu' : *tšütšü* (vrd. mrM *tšə·tšə* [FUF XXIX 236]).

2) Sufiks *-em* esineb järgmistes sõnatüüpides:

a) Redutseerunud vokaaliga (*ə̑*, *ə*) lõppevad sõnad, milledes possessiivsufiksi ees *ə̑*, *ə* > ø : mrN *mu·nə̑* 'muna' : *mune·m*,

---

[1] E. Itkonen, Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen. — FUF XXIX, 1946, lk. 236, 237.

[2] E. Itkonen, ibid., lk. 237.

pə̑:rəs-i·γə̑ 'kassipoeg' : *pə̑:rəs-iγe·m*, *lu·ðə̑* 'part' : *luðe·m*; mrM *ə·mńə* 'hobune' : *əmne·m*, *ka·mbə̑* 'hani' : *ka·mbem*, *βä·tə* 'naine' : *βä·tem*. Muidugi on selles sõnatüübis possessiivsufiksi ja tüvevokaali vahekorda ainult sünkroonilises mõttes õige sel viisil tõlgendada; algupärane sufiks on siingi *-m*. Mitmeis niidumari murrakuis leiame nominatiivis sekundaarse täisvokaali. Redutseerunud vokaal on muutunud vokaalharmoonia alusel vastavaks täisvokaaliks: *e* ~ *ɛ* (*e·rγe* poeg', *βa·tɛ* 'naine'), *o* ~ *ɔ* (*tu·mo* 'tamm', *ko·rnɔ* 'tee'), *ö* ~ *ɔ̈* (*ü·štö* 'rihm, vöö', *šü·ðɔ̈* 'sada'). Osalt on siin tegemist vanade läänemeresoome-volga *a-*, *ä*-tüvedega, mille tüvevokaal on mari keeles redutseerunud[3], osalt aga laensõnade ja muude, läänemeresoome keeltega mitteühiste sõnadega.

Kui lähtume eelöeldust, siis võime rekonstrueerida ainsuse 1. isikus possessiivseid vorme, nagu **muna* : **munam* 'minu muna'. Lahtises 2. silbis *a* > *ə̑*; nagu näeme, suleb possessiivsufiks silbi, suletud 2. silbis aga säilis *a*, näit. *βoδa·r* 'udar', *βošta·r* 'vaher', *šüža·r* 'noorem õde' (vrd. e *sõsar*). Seega oleksid pidanud tekkima suhted *munə̑*: **munam*. Viimasest lähtudes ei saa me kuidagi seletada tänapäeva kuju *mune·m* tekkimist. Sama probleem tekib käänamisel — oleksid pidanud püsima vormid gen. **munan*, ak. **munam*, millised siiski kuskil esile ei tule, vaid me leiame tänapäeval gen. *mu·nən*, ak. *mu·nəm*. Ilmselt on redutseerunud vokaal juba väga vara nominatiivist obliikvakäändeisse üldistunud.[4]

J. Budenz märgib juba 1864. aastal, et rõhutu *o* ja *a* (millede all ta mõtleb redutseerunud vokaale) muutuvad ainsuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksi ees *e*-ks[5]. Teisal annab ta sellele nähtusele järgmise seletuse *jumem* (: *jumo* 'jumal') < **jumojm* < **jumonm*, *jumed* < **jumojd* < **jumond*[6]. Kuigi Budenz toob sugulaskeeltest näiteid analoogiliste häälikumuutuste kohta, ei saa nõustuda esitatud arenguga. Arvestades läänemeresoome vorme *jumala* : **jumalami*, **jumalanmi* ning eespool esitatud foneetilisi seaduspärasusi, saame lähtevormideks **juma* (> *ju·mə̑*) : **jumam*(*ɜ*), **jumanm*(*ɜ*). Autor jääb Itkoneni häälikuloolisele teooriale rajaneva seletuse juurde, kus suurt osa etendab analoogia verbi isikulõppudega.

b) Konsonantlõpulistes sõnades (olenemata silpide arvust): mrN *pört* 'maja' : *pörte·m*, *βür* 'veri' : *βüre·m*, *uš* 'mõistus' :

---

[3] E. Itkonen, Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, lk. 233.

[4] E. Itkonen, ibid., lk. 240.

[5] J. Budenz, Cseremisz tanulmányok. — NyK III, 1864, lk. 435.

[6] J. Budenz, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához II. — NyK XII, 1876, lk. 422.

uše·m, *üp* 'juuksed' : *üpe·m*, *žap* 'aeg' : *žape·m*, *jeŋ* 'inimene' : *jeŋe·m* (SUSA XIII 33); mrI *t'šon* 'hing' : *t'šone·m* (ROT 385), *koṭšəš* 'söök' : *koṭšəšem* (ROT 377), *üškəž* 'härg' : *üškəžem* (SUSA VII 45), *βoδar* 'udar' : *βoδarem* (SUSA VII 24); mrM *jäŋg* 'hing' : *jä·ŋgem*, *jal* 'jalg' : *ja·lem*, *kət* 'käsi' : *kə·δem*, *šümbel* 'vend' : *šümbė·lęm* (TWG 15), *kajik* 'metsloom' : *kaji·kem* (MSz I 119), *za·pon* 'vöö' : *zapo·ṇem*, *sü·än* 'pulmad' : *süä·nem*, *taβariš* 'kaaslane, seltsimees' : *taβarišem* (CsNSz I 188). Osa siia kuuluvaist sõnadest on läänemeresoome keeltega ühised *e*-tüvelised; algmari keeles on endine lõppvokaal *e* kadunud[7]: *βür* — lms *vere-*, *kət* — lms *käte-*, *lem* 'supp, leem' — lms *lẽme-*, *pəl* — lms *pilve-*, *ləm* — lms *nime-*. Osa on mitmesugused laenud.

Esitatud algselt *e*-tüveliste substantiivide possessiivsete vormide kujunemine on analoogiline eespool toodud *a*-, *ä*-tüveliste omaga. Lähtepunktiks on suhe **tule* 'tuli' : **tulem*. Itkonen näitab, et kinnises teises silbis mari algupärane *e* > *ə*. Selle tõestuseks toob ta kaks paralleeli läänemeresoome sõnadega, nimelt mrM *a·škəl*, mrN *o·škəl* 'samm' (vrd. sm *askel*) ja *ku·rnəž* 'kaaren' (vrd. sm *kaarne*[*h*])[8]. Nagu öeldud, on *e*-tüveliste lõppvokaal maris kadunud. Seega oleks arengus järgmiseks astmeks suhe *tul* : **tulə̑m*.

Heidame pilgu deklinatsiooniparadigma kujunemisele. Siin võime oletada järgmisi lähtevorme: nom. **tule*, gen. **tulen*, ak. **tulem*, mis nähtavasti ongi andnud juba tänapäeva vormid nom. *tul*, gen. *tu·lə̑n*, ak. *tu·lə̑m*. Kindlasti mõjusid need *e*-tüveliste vormid omakorda kaasa eespool käsitletud algsete *a*-, *ä*-tüveliste (*mu·nə*, *šü·δə*) vokaali redutseerumisele obliikvakäändeis.

Samuti oleme seisukohal, et *tul*-tüübi häälikuseaduslik possessiivne vorm **tulə̑m* on otsustavalt kaasa mõjunud *mu·nə*-tüübis vormi **munə̑m* (< **munam*) kujunemisele. Kogu protsessi loogika on kõrvutatav käändevormides toimunuga — foneetilised tingimused ja analoogia mõjud nii ühes kui teises on samad.

Niisiis oli algmari teatud perioodil 1. isiku possessiivne vorm, nii *a*, *ä*- (praegustest *ə̑*-, *ə*-) kui *e*-tüvelistest (praegustest konsonantlõpulistest) substantiividest *ə̑m*-, *əm*-lõpuline: **munə̑m* (:*munə*) ja **tulə̑m* (: *tul*). Nägime, et *e*-tüvelistel on see vorm häälikuseaduslik. Miks aga oletame teda ka *a*-,

---

[7] E. Itkonen, Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, lk. 233.

[8] E. Itkonen, ibid., lk. 233.

ä-tüvelistel, selle juurde pöördume tagasi allpool. Enne seda vajab selgitust, kuidas tekkis sufiksile eelneva *ə̑*, *ə* asemele täisvokaal *e* (meenutatagu ka, et redutseerunud vokaali eelkäijaks polnud siin mitte *e* vaid *a*, *ä*). Võib pidada kaheldamatuks tõsiasjaks, et see on otseseks tagajärjeks muutustele mari keele rõhu asendis. Itkoneni järgi siirdus algmaris rõhk esimeselt silbilt viimasele täisvokaaliga silbile. Mis puutub possessiivsufiksite ja verbi isikulõppude rõhulisteks silpideks muutumisesse, siis tuleb nõustuda Itkoneniga selleski, et see muutus toimus esmajoones psühholoogilistel, mitte häälduslüsioloogilistel põhjustel, ning et selles ilmneb püüdlus süstematiseerida, tõmmata teravamaid piire eri vormikategooriate vahele. Samuti ei saa arvestamata jätta naaberkeelte (tšuvaši ja tatari) võimalikke mõjustusi [9]. Siia tuleks lisada tendents rõhutada vormitunnuseid, mis ilmneb eriti isikulõppude puhul. Isegi eesti keeles võib ju kuulda pearõhu viimist sõnalõpulistele formantidele (*töö on tehtu·d või tegemata·*). Mari keeles ei võinud pearõhu kandjaks jääda järgsilbi redutseerunud vokaal ning see muutus täisvokaaliks. Mis puutub ainsuse 1. ja 2. isiku possessiivsufikseisse, siis kattuvad need täielikult *em*-konjugatsiooni verbide vastavate isikulõppudega *-em*, *-et* ning on kujunenud nähtavasti viimaste tugeval kaasmõjul.

Tuleme nüüd tagasi küsimuse juurde, miks me eeldame ka *a*-, *ä*-tüveliste substantiivide possessiivsete vormide arenemises redutseerunud vokaaliga vaheastet **munə̑m*. Muidugi ei ole sellel probleemil määravat tähtsust ja vastatagi võib temale vaid oletamisi. Küsimus on siis tegelikult, kumba teed läks areng, kas **munam* > **munə̑m* (**tulə̑m*-tüüpi vormide eeskujul) > *mune·m* (nähtavasti *em*-verbide mõjul) või **munam* > *mune·m* (*tule·m*-tüüpi vormide eeskujul, kuna selles tüübis oli muutus **tulə̑m* > *tule·m* juba toimunud). Peame esimest võimalust reaalseks. Kuigi lõpp *-am*, *-äm* possessiivsufiksiga vormis oleks häälikuseaduslikult püsida võinud, üldistus analoogia alusel lõpp *-ə̑m*, *-əm*. See on seda usutavam, et sufiksita nominatiivi lõppvokaal (tüvevokaal) oli juba häälikuseaduslikult redutseerunud ning deklinatsiooniparadigmas oli toimunud samasugune protsess. Seega oli sama sisu (omajat 1. [ja 2.] isikus) väljendav morfeem saanud sama foneetilise kuju (*-ə̑m*, *-əm*; *-ə̑t*, *-ət*) eri sõnatüüpides. Hilisem redutseerunud vokaaliga vormi muutumine täisvokaaliga vormiks rõhuolude muutumise ja verbi isikulõppude analoogia mõjul ei tekitanud enam raskusi. Ei saa olla kahtlust, milline vokaal

[9] E. Itkonen, Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, lk. 241—242.

pidi tekkima *ə-*, *ə*-st — see oli verbi isikulõppudega *-em*, *-et* juba ette ära määratud. Teisel arenguteel oleksid foneetilised raskused tunduvad.

Budenz märgib, et mitmuse 1., 2. ja ainsuse 3. isiku sufiksid liituvad tüvele otse, ilma sidevokaalita, kuna ainsuse 1. (*-m*), 2. (*-d*) ja mitmuse 3. isiku sufiks (*-št*) liituvad konsonanttüvele sidevokaali abil [10]. Käesolevas töös on sufiksikonsonandi eelset *e*-d käsitletud kaasaegse keele seisukohalt possessiivsufiksi koosseisu kuuluvana. Keeleajalooliselt võib terminit *sidevokaal* kasutada ainult teatud konsonantlõpuliste sõnade piirkonna suhtes.

c) Ühesilbilised vokaallõpulised sõnad: mrN *pu* 'puu' : *pue·m*, *ru* 'pärm' *rue·m*, *mü* 'mesi' : *müe·m*, *pü* 'hammas' : *püe·m*, *ü* 'või' : *üe·m*, *šü* 'süsi; kael' : *šüe·m*, *kü* 'kivi' : *küe·m*, *i* 'aasta; jää' : *ie·m*, *pi* 'koer' : *pie·m*; mrM *kü* : *kü·em*, *šü* : *šü·em*, *ši* 'hõbe' : *ši·em*, *pu* : *pu·em*. Mõnedes murrakutes on paljud neist *u-*, *ü-* ja *i*-sõnadest säilitanud oma *i-* (*j-*) lõpu: mrI Birski ümbruse murrakust *küj*, *šüj*, *šij*, Malmõži murrakust *šüį*, *šiį*, mujalt idamurde alalt *püj*, *üj* [11]. Ka niidumari kirjakeel kasutab diftongilisi vorme, näit. *nÿй* 'hammas' : ak. *nÿйым* (ÝK 7), *nÿйжым* (Э 125); *шÿй* (ibid. 111) 'kael'.

Mis puutub *j*-sse, siis on siin tegemist transkriptsioonivõttega. Märk *j* ei tähista mari keeles silbi lõpus tavaliselt mitte frikatiivi, vaid ta moodustab lihtsalt diftongi teise komponendi [12]; *i*-sõnades on ta assimileerunud *i*-ga, mis mõnedes murrakutes võib seetõttu pikenenud olla. Oma kirjapanekuis pole käesoleva töö autor sellises positsioonis kasutanud märke *j* ja *į* vaid *i* (*βui* 'pea, *pi* 'koer', mitte *βuj* ~ *βuį*, *pij* ~ *piį*). Kahtlust pole muidugi selles, et käsitletavad sõnad on ajalooliselt lõppenud konsonandiga *j*, mis paljudel juhtudel omakorda võib pärineda mingist teisest konsonandist, vrd. näit. mr *βui*, lms **päŋe*, udm *pum* (< **puŋ*), mr *küi* ~ *kü*, lms *kive-*, ung *köv-*, mdE *kev*; mr *üi* ~ *ü*, ee *või*, ung *vaj*, mdE *oj*, udm *vȏi*. Ö. Beke arvab, et tõenäoliselt on ka tänapäeval *u*-ga lõppevad sõnad olnud algselt *j*-lõpulised [13], esitades ainsa näitena sõna *uj* 'uus' H. Paasoneni kirjapanekuist (NyK XXXVIII 191). Murdeis on tavaline kuju *u* ~ *ù* ~ *ū*. Võime oletada sama ka teistest *u*-sõnadest, nagu *pu* 'puu' *lu* 'luu' (vrd. lms **luγę*).

---

[10] J. Budenz, Cseremisz tanulmányok, lk. 435.

[11] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan. Javított különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből, Budapest 1911 (= Finnugor Füzetek 16. szám), lk. 107.

[12] Современный марийский язык. Фонетика, Йошкар-Ола 1960, lk. 113, 114.

[13] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan. lk. 121.

Selle asjaoluga seletubki, miks ühesilbilistes vokaallõpulistes sõnades kasutatakse mari keeles sekundaarset possessiivsufiksit *-em*, mitte aga *-m*, kuna muidu liituvad kõik morfoloogilised ja derivatsioonisufiksid otse sõna lõppvokaalile. Kõnesolevat tüüpi sõnad on algmaris sisaldanud *j*-i (resp. mõnda muud konsonanti), millele — vähemalt ühisvolga perioodil — järgnes vokaal. Selles sõnatüübis oletame järgmist arenguteed, näit. *pü* 'hammas' < *püi* < *püj* < **püŋ* (*p* mõjul on *i* labialiseerunud) < **piŋe*, vrd. lms **piŋe*, udm. kS *píń*, md *péŋ*, *pej*, *pev*.

Samast seigast on tingitud see, et idamurde Krasnoufimski murrakus esineb konsonantalguliste käändelõppude ees vokaal: *pi* 'koer', gen. *piən* (NyK XL 422) (pro *pin* teistel murdealadel), *lu* 'luu', ak. *luəm* (ibid. 111) (pro *lum*), lat. *piəške* (ibid. 422) (pro *piškə*), lok. *piəšte* (ibid. 422) (pro *pištə*). Adverbiaalkäändes leiame selles sõnatüübis teisteski murretes käändesufiksi ees vokaali: mrN, mrI, mrM *pieš* (~ *piəš*) (ibid. 422). Neid vokaalalgulise sufiksiga käändevorme tuleb pidada algupärasteks. Teistes murretes on teistest sõnatüüpidest ka käsitletavasse üldistunud konsonantalgulised käändesufiksid, possessiivne sufiksatsioon on aga kõigil mari murdealadel säilitanud algupärase esinemuse. Nagu öeldud, on see vokaal algselt muidugi tüvve kuulunud.

Seega on tüübis *pü* toimunud foneetiline areng täiesti kõrvutatav *tul*-tüübi omaga ja ainult seetõttu, et esituse aluseks on keele tänapäevane kuju, on meil õigus esitada neid eri rühmadena. Ajalooliselt on tänapäeval mõlemas rühmas esineva sekundaarse sufiksikuju algusvokaal olnud tüvevokaal. Muidugi on mõlemas piirkonnas hilisemaid laene, mis pole sellist arengut läbi teinud.

Sellesse ühesilbiliste rühma tuleks arvata ka mäemari mitmuse tunnus *-βl'ä* : *ko·mbə̑* 'hani' : *kombə̑-βl'ä·em*, *tä·yä* 'oinas' : *täyä-βl'ä·em*.

d) *i-* (~ *j-*) lõpulised kahe- ja enamasilbilised sõnad: mrN *mari* 'mari; mees' : *mariᵋ·m* (TT 42), *proizveď·e·ni* 'teos' : *proizveď·e·niem*; mrM *imńi* 'hobune' : *imńi·ᵋem* (MSz I 98), *когш* 'kask' : *когшэм* (Анатеев Гр. 31). Enamik siia kuuluvaid substantiive on deminutiivid või vokatiivivormid sugulussuhteid väljendavaist sõnadest: mrN *aᵋti* 'isake' : *aᵋtiem* (NyK III 103), *aβa·i* 'emake', (*aβa·* 'ema') : *avajem* (ibid. 435), *aka·i* 'vanem õeke' (*aka·*) : *akajem* (ibid. 434), *ď'əŋgai* 'kasutatakse minia ja vanema venna naise või ka vööra vanema naisterahva kõnetamisel' (*ď'əŋa*) : *ď'əŋgaᵋe·m* (SUSA XIII 51); mrI *akaᵋ*, *akə̑ᵋ* : *akaᵋem*, *akə̑ᵋem*, (NyK XXXVIII 226).

Käsitletavas sõnarühmas leiame tüve *i* ja sufiksi algvokaali vahel tihti *j*-hääliku. Ühes osas sõnadest on see lihtsalt siirdehäälik, näit.: *imńi·jem*, *äβi·jem* ~ *äβi·jem*. Ta võib olla nõrgem või tugevam ning kõigis kirjapanekuis pole teda märgitudki. Osalt aga muutub diftongi *i* vokaalalgulise sufiksi ette sattudes *j*-iks (*aβa·i* : *aβaje·d*), mis mitmeis kirjapanekuis esinebki sõna lõpul *j*-ina: *kuβaj* (SUSA VII 4) (: *kuβa* 'eit'), *aβaj* (SUSA VII 5) (: *aβa*). Nagu eespool tähendatud, ei tarvitse märk *j* mari keeles sugugi tähistada *j*-häälikut, vaid teda on tihti kasutatud diftongi järelkomponendi märkimiseks. Mõnedes murrakutes võib selles positsioonis muidugi *j*-häälik esineda, mille kohta aga puuduvad täpsemad andmed.

e) Täiesti eri nähtust kujutab endast sufiks *-em* kahe- ja enamasilbilistes vokaallõpuga (välja arvatud *i*) sõnades. See tuleb kõne alla peaaegu eranditult mäemari murdes: *šo·l'a* 'noorem vend' : *šoľà·ẹm*, *əzä·* 'vanem vend' : *əzä̀·em* (TWG 5), *je·ŋgä* 'minia' : *jeŋgä·ẹm* (TWG 6), *nima* 'ei miski' : *nimaem-ä·t uke* (BTS 187) 'mul ei ole midagi', *амаса* 'uks' : *амасаэм* (Апатеев Гр. 31) *кино* 'kino' : *киноэм* (ibid. 31). Tuleb märkida, et samas (Kozmodemjanski) murrakus esineb rööbiti sekundaarse sufiksiga *-em* ka tavaline sufiks *-m*: *ä·t'ä* 'isa' : *ä·t'äm*, *ä·βä* 'ema' : *ä·βäm*, *je·ŋgäm*, *ə·zäm*, *šo·lə̑* 'noorem vend' : *šò·lə̑m* (kõik TWG 4). Seegi osutab *em*-vormide hilisemat päritolu.

Teiselt poolt tuleb sufiksivariant *-em* ka niidu- ja idamari murdes kõne all olevates sõnatüüpides sporaadiliselt esile. V. Porkka poolt niidumari murde keskalal Morki ja Nöröp-Sola küla piirkonnas kirja pandud tekstides leidub mõningaid näiteid: *ḏ'əŋga* 'mehe- või naiseõde' : *ḏ'əŋgaem* (SUSA XIII 39), *iza* 'vanem vend' : *izaem* (SUSA XIII 36). Tavalised on selles murdes muidugi vormid *iza·m*, *ḏ'əŋga·m*.

Käesolevas sõnatüübis on sufiksikuju *-em* kahtlematult sekundaarne; primaarsed on ikkagi possessiivsed vormid *ä·βäm*, *je·ŋgäm*, s. t. possessiivsufiks *-m* liitub vahetult vokaaltüvele. Sufiksit *-em* tuleb selles sõnarühmas vaadelda sufiksist *-jem* *j*-i väljalangemise või «kulumise» teel kujunenud variandina (vrd. *šoľà·ẹm* — *šol'a̭em*). *jem*-sufiksis ongi *j*-element väga nõrk, nii et sageli on ta kirjapanekuis tähistatud märgiga *̭*. Sufiksi *-em* kasutusele tulekut vokaaltüvedes on toetanud selle sufiksi laialdane levik konsonant- ja *i-* ~ *j*-lõpulistes sõnades, kus ta on täiesti reeglipärane.

3) Sufiks *-jem* esineb kahe- ja enamasilbilistes vokaallõpulistes sõnades ning tuleb arvesse peamiselt mäemurdes: *šol'a* 'noorem vend' : *šola̭em* (CsNSz I 136), *ᵊzä·* 'vanem vend' :

ᵊzäʲem (BTS 22), *semᵈjä* 'perekond' : *semᵈjäʲem* (ibid. 179), *täγä* 'oinas' : *täγäʲem* (ibid. 18), *oksa* 'raha' : *oksaʲem* (ibid. 156), *päšä* 'töö; asi' : *päšäʲem* (ibid. 126), *parńa* 'sõrm' : *parńaʲem* (ibid. 172), *aŋga* 'laud' : *aŋaʲem* (BTS 39), *toma* 'maja' : *tomaʲem* (CsNSz I 156), *saγa* 'kaasas' (postp.) : *saγaʲem* (ibid. 187).

Üksikuid näiteid on registreeritud ka idamurde alalt Krasnoufimski murrakust: *šińža* 'silm' : *šińžajem* (SUSA VII 63); Uržumi murrakust on kirja pandud omapärane vorm konsonantlõpulisest sõnast: *taŋ* 'sõber; kallim' : *tàŋəįęm* (NyK XXXVIII 219).

Sufiksi *-jem* tekkimine on kahtlematult seotud *j-* (*i-*)lõpuliste noomenitega, milledest *j* on üldistunud sufiksisse. Selliseid *j-*(*i-*)sõnu on kaks rühma. Need on esiteks eespool käsitletud ühesilbilised, nagu *βui* ~ *βuj*, *pi* ~ *pij*, *šüi* ~ *šüj* ning teiseks deminutiivsed või vokatiivivormid sugulussuhteid tähistavaist substantiividest *atša-*, *aβa-*, *aka-*, *iza-*, *jeŋa-* jt.: mrN *ačəį*, *ači*, *aβəį*, *aβi*, *akaį*, *akəį*; mrI *ačaj*, *aβaj*, *akaj*; mrM *äťi*, *ä-βi*, *äki* [14]. *j* nendes sõnades on ilmselt türgi-tatari keeltest pärit [15]. Kuigi ka soome-ugri keeltes on *i*-line deminutiivsufiks üldine, on antud juhul tegemist laenuga, arvatavasti koos vastavate sõnadega (vrd. tatari *ätej* 'isake', *änej* 'emake', *jiŋei* 'minia').

Niisiis, kui mrN vormides *ď'eŋgaįe-m* (: *ď'eŋgaį*), *aβajem* (: *aβaj*) kuulub *j* tüvve, siis mrM vormides *päšäʲem*, *aŋaʲem* kuulub ta juba sufiksisse ning on tekkinud uus ainsuse 1. isiku possessiivsufiksi kuju *-jem*. Nagu nägime, on vastavad vokatiivid tänapäeval mäemari murdes *i*-lised (*ä-βi*). Diftongilised vormid on minevikus siiski üldised olnud, sest sufiks *j* (~ *i*) liitus ju *a-*, *ä*-tüvedele. Samuti viitavad sellele eeskujud türgi-tatari keeltes; seega *äβi* < *äβəj* < *äβäj* [16]. Sufiksikuju *-jem* tekkimisel *a-*, *ä*-tüvelises sõnatüübis (*täγä* : *täγäʲem*, *aŋga* : *aŋaʲem*), kus kunagi pole tüves esinenud *i* ~ *j*, tuleb otseseks mõjustajaks eeskujuna pidada esitatud sugulussuhteid väljendavaid sõnu, seda enam, et need pole peaaegu kunagi esinenud ilma possessiivsufiksita. Nagu eespool seoses sufiksiga *-em* nägime, on *j* enamail juhtudel välja langenud, osalt on ta püsinud väga nõrgana ning on kirjapanekuis tähistatud tihti *ʲ*-ga. Neil juhtudel on ta tegelikult säilinud ainult mingi silbieraldajana. Siinjuures võib paralleele tõmmata adverbiaalkäändega (lõpuga *-eš*) mäemari murdes: *amasa* 'uks' : *ama-*

[14] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan, lk. 120, 121.
[15] Ö. Beke, ibid., lk. 121.
[16] Ö. Beke, ibid., lk. 120.

saeš (BTS 182), *zimitsä* 'talveonn (metsas)' : *zimitsäeš* (ibid. 201). Samas murrakus leidub ka *j*-iga vorme: *okńa* 'aken' : *okńaʲeš* (ibid. 200), *truβa* 'korsten' : *truβaʲeš* (ibid. 200). Beke peab *j*-elementi sellistel juhtudel ning samuti seoses possessiivsufiksiga (*aŋaʲem*) hiaatuse vältimiseks [17].

Mitmuse 1. isiku possessiivsufiks on *-na* (*-nä*): mrN *oza·* 'peremees' : *ozana·*, *ija·* 'kurat' : *ijana·m* (ak.), *jaл* 'küla' : *jaлna·*, *pört* 'maja' : *pörtna·m* (ak.), *tu·nəktəšə* 'õpetaja' : *tunəktəšəna·m* (ak.), *колχо·s* 'kolhoos' : *колχozna·*; mrI *iźa* 'vanem vend' : *iźana* (SUSA VII 27), *pĭkš* 'nool' : *pikšnam* (ak.) (ibid. 11), *joltaš* 'seltsimees, sõber' : *joltašnam* (ak.) (ibid. 13), *jazək* 'patt' : *jazəkna* (ROT 726), *preźə* 'vasikas' : *preźəna* (ibid. 51), *kənäγä* 'raamat' : *kənäγänä* (ibid. 726), *šoľə* 'noorem vend' : *šoľənà·* (TMSE 108), *pòškəðə* 'naaber' : *pòškəðəna·* (ibid. 543), *kuγ^{ə}ža* 'keiser' : *kuγ^{ə}žana* (Paasonen TT 23), *jeŋ* 'inimene' : *jeŋna·* (ibid. 25), *šüm* 'süda' : *šümnąm* (ak.) (ibid. 122), *üðər* 'tütar; tütarlaps' : *üðərna* (SUSA XIII 40); mrM *plu·γə* 'ader' : *plu·γəna*, *so·la* 'küla' : *sola·na*, *kuδə* 'maja' : *kuδəna* (BTS 183), *škal* 'lehm' : *škalnam* (ak.) (CsNSz I 250), *βätə* 'abielus naine' : *βätənä* (ibid. 137), *e·ryə* 'poeg; poiss' : *e·ryənä* (MSz I 35), *pu* 'puu, puit' : *pu·na* (ibid. 49).

-na (*-nä*) liitub samuti kohakäänetele. Näiteid latiivis: mrN *sat* 'aed' : *sa·ðəške* : *sàðəškəna·*; mrI *jal* 'küla' : *jaləškə* : *jaləškəna* (ROT 65); mrM *so·la* 'küla' : *sola·škə* : *sola·škəna*; lokatiivis: mrN *sa·ðəšte* : *sàðəštəna·*, *βer* 'koht, paik' : *βe·rəšte* : *βe·rəštəna*; mrI *βüt* 'vesi; jõgi' : *βüðəštə* : *βüðəštəna* (Paasonen TT 148); mrM *sola·štə* : *sola·štəna*.

Kõrvutades ainsuse ja mitmuse 1. isiku possessiivsufikseid (*-m* — *-na*, [*-nä*]), satume täiesti ebaootuspärasele erinevusele nende vahel. On ju 1. isiku personaalpronoomeni alguskonsonandiks mõlemas arvus *m*, mida me aga mitmuse possessiivsufiksis ei näe üheski mari murrakus. Sellega oleme jõudnud palju vaidlusi tekitanud probleemini — kõigis soome-ugri keeltes, peale handi keele, ilmneva salapärase *n*-i juurde. Kuna *n* on laialt levinud ürgne uurali (enamasti pronoomeneis esinev) mitmuse tunnus, on oletatud, et tal ka possessiivsufiksi koosseisus on mitmuslik funktsioon. Teiselt poolt on teda peetud mõne käände (näit. genitiivi) lõpuks, mis oleks hiljem possessiivsufiksiga liitunud. Huvitavas eriuurimuses kõnesoleva küsimuse kohta on J. Budenz näidanud selle *n*-i mit-

[17] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan, lk. 107.

muse väljendaja funktsiooni[18]. Kuid ta on pidanud seda omaja mitmuse esiletoojaks. Hiljem nimetab Budenz ise soome-ugri keelte võrdlevas morfoloogias seda *n*-i «rõhutavaks abiliiteks»[19]. H. Paasonen esitas esimesena seisukoha, et possessiivsufiksis esinev *n* väljendab küll mitmust, kuid mitte omaja vaid omandi mitmust[20]. Samal positsioonil on J. Szinnyei[21] ja D. V. Bubrich. Viimane väidab mordva keelte materjali põhjal, et possessiivse sufiksatsiooni tekkimise perioodil kujutas see *n* endast kollektiivi märkivat derivatsioonisufiksit, millest kujunes mitmust väljendav sufiks. Kõige paremini ilmneb *n*-i funktsioon omandi mitmuse tähistajana mordva ja mansi murretes; näiteid ersamordva keelest: *кудо-м* 'minu maja' — *кудо-н* (< *-nm-*) 'minu majad', *кудо-мок* 'meie maja' — *кудо-нок*, *кудо-мнок* (< *-nm-*) 'meie majad', *кудо-ст*, *кудо-ск* 'nende maja' — *кудо-н-ст*, *кудо-н-ск* 'nende majad'.[22]

E. N. Setälä peab ainsuse isikuis *n*-i demonstratiivsuse väljendajaks. Ta osutab, et *n* esineb ka ainsuse isikuis[23], mitte ainult mitmuse omades, nagu väidab Budenz. J. Mark avaldab oma possessiivsufiksi alastes uurimistes veendumust, et algupäraselt on soome-ugri keeltes *n*-elemendiga sufiksid märkinud omandi mitmust, *n*-ita sufiksid omandi ainsust.[24] Samal seisukohal on mitmed fennougristid, nagu T. E. Uotila, B. Collinder, L. Hakulinen, E. Itkonen ja P. Ravila.[25] Sellele on vastu

---

[18] J. Budenz, Ugrische Sprachstudien I, Pest 1869, lk. 40 jj.

[19] J. Budenz, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához II, lk. 421.

[20] H. Paasonen, Mordwinische Lautlehre, Helsingfors 1903 (= SUST XXII), lk. 120.

[21] J. Szinnyei, Magyar nyelvhasonlítás. Hetedik, javított és bővített kiadás, Budapest 1927 (= Finnugor Kézikönyvek III), lk. 116 jj.

[22] Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка, Саранск 1953, lk. 46, 78, 82; M. Liimola, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen I. Flexion der Nomina, Helsinki 1963 (= SUST 127), lk. 237—241.

[23] E. N. Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsingissä 1899, lk. 386; E. N. Setälä, Omistusliite *-mi* vai kirjoitusvirhe? — Virittäjä 1900, lk. 122, 123.

[24] J. Mark, Die Possessiivsuffixe in den uralischen Sprachen I, Helsinki 1925 (= SUST LIV), lk. 246; J. Mark, Das System der Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. — ÖESA 1929, lk. 53, 54, 61, 62.

[25] T. Uotila, Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen, Helsinki 1933 (=SUST LXV), lk. 132; B. Collinder, Comparative Grammar of the Uralic Languages, Stockholm 1960, lk. 302; L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Toinen, korjattu painos, Helsingissä 1961, lk. 103 jj.; E. Itkonen, Beobachtungen über die Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems. — Commentationes fenno-ugricae in honorem Paavo Ravila, Helsinki 1962 (= SUST 125), lk. 117; P. Ravila, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. — FUF XXVII, 1941, lk. 87, 88.

vaielnud K. B. Wiklund, avaldades arvamust, et teooria *n*-i funktsioonist omandi mitmuse väljendajana vaevalt paika peab. Ta rõhutab, et *n* tuleb esile ka ainsusliku omandi obliikvakäändeis.[26] J. Farkasi uurali possessiivsufiksite käsitlusele on omane varasematesse teooriatesse tugeva kahtlusega suhtumine. Tema järgi on *n*-element läänemeresoome ja mordva keeltes ning mansi keeles sama algupära. See kujutab endast tuletussufiksit, millel on minevikus olnud õige mitmesuguseid funktsioone. Permi keelte possessiivsufikseis ja verbi isikulõppudes esile tulevat *n*-i ei pea ta võimalikuks ühendada eespool mainitud keeltes esineva *n*-elemendiga. Millegipärast väidab Farkas alusetult, et mari posssessiivsüsteemis puuduvat kõne all olev *n* täielikult.[27]

Mari keeles leiame selle *n*-i ainult mitmuse 1. isiku sufiksis: ootuspärase **-ma* (**-mä*) asemel esineb siin sufiks *-na* (*-nä*). See lubab oletada, et mingil varasemal perioodil on sufiksisse kuulunud nii *m-* kui *n*-element. Lähtuda tuleb meil skeemist: *n* (tähistab omandi mitmust) + *m* (tähistab omaja isikut) + *vokaal* + *konsonant* (tähistab omaja mitmust). Kõige lähemaks ja otsesemaks tõestusmaterjaliks sellele on juba eespool esitatud vormid mordva murdeist (*кудо-м-нок* 'meie majad' < **kudo-n-mok*).

Oleme siis seisukohal, et tänapäeva mari keele possessiivsufiksite süsteem kujutab endast kahe varasema süsteemi — omandi ainsust märkivate lihtsufiksite ja omandi mitmust väljendavate *n*-elemendiga sufiksite — kontaminatsiooni. Esitame järgnevalt mõlemad süsteemid (muidugi eeldamata, et need paradigmad oleksid mari aluskeeles tervikuna tingimata kasutusel olnud):

possessiivsufiksid

	ainsusliku omandi puhul	mitmusliku omandi puhul
ains.	1. is. *-m(ɜ)*	1. is. *-nm(ɜ)*
	2. „ *-t(ɜ)*	2. „ *-nt(ɜ)*
	3. „ *-sɜ*	3. „ *-nsɜ*
mitm.	1. is. *-mɜx*	1. is. *-nmɜx*
	2. „ *-tɜx*	2. „ *-ntɜx*
	3. „ *-sɜx*	3. „ *-nsɜx*

Mari keeles eneses on esitatud skeemi põhjendamiseks tegelikult ainult üks pidepunkt — seesama eespool mainitud mitmuse 1. isiku sufiksi *n*-iline vorm *-na*(*-nä*). Pööratagu siinjuures tähelepanu ka verbi mitmuse 1. isiku lõpule, mis on

[26] K. B. Wiklund, Zur geschichte der personal- und possessivsuffixe im uralischen. — Le Monde Oriental IX, 1915, lk. 10.

[27] J. v. Farkas, Bemerkungen zu der ungar. historischen Formenlehre III. — UAJb. XXVI, 1954, lk. 51.

samuti *-na(-nä)*. Selle isikulõpu rekonstrueeritavasse kujusse ei saa me aga kuidagi mahutada *n*-elementi. Verbi isikulõppude skeem on järgmine (jättes märkimata problemaatilise oleviku tunnuse *k*): 1. is. märkiv *m* + *vokaal* + mitmust märkiv *k* (**tolâmǝk* 'tuleme', vrd. lms **tulękmęk*). Seega ei saa isikulõpp *-na(-nä)* olla foneetilise arengu tulemuseks antud lähteskeemist. Possessiivsufiksi kuju *-na(-nä)* peab olema häälikuseadusliku isikulõpu, milleks oli ilmselt **-ma(*-mä)*, kõrvale tõrjunud.[28]

Verbivormide ja possessiivsufiksite vastastikuste mõjustuste kohta võib tuua näiteid ka teistest keeltest. Ersamordva vormid *kuluṫa-nok* 'me sureme', *kuli̯-ńek* 'me surime' on tekkinud kujust **-mok*, **-ńek* possessiivsufiksi *-nok*, *-ńek* mõjul.[29] Ka juba vanapermi verbivormistikku on possessiivsufiksid sisse tunginud: mitm. 1. is. *-ным*, 2. is. *-ныд*, 3. is. *-ныс*; tänapäeva sürjakomi kirjakeeles on mitmuse 2. isikus püsinud vorm *-нныд*.[30] Esineb ka vastupidine nähtus: karjala keele aunuse murde mitmuse 2. isiku possessiivsufiks *-ttо*, *-ttö* on ilmselt kujunenud vastava verbivormi (samuti *-ttо*, *-ttö*) mõju all. Ungari keeles on ainsuse 3. isiku possessiivsufiksi *-ǻ* kõrvale tekkinud ka kuju *-jǻ*, samuti tänu vastava isiku objektilise konjugatsiooni lõpule.[31]

Budenz seletab mari mitmuse 1. isiku possessiivsufiksi tekkimist assimilatsiooniga ning seejärel geminaadi muutumisega üksikhäälikuks *nm* > *nn* > *n*.[32] Sellise assimilatsiooni kohta ei saa mari keelest teisi näiteid tuua. Geminaadi muutumine üksikhäälikuks ei ärata kahtlusi, sest geminaadid on mari keelele üldse võõrad. Neid esineb ainult sellistes suhteliselt hilistes vormides nagu teatavas minevikuvormis *-nna*, näit. *tolânna·* 'oleme tulnud' (< *to·lǝn ulǝna·*). Pealegi tekiks siin muidu kokkulangemine olevikuga (*tolǝna·* 'tuleme'). Analoogiline areng on toimunud soome keele ainsuse 1. isiku possessiivsufiksis: **lapsę-nmi* 'minu lapsed' > **lapsenni* > *lapseni*. Viimase tähendus on tänapäeva keeles nii 'minu laps' kui 'minu lapsed'.

---

[28] E. Itkonen, Beobachtungen über die Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems, lk. 117.

[29] J. Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage, Berlin und Leipzig 1922, lk. 128.

[30] В. И. Лыткин, Древнепермский язык и историческая грамматика комийского и удмуртского языков, Москва 1944 (käsikiri Riiklikus V. I. Lenini nim. Raamatukogus, lk. 77; Б. А. Серебренников, Из истории образования глагольных времен в коми языке. — Историко-филологический сборник Коми Филиала АН СССР, вып. 3, Сыктывкар 1956, lk. 60, 61; T. E. Uotila, Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen, lk. 108.

[31] J. Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, lk. 99, 100.

[32] J. Budenz, Ugrische Sprachstudien I, lk. 8.

Budenz toob *na*-sufiksi tekkimise teise võimalusena metateesi *-nm-* > *-mn-*, mis oleks assimileerudes andnud *-nn-*.[33] Ta püüab iga hinna eest kõiki mitmuse isikute possessiivsufikseid tagasi viia *n*-i sisaldavale kujule. Ta peab ju viimast omaja mitmuse väljendajaks ning seega vältimatuks sufiksi koosseisus. Seetõttu püüab ta kõiki muutusi sufikseis seletada puhtfoneetiliselt.

Pöördudes possessiivsufiksi *n*-ilisele paradigmale tõestust otsides sugulaskeelte poole, leiame juba rikkalikumalt materjali. Siia kuuluvad eespool esitatud faktid ersamordva keeles. Ka läänemeresoome keeled pakuvad selles suhtes pidepunkte. Näiteks soome keele possessiivsufiksite süsteem on mõlema paradigma omavahelise keerulise põimumise saadus. Siin on ainult ainsuse 2. isik täiesti häälikuseaduslik, näit. *kotasi* (*kota* 'koda, väline suveköök'), vrd. **kotati*. Kõigis teistes isikutes leiame kontaminatsioonilised vormid: aste on pärit omandi ainsust tähistavast vormist, sufiksi enda kuju on arenenud algselt omandi mitmust tähistanud sufiksist. Näit. ains. 1. is. *kotani*, vrd. *kota-mi 'minu koda' ja **koδa-nni* (< **-nmi*) 'minu kojad'; 3. is. *kotansa*, vrd. **kota-sa* ning **koδa-nsa*; mitm. 1. is. *kotamme*, vrd. **kota-męk* ja **koδa-mmęk* (< **-nmęk*); 2. is. *kotanne*, vrd. **kota-tęk* ja **koδa-nnęk* (> **-ntęk*); 3. is. *kotansa* vrd. **kota-sak* ning **koδa-nsak*.[34]

Häme murde Iitti murrakus leiame *n*-elemendi tänapäevalgi omandi mitmuse tähistajana: *sirkkum* 'minu linnuke' — *sirkuin* 'minu linnukesed', *siŋ kätes* 'sinu *käsi*' — *siŋ kälens* 'sinu käed'.[35] Margi järgi tuleb siin esile *n*-i ürgne mitmuslik funktsioon.[36] Teiselt poolt on täiesti võimalik, et Iitti vormid praegusel kujul kujutavad endast lihtsalt murrete segunemise tulemust, millele ongi tähelepanu juhitud.[37]

Lähtume eelnevate kaalutluste põhjal algmaris põhimõtteliselt kahest possessiivsufiksi skeemist (*n*-iga ja *n*-ita vormid): ainsuse 1. isikus ainsusliku omandi tähistajana **-mз* (> *-m*), mitmusliku omandi tähistajana **-nmз*, mitmuse 1. isikus vastavalt **-mзx* (> **-mз*) ja **-nmзx* (> **-nnз* > **-nз*). Aegade jooksul on *n*-elemendi funktsioon omandi mitmuse tähistajana tuhmuma hakanud, *m* on assimileerunud *n*-iga ning on kadunud vahe kummagi sufiksi kasutuspiirkondade vahel. Ainsuse

---

[33] J. Budenz, Ugrische Sprachstudien I, lk. 8.

[34] J. Mark, Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen I, lk. 255—265.

[35] L. Kettunen, Suomen murteet II, Helsinki 1930, lk. 54; I. Nummela, Vieläkin Iitin murteen omistusliitteistä. — Virittäjä 1901, lk. 84.

[36] J. Mark, Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen I, lk. 150, 151, 245, 246.

[37] E. Lindén, Iitin ja sen lähiseutujen omistusliitteisestä taivutuksesta. — Virittäjä 1946, lk. 17, 18.

1. isikus üldistus omandi ainsust märkiv sufiks, kuna mitmuses tuli ainsana tarvitusele omandi mitmuse vorm. Võib oletada, et teatud perioodil olid mitmuses samaaegselt kasutusel sufiksid *-mз ja *-nз. Teatava aja vältel võisid nad säilida veel erinevas tähenduses (vrd. mordva *-nok*, *ńek* ja *-mok*, *-ńek*). Selle erinevuse kadumisega kadus teine sufiks (*-mз) tarvituselt.

Omaja mitmust märkivate possessiivsufiksite võimalikku lõppkonsonanti käsitleme seoses 3. isiku sufiksiga.

2. isik

Mari murretes kohtame järgmisi ainsuse 2. isiku possessiivsufiksi vorme: *-t*, *-et*, *-jet*, *-t'š* (*-tš*, *-t'ś*, *-ts*). Järgnevalt vaatleme neid eraldi.

1) Sufiks *-t* esineb kahe- ja enamasilbilistes täisvokaaliga lõppevais sõnades (vrd. *-m*, lk. 87): mrN *paša·* 'töö; asi' : *paša·t*, *kuβa·* 'eit' : *kuβa·t*, *oksa* 'raha' : *oksát* (SUSA XIII 3), *tamaka* 'tubakas' : *tamaka·t* (TT 13); mrI *šińď'ža* 'silm' : *šińď'ža·t* (TMSE 20), *oźźa* 'peremees' : *oźźa·t* (ibid. 255), *aβa* 'ema' : *aβa·t* (ibid. 149), *kuɣuža* 'kuningas' : *kuɣuža·t* (ibid. 134), *kortopka* 'kartul' : *kortopka·t* (ibid. 115), *semịa* 'perekond' : *semịat* (ROT 708), *ruža külta* 'rukkivihk' : *ruža kültat* (SUSA VII 22), *kopna* 'saad' : *kopnat* (ibid. 16), *torta* 'ais' : *tortat* (ibid. 10), *mundra* 'kera' : *mundrat* (ibid. 39), *taɣa* 'oinas' : *taɣat* (ibid. 9); mrM *oksa* 'raha' : *o·ksat* (MSz I 13), *ʾza·* 'vanem vend' : *ʾza·t* (ibid. 180), *araka* 'viin' : *ara·kat* (ibid. 81), *äťä* 'isa' : *äťät* (BTS 174).

2) Sufiks *-et* esineb järgmistes sõnatüüpides:

a) Kahe- ja enamasilbilised redutseerunud vokaaliga lõppevad sõnad (vrd. lk. 88). Niidumari murrakuis kohtab selle rühma sõnade lõpul ka sekundaarseid täisvokaale (redutseerunud vokaal on muutunud vokaalharmoonia alusel vastavaks täisvokaaliks). Näiteid: mrN *i·mńɛ* 'hobune' : *imńe·t*, *ka·ťše* 'poiss, noormees' : *kaťše·t*, *o·mɔ* 'uni' : *ome·t*, *kombə* 'hani' : *kombét* (SUSA XIII 5), *βatɛ* 'abielunaine' : *βate·t* (MSz I 452), *kindɛ* 'leib' : *kinde·t* (TT 1); mrI *ke·fšə* 'päev; päike' : *keťše·t* (VVT 49), *üštə* 'vöö' : *üštet* (ROT 61), *jəlmə* 'keel' : *jəlmet* (ibid. 709), *kürtńə* 'raud' : *kürtńet* (ibid. 67), *luδə* 'part' : *luδet* (SUSA VII 9); mrM *βätə* 'abielunaine' : *βätet* (CsNSz I 127), *marə* 'mees; mari' : *maret* (ibid. 105), *kolšə* 'surnu' : *kolšet* (ibid. 112), *ərβezə* 'poiss' : gen. *ərβezeδən* (BTS 174).

Käänetest kuulub sellesse rühma kaks kohakäänet; latiiv: mrN *pakťša·* 'aiamaa' : lat. *pakťša·škɛ* : *pakťšaške·t*, mrI *śurt* 'talu, maja' : *śurtəškə* : *śurtəške·t* (TMSE 357), mrM *βi·ta* 'laut' : *βita·škə* : *βita·šket*; lokatiiv: mrN *pakťša·štɛ* : *pakťšašte·t*, mrI *parńa* 'sõrm' : *parńaštə* : *parńaštet* (SUSA VII 69), mrM *tir* 'regi' : *tirəštə* : *tirəštet* (CsNSz I 90). Verbivormidest kuuluvad sellesse tüüpi partitsiibid, näit. aktiivi partitsiip verbist *ləktaš* (mrM) 'vedama, (välja) tõmbama' : *ləkᶻšə* : *ləkᶻšet* (CsNSz I 146), passiivi partitsiip *pižaš* 'maadlema, jõudu katsuma' : *pižmə* : *pižmet* (ROT 42).

b) Konsonantlõpulistes sõnades (olenemata silpide arvust) (vrd. lk. 89): mrN *kət* 'käsi' : *kəde·t* (MSz I 371), *βòľək* 'kari (-loomad)' : *βòľəke·t* (ibid. 452), *šòrək* 'lammas' : *šòrəke·t* (ibid. 452), *šińiľ* 'sinel' : *šińiľɛ·t* (TT 42), *lym* 'nimi' : *lymɛ·t* (ibid. 43), *yp* 'juuksed' : *ypɛ·t* (ibid. 34), *tušma·n* 'vaenlane' : *tušmane·t*; mrI *čon* 'hing' : *čonet* (SUSA XIII 42), *ümər* 'eluaeg' : *üməret* (SUSA VII 6), *toškaltəš* 'trepp; aste' : *toškaltəšet* (Paasonen TT 125), *pəžaš* 'pesa' : *pəžašẹ·t* (VVT 48), *βurγem* 'rõivad' : *βurγeme·t* (ibid. 48), *šerγaš* 'sõrmus' : *šerγašè·t* (TMSE 205), *olβot* 'isand, härra' : *olβote·t* (ibid. 183), *šör* 'piim' : *šöre·t* (ibid. 22), *koṭṣəš* 'toit' : *koṭṣəšet* (ibid. 377), *keremet* 'kurivaim' : *keremetet* (ibid. 377); mrM *ləm* 'nimi' : *lə·met* (BTS 169), *patš* 'saba' : *patšet* (CsNSz I 90), *pələš* 'kõrv' : *pələšet* (ibid. 174), *šümbel* 'vend' : *šümbelet* (ibid. 144), *ədər* 'tütarlaps; tütar' : *ədəret* (ibid. 15).

Ka idamari mitmuse tunnusele *-lak* liitub sufiks *-et*: *èrγə* 'poeg' : *èrγəlaket* (TMSE 321). Käändeist kuulub siia adverbiaalkääne: mrN *kap* 'keha' : adv. *kape·š* : *kapeše·t*, mrM *jämdəlmäš* 'valmistamine' : adv. *jämdəlmäšeš* : *jämdəlmäšešet* (CsNSz I 169). Ka verbi infinitiivis esineb sufiks *-et*: mrI *luδa·š* 'lugema' : *luδaše·t* (TMSE 107), *βoźźaš* 'kirjutama' : *βoźźaše·t* (ibid. 107); mrN *mala·š* 'magama' : *malaše·t*; mrM *tšiäš* 'selga panema' : *tšiä·šet* (TWG 2).

c) Ühesilbilised vokaallõpulised sõnad (vrd. lk. 92): mrN *lu* 'luu' : *lue·t*, *pu* 'puu' : *puet* (SUSA XIII 41), *pi* 'koer' : *pì·jɛt*; mrI *pü* 'hammas' : *püet* (SUSA VII 4), *luj* 'nugis' : *lujet* (ibid. 60), *šü* 'kael' : ak. *šüètəm* (NyK XXXVIII 236), *ü* 'või' : *üe·t*; mrM *pü* 'hammas' : *pü·et*, *pu* : ak. *püetšəm* (CsNSz I 176) (koos demonstratiivsust väljendava 3. is. possessiivsufiksiga), *paị* 'liha' : *pajet* (ibid. 170).

Sellesse rühma kuulub ka mäemari mitmuse tunnus *-βᵊlä* ~ *-βl'ä*: *saltak* 'sõdur' : *saltak-βᵊlä* : *saltak-βᵊläδəm* (ak.) (CsNSz I 247), *lə-δə* 'part' : *ləδə-βläe-t*, *ü·škəž* 'härg' : *üškü·ž-βl'äet*.

d) *i-(j-)*lõpulised kahe- ja enamasilbilised sõnad (vrd. lk. 93): mrN *mari·* 'mees; mari' : *mari·et*, *proizveď e·ni* 'teos' : *proizveď e·niet*, *чурuй* 'nägu' : *чурuетлан* (daat.) (ÝK 21); mrI *Paźi* (pärisnimi) : *Paźiet* (SUSA VII 2), *jolijet* (Paasonen TT 132) 'sinu jalg', *kiδijetok* (ibid. 132) 'sinu käsi' (*-ok* on rõhutav liide), *mutijetok* (ibid. 133) 'sinu sõna'; viimased kolm vormi on pärit rahvalauludest ning nad peaksid olema moodustatud sõnakujudest **joli* (vrd. *jol*), **kiδi* (vrd. *kit*), **muti* (vrd. *mut*). Tegelikult ei ole selliseid vorme registreeritud ning antud possessiivsete vormide tekkimisel on ilmselt värsivormi nõuded kaasa rääkinud. *j* kujutab neis sõnades siirdehäälikut: mrM *ä·βi* 'emake' : *äβi·ʲet*, *imńi* 'hobune' : *imńi·ʲe(t) tö·nö* (MSz I 98) 'sinu hobusega'.

e) Kahe- ja enamasilbilistes vokaallõpulistes sõnades (vrd. lk. 94): mrM *ät'ä* 'isa' : *ät'ä·et* (BTS 16), *oksa* 'raha' : *oksa·et* (ibid. 160), *šɨnzä* 'silm' : *šɨnzä·ɐ̨t* (TWG 1), *əžγa* 'kasukas' : *əžγà·ɐ̨t* (ibid. 2), *litsä* 'nägu' : *litsä̀·ɐ̨t* (ibid. 1), *alaša* 'ruun' : *alašà·ɐ̨t* (ibid. 2), *päšä* 'töö; asi; tegu' : *päšäeδəm* (ak.) (CsNSz I 126), *kamaka* 'ahi' : *kamakaetšəm* (ak., *-šə* on 3. is. poss.-suf. demonstratiivses funktsioonis) (ibid. 128).

Sufiksid *-et* ja *-jet* (samuti kui 1. is. sufiks *-em* ja *-jem*) võivad esineda samas paikkonnas ja samadel isikutel vaheldumalt, näit. *ät'ä·et* ja *ätäiet* (BTS 8), *päšäeδəm* ja *päšäʲem* (CsNSz I 126).

3) Sufiks *-jet* esineb kahe- ja enamasilbilistes vokaallõpulistes sõnades, peamiselt mäemari murdes (vrd. lk. 94): *sila* 'jõud' : *silaʲet* (CsNSz I 174), *šənᵈzä* 'silm' : *šənᵈzäʲet* (ibid. 187), *papa* 'vanaema; eideke' : *papaʲet* (ibid. 160), *päšä* 'töö; tegu; asi' : *päšäʲet* (ibid. 12), *ńemotka* 'noot' : *ńemotkaʲe(t) ton* 'sinu noodaga' (ibid. 108), *ät'ä* 'isa' : *ätäiet* (BTS 8).

Üksikuid näiteid saame tuua ka idamurdest. Krasnoufimski murrakust: *jükšö* 'luik' : *jükšəjet* (SUSA VII 66), *üp* 'juuksed' : *üpəjet* (ibid. 66); Birski murrakust: *korka* 'kruus' : *korkajet* (Paasonen TT 176).

4) *-t'š*, *-tš*, *-t'ś*, *-ts* (vrd. lk. 88 jj.): mrN *šo·lə* 'noorem vend' *šo·lətššɔ* (*-šɔ* on demonstratiivses funktsioonis esinev 3. is. poss.-suf.), *o·ńɔ* 'äi' : *o·ńɔt'š*, *še·škɛ* 'minia' : *še·škətš*, *eryə* 'poeg, poiss' : *èryəč* (SUSA XIII 12) (Porkkal on sufiks kirja

pandud palataliseerimata kujul, mis võib olla tingitud trükitehnilistest põhjustest), *mari* 'mees; mari' : *marĭ·ts* (TT 56); mrI *βeŋə̑* 'väimees' : *βė·ŋə̑tš* (TMSE 513), *tšütšö* 'onu' : *tšü·tšə̑tš* (ibid. 297), *mari* : *mare·t'š* (ibid. 597), *eryə̑ć* (SUSA VII 44); *tələańeć* (SUSA VII 35) (daat.) 'sinule', *škańeć* (ibid. 66) (daat.) 'sulle endale'; mrM *eryəts* (CsNSz I 144), *šò·lə̑ts* (MSz I 142), *ma·rets* (ibid. 58), *βìŋə̑ts* (ibid. 346).

Nagu eespoolseist näiteist näha, kasutatakse sufiksit *-t'š* peamiselt seoses perekonnaliikmeid ja sugulasi tähistavate sõnadega (vrd. lk. 2). Siia kuuluvad veel *кyeo* 'ämm' ja *цӱцӱньӧ* 'ema noorema venna naine'. Selliste sõnade ring on koguni kindlalt piiritletud; näiteks sõnadega *aβa·* 'ema', *at'ša·* 'isa', *aka·* 'vanem õde', *šüža·r* 'noorem õde', *iza·* 'vanem vend' ei kasutata sufiksit *-t'š*, vaid alati *-(e)t*: *šüžare·t*, *iza·t*, *at'ša·t*, *aβa·t*, *aka·t*.

Võime siiski esitada mõned näited pronoomenite piirkonnast: *moć* (: *mo* 'mis'), ung *mid* (*mi* 'mis'), *tələańeć* (< *tələańet*) 'sulle', *škańeć* (< *škańet* < *škelańet*) 'sulle endale'. Sufiks *-t'š* esineb pronoomeneis ometi ainult üksikjuhtudel ning seda eespool esitatud substantiivide rühma eeskujul. Teiselt poolt on jaranski murde alalt kirja pandud erandlikke vorme, kus sõnaga *e·ryə̑* esineb sufiks *-t* pro *-t'š*: TM *e·ryə̑ðə̑m* (ak.) (MSz I 112 ja 237).

Sufiksi *-t'š* tekke selgitamisel kerkib esile vähemasti kaks arenguvõimalust.[38] Vaatleme esiteks varianti, mille puhul arvestatakse *t*-le võimalikult järgnenud *i* palataliseerivat mõju. E. Itkonen oletabki, et algmaris oli veel säilinud vokaal ainsuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksi lõpul (1. is. **-mi*, 2. is. **-ti*). Et selleks vokaaliks oli *i*, näib osutavat *t*-d mõjustanud regressiivne palatalisatsioon: *-t'* < **-tį* < **-ti*.[39] Selle arengu loogiliseks jätkuks on *-t'* > *-t'ś* > *-t'š*. See tähendab, et ainsuse 2. isiku possessiivsufiksi algkujuks mari keeles tuleb pidada *t'š*-d, mitte *t*-d. Seega oleksid algupärased suhted 1. is. *e·ryə̑m*, 2. is. *e·ryə̑tš* (nagu see tänapäeva keeleski on); kuid need vormid oleksid olnud üldised ka seal, kus me neid kaasaja keeles ei leia: 1. is. **mu·nə̑m*, 2. is. **mu·nə̑tš*. Viimastes oleksid *em*-konjugatsiooni vormide (1. is. *kaje·m*, 2. is. *kaje·t* : *kaja·š* 'minema') analoogia alusel üldistunud kujud 1. is. *mune·m*, 2. is. *mune·t*. *-t'š* jäi püsima sugulusalases sõnavaras, mida õieti ei kasutatagi ilma possessiivsufiksiteta, ning seetõttu ei

[38] E. Itkonen, Beobachtungen über die Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems, lk. 109, 110.

[39] E. Itkonen, Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, lk. 238.

suutnud sekundaarne analoogiamoodustis sellesse piirkonda tungida.

Teine võimalus seletada *t'š*-sufiksi teket baseerub analoogial *am*-konjugatsiooni verbide ainsuse 2. isiku mineviku vormiga *to·ľəťš* 'sa tulid'. Antud verbivormis on *t* > *t'š* eelnenud *i* progressiivse palatalisatsiooni mõjul **tolit* > *-t'* > *-t'ś* > *-t'š*.[40] Tänapäeva mari keele häälduses on progressiivsel assimilatsioonil suur tähtsus (näit. *pö·rt‿kəťš* 'majast', mitte *pö·rð‿γəťš*).

Beke peab sama palatalisatsiooni teel tekkinuiks postpositsioone *let'š* 'juurest, käest, -lt', *γəťš* 'seest, -st', *βert'š* 'eest'. Mõnikord kohtab veel *t*-lisi vorme *me βertna* 'meie eest', *Ilija let ožnok* 'enne Eeliast'. Siia kuulub ka adverbide (küsimusele *kust*?) lõpp *-t'š*, näit. *məndərtsən* 'kaugelt' (*məndər* 'kaugel'), *küšüt'š* 'ülevalt' (*kü·šnə* 'üleval'). Seega on siin tegemist soome-ugri ablatiivi *t*-elemendiga.[41] Palatalisatsioon sai alguse eesvokaalseist sõnadest ja levis siis ka teistele (nagu *jəma·ťš*[*ən*] 'alt' — *jəma·ʌnə* 'all'). Sama muutust *t* > *t'š*, *t'ś*, *ts* esineb ka paljudes üksiksõnades, näit. mrN *βit'š*, mrM *βəts* 'viis', vrd. mrN *βi·tlə* 'viiskümmend' (*-lə* < *lu* 'kümme'), samuti sm *viite-*, mdE *veťe*, ung *öt*; *βüć*, *βić* (SUSA VII 58) 'vesi', kuid *βüt* (SUSA XIII 25), sm *vete-*, mdE *veď*; *tit'š* 'täis', vrd. sm *täyte-*. Tagavokaalseis sõnades pole sõnalõpulise *t*-ga sellist muutust toimunud (vähemalt Beke käsitluses ei leia me ühtki sellist[42]), näit. *kut* 'kuus', vrd. sm *kuute-*, mdE *koto*, ung *hat* (kuid *βit'š*, vt. eespool).

Esitatud sõnades mängib määravat osa progressiivne palatalisatsioon. Vormide *to·ľəm* 'tulin' (< **tolim*) ja *to·ľəťš* (< **tolit*) arengus on kaasa rääkinud ka regressiivne palatalisatsioon, sest ka *i*-eelne *l* on palataliseerunud. Nähtavasti on seegi palatalisatsiooni liik mari keeles mingil perioodil teatud osa etendanud. Selle mõjupiirkond on siiski piiratud. Näiteks klusiilid ja spirandid esinevad samades vormides palataliseerumata kujul, näit. *le·ktəm*, *le·ktəťš* (*lekta·š* 'välja minema'); *lu·ðəm*, *lu·ðəťš* (*luða·š* 'lugema'). Kõnealuse sufiksi arengu esimesena esitatud alternatiiv tugines just regressiivsele palatalisatsioonile. Autor peab reaalseks teisena esitatud arenguteed. Tekib muidugi küsimus, miks *t'š*- sufiks on kasu-

[40] Sama minevikuaja mitmuse 3. isiku vormis *nu·nə to·ľəťš* 'nad tulid') on toimunud sama areng; vrd. analoogilisi eesti vorme *sa tulid* — *nad tulid*.

[41] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan, lk. 80.

[42] Ö. Beke, ibid., lk. 80.

tusele tulnud ainult selles väikeses sõnarühmas. Lahenduse võib leida, kui meenutada, et just selles sõnarühmas on püsinud rõhk esimesel silbil ning viimase silbi redutseerunud vokaal ei ole *e*-ks muutunud, s. t. on säilinud samad suhted, mis esinevad minevikus *am*-konjugatsiooni verbide ainsuse 1. ja 2. isikus: 1. is. *lu·ðəm* — *e·ryəm*, 2. is. *lu·ðətš* — *e·ryətš* Vaadeldes neid sõnapaare, näib täiesti ootuspärasena, et 2. isiku possessiivsufiksilise vormina ei saanud püsima jääda **e·ryət*, vaid ta pidi omandama verbivormiga sarnase sufiksi. Teistest vormi struktuuri elementidest olid ju varemgi analoogilised rõhk ja tüvevokaal, nüüd liitus siia veel sama sufikski. Kõik need analoogia momendid olid kehtivad ka 1. isiku vormide vahel.

Mitmuse 2. isikus esinevad sufiksikujud *-ðа* (*-ðä*), *-da* (*-dä*), *-ta* (*-tä*). Need kõik on ühe ja sama sufiksi foneetilised variandid, milledest igaüks liitub eri tüüpi tüvele.

1) Sufiks *-ðа* (*-ðä*) liitub vokaalidele ja helilistele konsonantidele, välja arvatud nasaalid: mrN *joťša·* 'laps' : *jo·ťšaða*, *i·mńɛ* 'hobune' : *imńeða·*, *ja·ʌ* 'küla' : *jaʌða·*, *uška·ʌ* 'lehm' : *uškaʌða·*; mrI *aka* 'vanem õde' : *akaða* (SUSA VII 25), *šuðə* 'rohi; hein' : *šuðəða* (ibid. 33), *eryə* 'poeg' : *eryəða* (ibid. 44), *eŋer* 'jõgi' : *eŋerða* (ROT 382), *aťša* 'isa' : *aťšaða* (ibid. 47), *kortopka* 'kartul' : *kortopkaðà*. (TMSE 113), *tul* 'tuli' : *tulðà·* (ibid. 84), *šužar* 'noorem õde' : *šužarða* (SUSA XIII 37); mrM *ə·ðər* 'tütar; tütarlaps' : *əðə·rðä*, *šoľa* 'noorem vend' : *šoľaða* (CsNSz I 219), *βuį* 'pea' : *βuįða* (BTS 174), *βä·tə* 'abielus naine' : *βä·təðä*.

Sufiks *-ða* (*-ðä*) liitub ka vokaallõpulistele kohakäänetele. Latiiv: mrN *ja·ʌ* 'küla' : *jalâškəða·*; mrI *pört* 'maja' : *pörtâškəðà·* (TMSE 84); mrM *polkə̂* 'polk' : *polkəškəðà* (CsNSz I 247), *pörtəškəðä*; lokatiiv: mrN *jàlâštəða·*; mrI *küšen* 'tasku' : *küšènâštəðà·* (TMSE 387); mrM *pörtəštəðä*.

2) Sufiksikuju *-da* (*-dä*) liitub nasaalidele: mrN *tušma·n* 'vaenlane' : *tušmanda·*; mrI *t'šon* 'hing' : *t'šondà·* (TMSE 85), *pairam* 'pidu, püha' : *pairamda* (ROT 398). *m*-i järel on märgitud küllalt tihti ka sufiks *-ðа*, *-ðä*: *lüm* 'nimi' : *lümðäm* (ak.) (ROT 398).

Daativi lõpule *-lan* (*-län*) liitub alati *d*-line possessiivsufiks: mrN *aťša·* 'isa' : *aťšalanda·*; mrM *täŋ* 'kaaslane, sõber, kallim', mitm. *täŋᵊ-βᵊlä* : *täŋᵊ-βᵊläländä* (CsNSz I 113), *ə·ðər* 'tütar; tütarlaps' : *əðərlä·ndä*. Dentaalspirandi *ð* muutumine nasaali järel klusiiliks *d* on laialt tuntud nähtus ega vaja lähemaid kommentaare.

3) Sufiksivariant *-ta(-tä)* liitub helitu konsonandiga lõppevatele sõnadele: mrN *joлta·š* 'seltsimees, sõber' : *joлtašta·*, *po·лšəš* 'abi' : *poлšəšta·m* (ak.), *pört* 'maja' : *pörtta·m* (ak.), *šerγa·š* 'sõrmus' : *šerγašta·*; mrI *βüt* 'vesi' : *βütta* (SUSA VII 5), *βòľək* 'kariloomad' : *βòľəktà·* (TMSE 1), *tüľək* 'korsten' : *tüľəktà·* (ibid. 83); mrM *pikᶻš* 'nool' : *pikᶻštäm* (ak.) (CsNSz I 217), *βätə-lək* 'tulevane naine' : *βätə-ləktä* (ibid. 225).

Adverbiaalkäändele liitub alati *-ta(-tä)*: mrN *pört* : *pörte·š* : *pörtešta·*, *ola·* 'linn' : *ola·š* : *olašta·*; mrM *pətärmäš* 'lõpetamine' : *pətärmäštä* (CsNSz I 113).

Variant *-ta(-tä)* liitub ka idamari murde mitmuse tunnusele *-lak*, *-βlak*: *βàtə* 'abielus naine' : *βàtəlaktà* (TMSE 92). Nagu näeme, on 2. isikus nii ainsuses kui mitmuses üldistunud omandi ainsust märkivad *n*-ita sufiksikujud. *n*-elemendist pole ka mingeid jälgi säilinud ja me eeldame teda toetudes sugulaskeeltele ja loogilise süsteemi nõuetele. Nagu eespool märgitud, pole kõnesolevast *n*-ist jälgi üheski ainsuse isikus.

Nagu 1. isiku puhul mainitud, püüab Budenz kaasaegseid vorme tuletada *n*-ilistest sufiksitest. Ta näitab, et kuigi *nd*-ühend on mari keeles osalt säilinud (näit. *konda·š* 'kandma', vrd. mdE *кандомс*), võib täheldada ka *n*-i kadu mitmeis soome-ugri sõnades, näit. mr *lu·ðə* 'part', vrd. ung *lúd* 'hani', kuid e *lind*, mns *lunt* 'hani'; mr *küt'š* 'küüs', udm *гижы*, kuid mdE *кенже*, sm *kynte-*. Igatahes ei oleks *n*-i kadu mitmuse 2. isiku possessiivsufiksi *d* ees pretsedenditu.

Mitmuse 2. isiku possessiivsufiksi konsonant *t*, *ð* on loomulikult sama, isikut tähistav element, mis ainsuseski. Mis puutub spirandisse *ð*, siis on see intervokaalses positsioonis mari keeles täiesti reeglipärane, näit. mr *šü·ðə* — sm *sata*, mr *ku·ðə* — sm *kota*, mr *pot*, gen. *po·ðən* — sm *pata*, mr *βüt*, gen. *βü·ðən* — sm *vete-*.[43]

Budenzi arutlused lähtuvad sufiksi foneetilisest küljest. Muidugi ei saa me mööda minna probleemi sisust, s. t. *n*-elemendi funktsioonist. Ilmselt pole siin tegemist *n*-i kaoga *nda*-sufiksi koosseisust, vaid kogu omandi mitmust märkiva sufiksi *-nda* kasutuselt taandumisega pärast seda, kui *n*-elemendi tähendus omandi mitmuse tähistajana oli tuhmunud, s. o. umbes samal ajal, kui mitmuse 1. isikus omandi ainsust märkiv sufiksikuju **-ma*, **-mä* oli kadunud omandi mitmuse väljendaja *-na*, *-nä* (< **-nna*, **-nnä*) teelt, kusjuures viimane väljendas nüüd ainsuslikku omandit, tähendab *n*-element oli oma algtähenduse juba varem kaotanud.

[43] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan, lk. 74, 75.

Oleme juba maininud, et mari keeles on possessiivsufiksid ja verbi isikulõpud täiesti kattuvad, mis on osalt tingitud vastastikustest mõjutustest (nagu 1. isiku käsitlusel kindlaks tehtud), siis pole võimatu, et mitmuse 2. isiku lõpp (*-ða*, *-ðä*) verbil, mis on kujunenud häälikuseaduslikul teel, on kaasa mõjunud *n*-ita possessiivsufiksi üldistumisele samas isikus.

3. isik

A i n s u s e 3. i s i k u possessiivsufiksil on järgmised variandid: *-žə̑* (*-žə*), *-že*, *-žɛ*, *-žo* (*-žö*), *-žu* (*-žü*), *-ž*; *-š-* samade vokaalivariantidega; *-əžə̑* (*-əžə* ja teisi vokaalivariante). Tänapäeval sufiksis esinevad vokaalivariandid olenevad vokaalharmooniast antud murrakus. Sufiksi konsonant *ž* (< **š* < **s*) on pronominaalset päritolu. Vokaalide vahel ja sõna lõpul mari keeles tavaliselt *š* > *ž*, näit. mrI *ložaš* 'jahu' — mrM *lašaš*, mrN *rì·βɪž* 'rebane' — mdE *ŕiŕeś*, mrI *šəžə* 'sügis' — mdE *śokś*.[44] Niisiis tuleb algseks sufiksi konsonandiks pidada *s*-i. Selle poolt räägivad ka sugulaskeelte faktid: mdE *-nzo*, *-zo*, kS *-s*, udm *-z*, lp *-sa*, sm *-nsa*, *-nsä*.

1) Näiteid vokaalile ja helilisele konsonandile (välja arvatud *ž*) liituvaist sufikseist:

-žə̑ (*-žə*): mrN *joл* 'jalg' : *jo·лžə̑*, *βeðra·* 'ämber' : *βeðra·žə̑*, *t'šon* 'hing' : *tšo·nžə̑*, *uška·л* 'lehm' : *uška·лžə̑*, *at'ša* 'isa' : *atša·žə̑* (VVT 30), *roðə̑* 'sugulane' : *rò·ðə̑žə̑* (ibid. 30); mrI *pü* 'hammas' : *pü·žə̑* (TMSE 88), *lüm* 'nimi' : *lü·mžə̑* (ibid. 173), *pijal* 'õnn' : *pija·lžə̑* (ibid. 108), *šòtš̩šə̑* 'laps' : *šò·tš̩šə̑žə̑* (ibid. 170); mrM *škaл* 'lehm' : *ška·лžə̑*, *ləm* 'nimi' : *ləmžə*, *täŋg* 'sõber; kallim' : mitm. *tä·ŋg-βl'ä* : *tä·ŋg-βl'äžə*, *äzä* 'laps' : *äzäžə* (BTS 203), *šümbel* 'vend' : *šümbelžə* (ibid. 191).

-ᵈžə̑ (*-ᵈžə*) on vaid hääldusliku variant (nn. *d*-eellöök), mis võib murrakuti tekkida sufiksi liitumisel nasaalile: mrN *ške tülü·k tenᵈže ol'e·n* (MSzI 436) 'omaette rääkides', *pun* 'karvad' : *punᵈžo* (ibid. 432); mrM *kutan* 'tagumik' : *kutanᵈžə̑* (BTS 182), *mə̑rə̑mə̑* : *mə̑rə̑mᵈže* (CsNSz I 116), *om* 'uni' : *omᵈžə̑* (ibid. 186), *erɣə* 'poeg; poiss' : daat. *erɣəžlänᵈžə* (BTS 191).

-žo (*-žö*): mrN *tù·kəm* 'sugu' : *tù·kəmžə*, *šo·l'ə* 'noorem vend' : *šo·l'əžə*, *tür* 'äär, serv' : *tü·ržö*, *puš* 'lootsik' : *pu·šə̑škə̑žo*

---

[44] Ö. B e k e, Cseremisz nyelvtan, lk. 86; H. P a a s o n e n, Die finnisch-ugrischen *s*-laute, Helsinki 1918 (= SUST XLI), lk. 27.

(lat.), *pört* 'maja' : *pö·rtəštəžö* (lok.); mrI *lu* 'luu' : *lužo* (SUSA VII, 29), *jol* 'jalg' : *jolžo* (ibid., 49), *tul* 'tuli' : *tulžo* (ROT, 49), *pörtəškəžö* (lat.).

-žu, -žü: mrN *müškər* 'kõht' : *müškə·ržü* (TT 33), *lüm* 'nimi' : *lü·mžüm* (ak.) (ibid. 34); mrI *lüm* : *lümžüm* (ak.) (ROT 41), *šü·ryə* 'nägu' : *šürγüžüm* (ak.) (ibid. 383); mrM *šŋrγŋ* : *šŋrγŋ·zŋm* (ak.) (VVT 12), *u̯·š* 'mõistus' : *u̯·šu̯žu̯* (MSz I, 22), *kü·ðəškəžu̯* (lat.) (ibid. 30) 'tema koju', *tu̯·γu̯r* 'särk' : *tu̯·γu̯ržu̯lan* (daat.) (ibid. 31), *ŋðŋr* 'tütar; tütarlaps' : *ŋ·ðŋržŋ* (ibid. 37).

-že: mrN *ü·mər* 'iga, eluaeg' : *ü·mərže*, *βa·tɛ* 'abielus naine' : *βa·təže*, *üžγar* 'riistad; asjad' : *üžγarže* (MSz I, 369), *pakťša·* 'aiamaa' : *paktša·škəže* (lat.); mrI *ner* 'nina' : *nerže* (SUSA VII, 45), *toβar* 'kirves' : *toβarže* (ibid. 3), *mońďža* 'saun' : *mońďžaže* (ROT 55), *jəlmə* 'keel' : *jəlməže* (Paasonen TT 10), *βińem* 'auk' : *βińeməškəže* (lat.) (ROT 62).

-žɛ: mrN *tšə·βə* 'kana' : *tšə·βəžɛ*, *šü·βər* 'torupill' : *šü·βəržɛ*, *sai* 'hea' : *sa·ižɛ*, *sistna* 'siga' : *sistna·žɛ* (TT 31), *tarzɛ* 'sulane' : *tarzežɛ* (ibid. 1), *meša·k* 'kott' : *meša·kəškəžɛ* (lat.), *meša·kəštəžɛ* (lok.).

2) *-šə* (*-šə*), *-še*, *-šɛ*, *-šo* (*-šö*), *-šu* (*-šü*). *š*-line sufiks liitub sõnadele, mille lõpphäälikuks on helitu üksikkonsonant (välja arvatud *š*) või afrikaat *ťš* (*tš*), sest mari progressiivse assimilatsiooni tõttu ei saa nende helitute konsonantide järel esineda *ž*. Peale nimetatute liitub helitu algkonsonandiga sufiks veel *ž*-lõpulistele substantiividele (*βož* 'juur', *rə·βəž* 'rebane' jne.), mis seletub sellega, et need sõnad on varem olnud *š*-lõpulised.[45] Näiteid: mrN *kit* 'käsi' : *ki·tšəm* (ak.), *pört* 'maja' : *pö·rtšəm* (ak.), *puja·nlək* 'rikkus' : *puja·nləkšəm* (ak.), *poťš* 'saba' : *pǫčšə* (SUSA XIII 1), *kə·tkətššə* 'tema käest', *Cudoров: Сидоровшо* (Серебренников Гордл. 235), *šɔ·rɔk* 'lammas' : *šɔ·rɔkšɔ*, *βui* 'pea' : *βuiγətššo* 'tema peast' (MSz I 439), *otŕa·t* 'jagu' : *otŕa·tšɛ*, *pàləme ńjə·ŋ dekˣše* 'oma tuttava juurde' (MSz I 456); *rə·βəž* 'rebane' : *rə·βəššə*, *ü·škəž* 'härg' : *üškəššə*, *eŋež* 'vaarikas' : *eŋeššə* (SUSA XIII 46), *pə·ləš* 'kõrv' : *pə·ləššə*; mrI *śurt* 'talu; majapidamine' : *śu·rtšə* (TMSE 198), *pörtšö* (SUSA VII 8), *lu* 'luu' : *lu·làkˣšəm* (ak.) (TMSE 220), *erβeźə* 'poeg; poiss' : *erβė·źlakᶻšə* (ibid. 256); mrM *roβotńik* 'töö-

[45] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan, lk. 86, 87.

line' : *roβo·tńikšə*, *kap* 'keha' : *kapᵠšəm* (ak.) (MSz I 130). *-əžə*, (*-əžə* või teisi vokaale) liitub *š*-lõpulistele sõnadele (välja arvatud afrikaadiga *ťš*, *tš* lõppevad): mrN *leβe·δəš* 'katus' : *leβe·δəšəžɛ*, *muťša·š* 'ots; lõpp' : *muťša·šəžəm* (ak.), *ukš* 'oks' : *u·kšəžəm* (ak.), *poťše·š* 'järel' (postp.) : *poťše·šəžɛ*, *komdəš* 'kaas' : *ko·mdəšəžo* (MSz I 372), *ləštaš* 'leht' : *ləštə·šəžə* (VVT 129); mrI *pikš* 'nool' : *pikšəže* (SUSA VII 11), *upᵠš* 'müts' : *upᵠšəžə* (TMSE 228), *šerγaš* 'sõrmus' : *šerγə·šəžə* (ibid. 104); mrM *ələmäš* 'elu' : *ələmäšəžə* (CsNSz I 104), *mə·tsaš* : *mətsa·šəžə*.

Antud sufiksikuju liitub ka noomenile adverbiaalkäändes: mrN *kit* 'käsi' : adv. *kiδe·š* : *kiδe·šəže*; mrI *muṭšaš* : adv. *muṭšašeš* : *muṭšašešəže* (ROT 389), *tup* 'selg' : adv. *tupeš* : *tupešəže* (SUSA VII 14); mrM *amasɑ* 'uks' : adv. *amasaeš* : *amasaešəžə*. Samuti kuulub sellesse rühma *aš-* (*äš-*) infinitiiv: mrN *kaja·š* 'minema' : *kaja·šəžə*; mrM *puaš* 'andma' : *puašəžə* (CsNSz I 170).

Esitatud *ə-*, *ə*-algulised ainsuse 3. isiku possessiivsufiksid on kõrvutatavad ainsuse 1. ja 2. isiku konsonanttüvele liituvate sufiksitega *-em* ja *-et* (kuigi viimastes on redutseerunud vokaal muutunud *e*-ks) ning mitmuse 3. isiku vokaalalguliste sufiksitega *-əšt* (*-əšt*), *-əštə* (*-əštə*). Paralleelsus seisneb selles, et antud sufiks liitub konsonantlõpulistele substantiividele, millest osa on algupärased vokaallõpulised soome-ugri sõnad (*tul* tüüp), teine osa aga algselt konsonantlõpulised, enamalt jaolt laensõnad.

Esimesest rühmast kuuluvad siia (*ə*)*š-*, (*ä*)*š-* ja (*ə*)*š-*, (*ə*)*š*-sufiksilised sõnad. Mainitud sufiksid mari keeles vajavad veel üksikasjalist uurimist, niipalju võib praegu siiski öelda, et nad on ühendatavad sugulaskeelte sufiksiga md *-ks*, udm ja kS *-s*, lms *-kse-*, ung *-š*.[46] Ka mõnes mari murrakus on *k*-elemendiga sufiks kirja pandud. Näiteid *š-*, *kš*-sufiksiga substantiividest: *pəža·š*, *püžakš* (Szilasi CsSz) 'pesa' (vrd. md *piza*, *pi·zę*), *pə·ləš*, *pilikš* (Szilasi CsSz) 'kõrv' (vrd. md *piľɛ*, *piľe*, udm ja kS *peľ*, ung *fül*), *ləšta·š* 'leht', *ko·mdəš* 'kaas' (vrd. lms *kantę-*), *jola·š*, *ja·laš*, *jolakš* (Szilasi CsSz) 'püksid' (< *jol*, *jal* 'jalg'), *peläš* (BTS 99) 'paar; pool', *pelākš* (Szilasi CsSz) 'lesk', (< *pel* 'pool'), *parńa·š* 'sõrmkübar; kindasõrm' (< *parńa* 'sõrm'), *šerγa·š* 'sõrmus' (< *še·rγə* 'kallis, hinnaline').[47]

[46] Vrd. J. Szinnyei, Magyar nyelvhasonlítás, lk. 93, 94.
[47] Ö. Beke esitab neid rohkemgi, vt. Cseremisz nyelvtan, lk. 125.

Lähtudes läänemeresoome sufiksist *-kse-* tuleb meil neid sõnu pidada algselt *e*-tüvelisteks, mis on sõna lõpul ära langenud (võimalikult juba marieelsel perioodil). Algmaris muutus järgsilbi sõnasisene *e ə̑-, ə*-ks. Seega võime neis algupäraseis soome-ugri sõnades pidada seda kaasaegset redutseerunud vokaali endiseks tüvevokaaliks, näit. tüvi *jal* + derivatsioonisufiks **-kse* (> *ja·laš*) + possessiivsufiks **-sɜ* (> *jala·šə̑žə̑*). Pandagu tähele, et mari sõna *jola·š, ja·laš* on täielikult sarnane tuletis eesti sõnaga *jalas* (< **jalγas* < **jalγaks* < *jalka* + *-kse*). Me ei taha muidugi väita, et siin esitatud sõnad oleksid kõik sellise arengu läbinud. Selles tuletusrühmas on üldse mitmeid seni selgitamata analoogia- jm. nähtusi. Peale esitatud tuletusrühma kuulub siia veel mittetuletatud soome-ugri sõnu, nagu *ukš* 'oks', *mokš* 'maks'. Läänemeresoome vastavate tüvede järgi peaksid nad olema algselt *a-, ä*-tüvelised ning seega tänapäeva keeles *ə̑-, ə*-lõpulised, mida me siiski *kš-, kˣš*-sõnadel kuskil ei näe. Paistab, et neis kaksikkonsonandiga tüvedes on redutseerunud vokaal koguni kadunud. Võimalik, et selleks on soodustavalt kaasa mõjunud eespool vaadeldud sõnarühm, kus kadu on reeglipärane.

Laenudes ja hilisemais tuletistes tuleb *ə̑-, ə*-d pidada sidevokaaliks sõnalõpu ja sufiksi alguse *š* vahel. See on *jola·š*-tüübist, s. o. sõnarühmast, kus ta on algne tüvevokaal, üldistunud ka teistesse *š*-sõnadesse.

Võib tuua ka näiteid, kus sufiks *-šə̑* (*-šə*) liitub *š*-lõpulisele substantiivile vahetult: *pə̑·lə̑š* 'kõrv' : *pə̑·lə̑šš̑ə̑* (SUSA XIII 1), *pə̑š* 'hais' : *pə̑šš̑əm* (BTS 202) (ak.).

Lauses võib nii helilise kui helitu konsonandiga sufiksi vokaal välja langeda. See ei ole mingi tüüpiline puht allegronähtus, vaid on õige üldine ka tavalise kõnetempo puhul.

Sufiksi vokaal elideerub tavaliselt järgmistel juhtudel:

1) Kui ainsuse 3. isiku possessiivsufiksiga varustatud sõnale järgneb liide *-at, -ät* '-gi, -ki, ka': mrN *βàtə̑ž-a·t uže· šükše·mən* 'tema nainegi on juba vanaks jäänud', *Petkan kə̑šaž-a·t jo·mən* 'Petka jäljedki olid kadunud'; mrI *ńimo·uke·, pörtš-a·t uke·* (TMSE 141) 'midagi ei ole, ka maja ei ole'; mrM *te· βìŋə̑ž-ä·t pe·š pù·ru u̯·lmaš* (MSz I 50) 'seegi väimees oli väga hea'.

2) Kui possessiivsufiksiga sõna esineb koos postpositsiooniga: mrN *i T'šò·βok ko·k šo·l'ə̑ž δè·nɛ ti·δɛ βe·rə̑škɛ i̯la·š to·lən u·lə̑t* 'ja Tšobõk tuli oma kahe noorema vennaga sellesse paika elama', *iža·žδek tole·š Jə̑βa·n* 'Jõvan tuleb oma

vanema venna juurde', *sistna· bes oza·dəkšɛ kaje·n, tö·štɛ oza·ždɛ̆k* (TT 31) 'siga läks oma teise peremehe, endise peremehe juurde'; mrM *e·re tso·nžo ᵈju·len ma·rež βerts* (MSz I 94) 'süda valutas tal üha oma mehe pärast', *βarà·žəm ä·ťäž pe·len ka·štaš təŋä·lən* (ibid. 34) 'siis hakkas ta oma isa kaasas käima', *tò·lən pu˘·ren βì·ŋəž ðö·rkŋ̆* (ibid. 50) 'kohale jõudes läks ta oma väimehe juurde sisse'.

3) Mõnedes käänetes on elisioon väga sagedane. Daativ: mrN *βà·tə* 'abielus naine' : *βàtəžla·n, kož* 'kuusk' : *kožəžla·n* (MSz I 445), *šoťššə* 'laps' : *šoťššəžla·n* (VVT 57), *aβa* 'ema' : *aβažla·n* (ibid. 57), *roðə* 'sugulane' : *ro·dəžla:n* (TT 1); mrI *pi* 'koer' : *pižlan* (SUSA VII 22); mrM *kuɣuza* 'taat' : *kuɣuza·žlan* (MSz I 445). E. Lewy tekstides kohtame järgmisi akusatiivi vorme: *mari* 'mees; mari' : *marì·žm̥* (TT 9), *oksa* 'raha' : *oksa·žm̥* (ibid. 8), *joltaš* 'kaaslane, seltsimees' : *jolta·šᵢžm̥* (ibid. 13). Kui possessiivsufiksile järgneb komitatiivi sufiks *-ɣe* ('koos, ühes, -ga'): mrN *βara· lu·ktən ťšəla· iza·ž-ɣe, pi·rəž-ɣe, maska·ž-ɣe i βašli·n ut i kutəre·n ut* 'siis laskis ta lahti tema vanema venna, hundi ja karu, nad said kokku ja ajasid juttu'; mrI *üže·š šò·ləžəm tè·rkəžə βàtəžɣe·* (TMSE 119) 'kutsub oma noorema venna koos naisega enda juurde', *kuɣuža· lekte·š nala·š Jeruslà·nəm ťšilà· ješəžɣe·* (TMSE 240) 'kuningas läheb välja kogu oma perega Jeruslani vastu võtma'; mrM *ᵈjə·βrè tŋ̆·ŋŋ̆n šə·nᴅzən sa·ltak tö·ran kuˇβažɣe·* (MSz I 189) 'juut kangestus sõduri juures koos oma naisega'.

4) Kui sufiksiga sõnale järgneb vokaaliga algav sõna, mis kuulub temaga samasse kõnetakti: mrN *ü·dərn awa·ž oľā·* (TT 24) 'tüdruku ema ütleb'; mrI *βurɣemž(e) uke* (ROT 42) 'tal ei ole riideid'; mrM *ᵈjə·šəž u·ko pa·ša lə·štəše* (MSz I 242) 'tal ei ole perekonda, kes tööd teeks', *a·ťaź oilà e·rɣəžlan* (ibid. 115) 'isa ütleb oma pojale', *apᵠša·tən pi·ž(e) o·ptà* (ibid. 168), 'sepa koer haugub', *ma·ren i·mńiž ö·rðəš puˇren ɑa·jen tsi·p luˇ·muˇš* (ibid. 78) 'mehe hobune läks (teelt) kõrvale sügavasse lumme'.

Oleme toonud esile tähtsamad ainsuse 3. isiku possessiivsufiksi vokaali elideerumise juhud. Kiirkõnes on võimalusi selle vokaali kaoks muidugi rohkem.

Mitmuse 3. isiku possessiivsufiksil on kaks varianti: esimene liitub vokaaltüvedele mrN, mrI *-št* ja mrM *-štə* (*-štə*) ning teine konsonant- ning *i-* (*j-*)tüvedele mrN, mrI *-əšt*

(vokaal võib vokaalharmoonia kohaselt varieeruda) ja mrM *-ə̑štə̑* (*-əštə*).

1) Vokaaltüvedele liituvad sufiksid.

a) *-št*: mrN *i·mńə̑* 'hobune' : *i·mńə̑štə̑m* (ak.), *joťša·* 'laps' : *joťša·št*, *oza·* 'peremees' : *oza·št*, *aβa·* 'ema' : *aβa·št*, *aťša·* 'isa' : *aťša·št*, *pura* 'õlu' : *pura·št* (VVT 60), *iza* 'vanem vend' : *iza·št* (TT 12), *satu* 'kaup' : *satùštə̑m* (ak.) (SUSA XIII 7). Lõppvokaalid *o* ~ *ɔ*, *e* ~ *ɛ*, *ö* ~ *ɔ̈* muutuvad sufiksi ees *ə̑-* ~ *ə-*ks: mrN *ťšə̑·βɛ* 'kana' : *ťšə̑·βə̑št*, *ro·δo* 'sugulane' : *ro·δə̑št*, *kü·rtńɔ̈* 'raud' : *kü·rtńə̑št*; mrI *jükšə̑* 'luik' : *jükšə̑štplak* (pl.) (SUSA VII 38), *semịa* 'perekond' : *semịašt-βlak* (pl.) (ROT 61), *imńə̑* : *ìmńə̑št* (TMSE 261), *oźźa* 'peremees' : *oźźà·štə̑m* (ak.) (ibid. 202).

-št liitub vokaallõpulistele käändesufiksitele. Latiiv: mrN *pasu·* 'põld' : lat. *pasu·škə̑* : *pasu·škə̑št*, *kuδə̑škə̑* 'koju' : *kudɛškɔ̈št* (TT 4), lat. *möŋgə̑škə̑* 'koju' : *mö·ŋgə̑škə̑št* (VVT 58); mrI *śurt* 'talu; kodu' : lat. *śurtə̑škə̑* : *śurtuškušt* (ROT 65). Lokatiiv: mrN *mö·ŋgə̑štɔ̈* 'kodus' : *mö·ŋgɔ̈štɔ̈št*, *meša·k* 'kott' : lok. *meša·kə̑št* : *meša·kə̑štə̑št*, *pasu·* : lok. *pasu·štə̑* : *pasu·štə̑št*. *-št* liitub ka partitsiipidele (passiivi partitsiip): mrN *mala·š* 'magama' : part. *ma·lə̑mə̑* : *ma·lə̑mə̑št*; mrI *kutə̑raš* 'rääkima, vestlema' : part. *kutə̑rmə̑* : *kù·tə̑rmə̑štə̑m* (ak.) (TMSE 242).

b) *-stə̑* (*-štə*): mrM *e·rʸə* 'poeg; poiss' : *e·rʸəštə*, *χo·za* 'peremees' : *χoza·štə̑*, *äťä* 'isa' : *äťäštə* (CsNSz I 105), *imńi* 'hobune' : *imńištə* (ibid. 205). Kõnesolev sufiks liitub ka käändelõppudele; latiiv: *nə̑r* 'põld; nurm' : lat. *nə̑rə̑·škə̑* : *nə̑rə̑škə̑·štə̑*, *βär* 'koht, paik' : lat. *βäräškə* : *βärəškəštə* (CsNSz I 84); lokatiiv: *nə̑rə̑·štə̑* : *nə̑rə̑štə̑·štə̑*. Sama sufiks liitub mäemari mitmuse tunnusele: *βätə* 'abielus naine' : pl. *βätə-βʲlä* : *βätə-βʲläštə* (CsNSz I 70), *rotńa* 'sugulane' : pl. *rotńa-βʲlä* : *rotńa-βʲläštə* (ibid. 62), *šümbel* 'vend' : pl. *šümbel-βʲlä* : *šümbel-βʲläštə* (ibid. 210). Passiivi partitsiibis: *kele·säš* 'rääkima' : *kele·səmə* : *kele·səməštə*.

2) Konsonant- ja *i-* (*j-*)tüvedele liituvad sufiksid.

a) *-ə̑št* (*-əšt*): mrN *joʌta·š* 'seltsimees, sõber' : *joʌta·šə̑št*, *uška·l* 'lehm' : *uška·lə̑št*, *ü·δə̑r* 'tütar; tütarlaps' : *ü·δə̑rə̑št*, *lüm* 'nimi' : *lü·mə̑št*, *βurʸem* 'riietus, rõivad' : *βurʸe·mə̑št* (SUSA XIII 7), *ümə̑r* 'eluiga' : *ümə̑rə̑št* (SUSA VII 6), *proˌizveđe·ni*

'teos' : *proˌizvede·niəšt*; mrI *βoľək* 'kariloomad' : *βò·ľəkəšt* (VVT 1), *taŋ* 'sõber' : *taŋəštla·n* (daat.) (VVT 100), *t'šon* 'hing' : *tšonəšt* (Paasonen TT 111), *pi* 'koer' : *piəšt* (SUSA VII 23).

Sufiks *-əšt* (*-əšt*) liitub adverbiaalkäändele: mrN *jaʌ* 'küla' : adv. *jale·š* : *jale·šəšt*, *tolmaš* 'tulek' : adv. *tolmašeš* : *tolmašė·šəšt* (VVT 62); mrI *kit* 'käsi' : adv. *kiδeš* : *kiδešəšt* (ROT 732). Käsitletav sufiksikuju liitub ka niidu- ja idamari mitmuse tunnustele: mrN *uška·ʌ* : pl. *uška·ʌ-ša:məťš* : *uška·ʌ-ša:məťšəšt*, *ro·δɔ* 'sugulane' : pl. *ro·δɔ-ša:məťš* : *ro·δɔ-ša:məťšəštəm* (ak.); mrI *roδə* : pl. *roδə-lak* : *roδə-lakəštəm* (ak.), *βatə* 'abielus naine' : pl. *βatəlak* : *βàtəlakəštlan* (daat.) (TMSE 92), *ja* 'kurat' : pl. *jalak* : *ja·làkəšt* (ibid. 109), *eryə* 'poeg; poiss' : pl. *eryəlak* : *èryəlà·kəšt* (ibid. 2).

b) *-əštə* (*-əštə*): mrM *βəryem* 'rõivad' : *βəryə·məštə*, *ə·δər* : *ə·δərəšta*, *škal* 'lehm' : *škaləštə* (CsNSz I 250), *alək* 'luht' : *aləkəštə* (BTS 171).

Käesolev sufiksikuju liitub adverbiaalkäändele: *pört* 'maja' : adv. *pö·rteš* : *pörte·šəštə*, *ka·rem* 'org' : adv. *kare·meš* : *kare·me·šəštə*.

Nagu öeldud, liitub vokaalalguline sufiks konsonandiga või *i*-ga (*j*-ga) lõppevatele sõnadele *ə* (*ə*) ei kuulu muidugi siingi algselt sufiksisse, vaid see on õieti kahte algupära nagu *e* ainsuse 1. ja 2. isiku sufiksis *-em* ja *-et* (*tul*-tüüp) ning *ə* (*ə*) ainsuse 3. isiku sufiksis *-əžə* (*-əžə*). Niisiis redutseerunud vokaal on liitunud sufiksisse ühel juhul tüvest, teisel juhul aga kujutab ta endast sidevokaali, kuna kahest konsonandist koosneva sufiksi liitumisel konsonanttüvele oleks sattunud kõrvuti kolm konsonanti, mis ei sobi kokku mari keele foneetilise struktuuriga.

Esimesse rühma kuuluvad *e*-tüvelised soome-ugri sõnad, mille lõppvokaal on ära langenud, kinnises teises silbis *e* > *ə* (*ə*). Endine tüvevokaal on siirdunud sufiksisse. Teise rühma kuuluvad juba mari aluskeeles konsonandiga lõppenud sõnad ja muidugi laensõnad.

Sufiksi algkonsonant *š* on mitmuses sama algupära, mis *ž*, *š* ainsuse 3. isiku sufiksis, niisiis pärit algsest *s*-ist. Sattunud helitu klusiili kõrvale *ž* > š.

Senises käsitluses oleme kõrvale jätnud possessiivsufiksi lõppkonsonandi küsimuse, sest ei mitmuse[48] 1. ega 2. isikus ole mari keeles sellest jälgegi säilinud. Mitmuse 3. isikus on

[48] J. Szinnyei, A finnugor *-k* többesképző. — NyK XLV, 1917—1920, lk. 287.

see esindatud *t*-na. Seisame küsimuse ees, kas see *t* on siin algupärane või mingi häälikumuutuse tulemus. Meenutatagu, et *t* on vana soome-ugri mitmuse tunnus, mis esineb mari keeles mujalgi, küll mitte noomeneis vaid verbides. Näiteks mitmuse 3. isiku olevikus: mrN *mala·t* 'nad magavad' (ains. *mala·* 'ta magab'), *to·lȣ̑t* 'nad tulevad' (ains. *tole·š* 'ta tuleb'); samuti minevikus: *to·lȣ̑nȣ̑t* 'nad tulid' (*to·lȣ̑n* 'ta tuli'), *male·nȣ̑ť* 'nad magasid' (*male·n* 'ta magas'), või teises minevikuajas *βo·zȣ̑št* 'nad kirjutasid' (*βo·zȣ̑š* 'ta kirjutas'). Täpselt sama on olukord näiteks eesti keeles (*ta tuleb* : *nad tulevad*, *ta tuli* : *nad tulid*) ja mordva preesensis (mdE *udi̯* 'ta magab' : *udi̯ť* 'nad magavad') ja preteeritumis *udoś* : *udośť*.

J. Szinnyei kahtleb, kas ka imperatiivi vormis *to·lȣ̑št* 'nad tulgu' ja desideratiivis *pune·št* 'nad tahavad anda' on meil tegemist sama algupärase mitmuse tunnusega.[49] Arvestades sugulaskeeli jõuab ta otsusele, et nii viimati mainitud verbivormides kui mitmuse 3. isiku possessiivsufiksis *-št* < **-šk* < **-ž•k*. Vaadeldes mainitud vormide mitmuse 3. isikut, meenutame ainsuse 3. isikut lõpuga *-žȣ̑* (*-žə*) jne. (*to·lžȣ̑* 'tulgu', *pune·žȣ̑* 'ta tahab anda'). Näeme siis, et 3. isiku lõpp neis kõneviisides kattub tänapäeval täielikult samade isikute possessiivsufiksitega.

Asudes mitmuse sufiksite lõppkonsonandi probleemi juurde, tuleb meil vaadelda kõiki mitmuse possessiivsufikseid ühtse süsteemina, lähtudes omandi ainsust märkiva sufiksikuju (*n*-ita vormi) puhul skeemist: 1. is. **-mɜx*, 2. is. **-tɜx*, 3. is. **-sɜx*. Kus sufiksi alguskonsonant tähistab omaja isikut, *x*-iga märgitud lõppkonsonant aga tema mitmust, kusjuures nende vahel oli mingi vokaal. Edasises püüame kindlaks määrata algupärast lõppkonsonanti. Teiselt poolt tuleb tõsiselt kaaluda, kas mari keeles mitmuse 1. ja 2. isikus üldse võib oletada konsonantlõppu. Nagu eespoolgi mainitud, esitab J. Szinnyei soome-ugri keelte mitmuse isikute possessiivsufikseist järgmise skeemi: 1. is. **-m•k*, 2. is. **-t•k*, 3. is. **-s•k*.[50] Ta lisab, et omaja mitmust väljendavad sufiksid lähtuvad personaalpronoomeni mitmuslikust kujust, mis paiguti moodustub *k* abil. Teisal avaldab J. Szinnyei arvamust, et mari keeles on mitmuse 1. ja 2. isiku sufiksid alati olnud vokaallõpulised ilma mingi mitmuse tunnuseta ning et ainult 3. isik on olnud algupäraselt k-lõpuline (*-št* < **-šk*).[51] Mitmuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksi ajaloo kohta ei maini Beke oma grammatikas midagi,

[49] J. Szinnyei, Magyar nyelvhasonlítás, lk. 119.
[50] J. Szinnyei, Magyar nyelvhasonlítás, lk. 117.
[51] J. Szinnyei, A finnugor *-k* többesképző, lk. 287.

3. isiku sufiksi *t*-elementi peab ta algupäraseks (mitte *k*-st tekkinud) mitmuse tunnuseks.

Ka verbi isikulõppudes mitmuse 1. ja 2. isikus pole mari keeles lõppkonsonanti (nad ühtivad täpselt possessiivsufiksitega), 3. isiku lõpp imperatiivis ja desideratiivis on samuti kattuv possessiivsufiksiga *-št*. Mari verbi isikulõpud ei paku possessiivsufiksi ajaloo antud aspekti selgitamisel tuge.

Sugulaskeeltest leiame ersamordva keeles *k*-lise possessiivsufiksite süsteemi mitmuse isikuis: 1. is. *-mok, -ńek* (< **-mзk*), *-nok, -ńek* (< **-nmзk*); 2. is. *-ŋk* (< **-ntзk*), 3. is. *-st, -sk* (< **-sзk*).[52]

Bubrich on seisukohal, et permi keeltes tuleb mitmuse possessiivsufikseis ja verbi isikulõppudes lähtuda *k*-listest vormidest. Ta esitab selle peamiseks tõestuseks nende vormide lõpul säilinud vokaali, mis ilma järgneva *k*-ta oleks sellises positsioonis kadunud. Sõnalõpuline *k* on permi keeltes üldiselt kadunud. Toome näiteid Bubrichi käsitlusest: udm 1. is. **кармык* > *кармы* (*кар* 'linn'), 2. is. **кардык* > *карды*, 3. is. **карзык* > *карзы*; kS 1. is. **карнымык* > *карным*(*ы*); 2. is. **карныдык* > > *карныд*(*ы*); 3. is. **карнысык* > *карныс*(*ы*); udmurdi verbi 1. is. **вайомык* > *вайом*(*ы*) 'toome', 2. is. **вайодык* > *вайоды*, 3. is. **вайозык* > *вайозы*.[53] V. Lõtkin oletab samuti *k* kadu nendes verbivormides kS *мунамӧ*, udm *мунамы* < **мынамык* 'läheme'.[54] B. Serebrennikov rekonstrueerib ühispermi isikulõpud mitmuses järgmiselt: 1. is. *m* + *vok.* + *k*, 2. is. *t* + *vok.* + *k*, 3. is. *s* + *vok.* + *k*.[55] T. E. Uotila oletab *k*-lõppu permi aluskeele verbi ja possessiivsufiksite mitmuse vormides. Gy. Lakó on permi keelte suhtes samal seisukohal.[56] J. Mark annab läänemeresoome aluskeele possessiivsufiksitena mitmuses 1. is. **-mзk*, 2. is. **-tзk*, **-δзk*, 3. is. **-sзk*, **-zзk*. Arvestades vepsa keelt keelt, võib mõnedes läänemeresoome aluskeele

[52] А. П. Феоктистов, Лично-притяжательные суффиксы имён существительных в мордовских языках, Москва 1955 (autoreferaat), lk. 94; А. П. Феоктистов, Категория притяжательности в мордовских языках, Саранск 1963, lk. 68 jj; Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка, lk. 82; H. Paasonen, Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss, Helsingfors 1909 (= Apuneuvaja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten IV), lk. 5.

[53] Д. В. Бубрих, Историческая фонетика удмуртского языка, Ижевск 1948, lk. 70.

[54] В. И. Лыткин, Историческая грамматика коми языка, Часть 1. Введение. Фонетика, Сыктывкар 1957, lk. 87.

[55] В. А. Серебренников, Из истории образования глагольных времен в коми языке. — Историко-филологический сборник, Москва 1956, lk. 60; Б. А. Серебренников, Историческая морфология пермских языков, Москва 1963, lk. 100 jj.

[56] T. E. Uotila, Zur geschichte des konsonantismus in permischen sprachen, Helsinki 1933 (= SUST LXV), lk. 131; Gy. Lakó, A permi nyelvek szóvégi magánhangzói. Különlenyomat a Nyelvtudományi Közlemények 48. és 49. kötetéből, Budapest 1934 (= Finnugor Értekezések 2), lk. 43, 44.

murretes oletada *k* asemel *i*-tunnust.[57] Ungari keeles on tänapäevani säilinud *k*-lõpuline süsteem. Toome A. Horgeri näite mitmuse 1. isiku sufiksi arengust: **házumuk* ~ **házomuk* > **házmuk* ~ **házumk* > *házunk* (: *ház* 'maja').[58] J. Farkas suhtub suure skeptitsismiga ideesse *k*-st kui üldsoomeugrilisest mitmuse tunnusest.[59] Permi ja volga keelte faktid sunnivad oletama, et nende keelte possessiivsufikseis ja verbi isikulõppudes on *k* mitmuse tunnusena esinenud.

Kuidas on olukord mari keele teistes vormides, kus võiks sugulaskeelte alusel oletada *k*-lõppu? Sellisteks vormideks on ainsuse 2. isiku imperatiivivorm, eitav kõne ning mitmuse isikulõpud jaatavas kõnes. Üheski neist vormidest ei leia me jälgi *k*-lõpust. See äratab tähelepanu eriti seetõttu, et lähemais sugulaskeeltes on pilt hoopis teine. Mordva keeltes leiame imperatiivis *k*-lõpu. Ka permi keeltes oletatakse neis vormides *k*-lõppu, kuigi see tänapäeval enam otseselt esile ei tule. Küsimus on selles, kas leidub mingeid pidepunkte, et tõestada *k*-lõpu kunagist olemasolu mari keeles. Peamiseks arvesse tulevaks kriteeriumiks sellisel juhul on vaatlusaluste vormide lõppvokaal — kas ja millisena see on püsinud. Mari keeles täheldame käsitlevate vormide lõppvokaalide puhul sama pilti nagu vokaallõpuliste substantiividegi juures. See asjaolu räägib *k* esinemise vastu nendes vormides või siis *k* küllalt varase kao poolt. *k*-lõpu pikemaajalise püsimise korral oleks olnud ootuspärasteks eitava kõne vormideks *e*-tüvelistel verbidel *om*, *ot*, *ok* jne. **to·lə* (< **tolək* < **tolek*) pro *tol* 'mina, sina, tema jne. ei tule' ning *a*-tüvelistel *om*, *ot*, *ok* jne. **kanda* (< **kandak*) pro *ka·ndə* 'mina, sina, tema jne. ei too'. Neidsamu vorme (**to·lə*, **ka·nda*) ootaksime ka imperatiivi ainsuse 2. isikus. F. Gordejev ongi seisukohal, et see vorm on olnud algmaris *k*-lõpuline.[60]

Vaatame, kuidas on olukord *k*-lõpuliste noomenitega mari keeles. Algupäraseid *k*-lõpulisi juursõnu mari keeles nähtavasti pole olnud. Küll aga leiame mitu rühma *k*-tuletisega noomeneid. Beke esitab rühma deverbaale[61], näiteks: mrM *šè·lək*

---

[57] J. Mark, Die possessivsuffixe in den uralischen Sprachen I, lk. 258, 260, 269, 275.

[58] A. Horger, A magyar igeragozás története, Szeged 1931, lk. 15.

[59] J. v. Farkas, Bemerkungen zu der ungar. historischen Formenlehre III. — UAJb. XXVI, 1954, lk. 43—46, 55; J. v. Farkas, Bemerkungen zu der ungar. historischen Formenlehre IV. — UAJb. XXVII, 1955, lk. 80.

[60] Ф. И. Гордеев, Повелительное наклонение в современном марийском языке. — Труды Марийского научно-исследовательского института языка, литературы и истории, вып. XIII, 1960, lk. 106; E. Itkonen, Beobachtungen über die Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems, lk. 87.

[61] Ö. Beke, Egy deverbalis névszóképző a cseremiszben. — NyK XLI, 1912, lk. 478, 479.

'lõhe, pragu' (*še·läš* 'lõhkuma, lõhestama'), mrN *pu·žə̑k* 'nõidus' (*puža·š* 'ära rikkuma'), mrN *ka·tə̑k*, mrM *kä·tək* 'kild, lahtimurtud tükk' (*kata·š*, *kä·täš* 'küljest ära lööma, lahti lööma, rebima'), mrN *ku·mə̑k* 'kummuli' (*kumala·š* 'kummardama, palvetama'). Beke on ühendanud selle tuletisrühma paljudes soome-ugri keeltes esinevate *k*-deverbaalidega (vrd. näit. e, sm *paise* < **paiseḱ*, *kaste* < **kasteḱ* jt.). Neid sõnu on muidugi peale Beke poolt esitatutegi, tuleb lisada, et osa neist on tšuvaši laenud, näit.: *kə̀tək*, *kàtə̑k* < tšuv *kaɒ̑k*; *pu·žə̑k* < tšuv *pə̑zə̑k*; *ùšə̑k* 'liitekoht; arm' < tšuv *xu̯žə̑k* '(põrandalaua) pikendus'.

Ei saa nõustuda Bekega, kui ta ühendab antud mari *k*-sufiksi vastavate läänemeresoome, lapi, mordva, handi ja ungari sufiksitega, mis lähtuvad soome-ugri *k*-st.[62] Sellele räägib vastu ka asjaolu, et intervokaalses positsioonis jääb käsitletav sufiks mari keeles püsima *k*-na (näit. *kərək* 'eraldunud tükk, kild', ak. *kərəkəm*; *mertsək* 'haiglane', ak. *mertsəkəm*), mis viitab tema geminaadilisele (või ka laenulisele) päritolule.[63] Üksikhäälik *k* oleks vokaalide vahel andnud *γ*. Algselt *k*-lisest sufiksist peaks lähtuma tänapäeva sufiks *-γe*, näit. *šerγe*, *šerγə* 'kamm' (*šera·š* 'kammima').[64]

Y. Wichmann toob mari derivatsioonisufiksite käsitluses viis rühma *k*-ainesega sufiksi abil tuletatud noomeneid. Kolm rühma denominaale sufiksitega *-k* (näit. mrM *pèlək* 'poolik millestki', vrd. *pèlə* 'pool'; mrM *laksak* 'auk, nõgu', vrd. *laksə̑* id., *laksa·ka* 'org'), *-ik* (mrM *βàžik* 'haru, hargnemine', vrd. *βaž* id.) ja *-ka* (*-kä*) (mrM *laksa·ka*, mrI *kužaka·* 'pikavõitu', vrd. *kužu*, *ku·žə̑* 'pikk') ning kaks rühma deverbaale sufiksitega *-ak* (mrM *βanžak* 'purre', mrI *βondža·k* 'koole') ja *-k* (mrM *pətškək* 'eraldatud tükk, osa', vrd. *pətškäš* 'ära lõikama, raiuma').[65] Kuigi nende sufiksitega seotud probleemid pole Y. Wichmannil sugugi ammendavalt lahendatud (näiteks sufiksi vokaali küsimus), võime vähemalt esimese nelja jaoks pidada ühiseks lähtevormiks **kk* + *vokaali*.[66] Viienda tuletisrühma *k*-sufiksit peab Y. Wichmann veendunult tšuvaši keelest (*k*-kujulisena) laenatuks. Ta viitab õigesti sellele, et mõnikord on isegi raske määritleda, kas tegemist on *k*-deverbaali lae-

---

[62] Y. Wichmann, Beiträge zur tscheremissischen nominalbildungslehre. — SUSA XXX$_6$, 1913—1918, lk. 28.

[63] Ö. Beke, Egy deverbalis névszóképző a cseremiszben, lk. 479, 480.

[64] Y. Wichmann, Beiträge zur tscheremissischen nominalbildungslehre, lk. 27.

[65] Y. Wichmann, ibid., lk. 10—27.

[66] T. Lehtisalo, Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki 1936 (= SUST LXXII), lk. 364, 380; Y. Wichmann, Beiträge zur tscheremissischen nominalbildungslehre, lk. 13.

nuga tšuvaši keelest või on noomen mari keeles vastava tšuvaši verbi (mis juba varem maris kasutusel oli) alusel tekkinud.[67] Wichmanni väide sufiksi laenamise kohta võib muidugi paika pidada. Samuti võib kõnealuste deverbaalide hulgas tõepoolest olla otseseid laene, mis aga iseenesest ei tõesta veel sufiksi tšuvaši päritolu. Teiselt poolt võis mari keeles varemgi olla selle tähendusrühma deverbaale sufiksiga *-k* (< **-kkš*, **-kkš̆*), millede olemasolu ainult soodustas samalaadsete laenude kodunemist keeles.

Tänapäeva mari keeles leiame muidugi suuremal arvul *k*-lõpulisi sõnu, millest enamik on laenud. Laenude arvestamine sõnalõpulise *k* kriteeriumina on aga komplitseeritud. Kindel on niipalju, et laenudes türgi-tatari keeltest (peamiselt tšuvaši ja tatari keelest) on sõnalõpuline *k* säilinud. Raskuseks on laenude dateerimine. Näiteks M. Räsänen oma vastavais töödes[68] ei tegele üldse selle küsimusega. Meid huvitavad sõnad võisid tulla tarvitusele pärast võimalikku *k* kadu mari keeles sõna lõpul, ning seetõttu oma *k*-lõpu säilitada. Seega ei anna need *k*-sõnad alust tõendada, et mari keeles pole sellist protsessi kunagi toimunud.

Kõigepealt ei tule selles suhtes arvesse *k*-lõpulistena tšuvaši keelest laenatud noomenid, sest algupärased sõnalõpulised *k*-d on tšuvaši keeles ära langenud.[69] Seega peavad tšuvašis *k*-lõpulistena säilinud sõnad olema suhteliselt hilised, s. t. pärast lõpu *-k* kadu kasutusele tulnud. Esitame näiteid tšuvaši keelest *k*-lõpulistena laenatud noomeneist: mrI *jozak*, mrN *ďozak* 'maks' < tšuv *jasak* (TLT 138—139); mrN *kājək*, mrI *kà·jək* 'lind' < tšuv *kàjək* (ibid. 139—140); mrI *šàńək*, mrM *še·ńŋk* '(heina)hang' < tšuv *sɛnək*, *seńək*; mrI *korak*, mrM *ka·ràk* 'vares' < tšuv *korak*, *kŭrak*.

Tähelepanu väärivad tšuvaši *χ*-lõpulised noomenid, mis on tulnud mari keeles tarvitusele *k*-lõpulistena, kuna mari häälikusüsteemile on võõras sõnalõpuline *χ*.[70] Näiteid: mrI *tòrək*, mrM *tarək* 'hapupiim' < tšuv *tòrəχ*, *tŭrəχ* (TLT 223); mrI *βoľək* 'kariloomad' < tšuv *vĭľəχ*, *voľəχ* (ibid. 123); mrI *òlək*, mrM *a·lək* 'niit, luht' < tšuv *òləχ*, *ŭləχ* (ibid. 161); *čok* 'sobiv, sünnis' < tšuv *ť'šoχ*, *tšŭχ*, *ť'šuχ* 'aeg' (ibid. 232). See rühm

[67] Y. Wichmann, Beiträge zur tscheremissischen nominalbildungslehre, lk. 27.

[68] M. Räsänen, Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen, Helsinki 1920 (= SUST XLVIII); M. Räsänen, Die tatarischen lehnwörter im tscheremissischen, Helsinki 1923 (= SUST L).

[69] M. Räsänen, Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen, lk. 18.

[70] M. Räsänen, ibid., lk. 25.

osutab, et nende laenamise ajal oli *k* sõna lõpul mari keeles küllalt populaarne.

Teiselt poolt näeme, et ka tatari keelest laenatud noomenite lõpu-*k* on mari keeles püsima jäänud. Näiteid tatari laenudest: mrI *eškak* 'aer' < tat *iškäk* (Tat. LT 26); mrI *šərťšək* 'kuldnokk' < tat *šyrčyk*, *šyɣyrčak* (ibid. 64); mrI *ťšak* 'vaevalt, umbes' < tat *čak* (ibid. 75); mrI *ťšalak* 'väle, nobe' < trg *čalak* (ibid. 75); mrI *jàlək*, *jàluk* 'rätt' < tat *jaulyk* (ibid. 28); mrI *jàzək* 'patt' < tat *jazyk* (ibid. 29); mrI *kazak* 'vallaline; lesk' < tat *kazak* 'vaba mees; poissmees' (ibid. 35); *arək* 'kõhn; kuiv' < tat *aryk* 'kõhn' (ibid. 22).

M. Räsäneni käsitluses ei leidu ühtki juhtu, kus võiks täie kindlusega näidata, et tšuvaši või tatari *k*-lõpuline sõna oleks kaotanud mari keeles oma lõppkonsonandi. Üksikuid näiteid võib esitada, kus tšuvaši eri murdeis leiame nii *k*-lisi kui *k*-ta vorme, mari keeles aga esineb *k*-ta vorm: mrI *konδə̑*, mrM *komδə̑* 'kasetohust korvike' < tšuv *konɒ̑k*, *kunɒ̑*, *komɒ̑* 'niinest korvike' (TLT 148); mrM *poχa·ńa*, *pogańa* 'nukk; vääristusoks' < tšuv *poɢańɛ*, *puɢanɛ*, *poɢańa*, *puɢańi*, *poɢańak*, *puχenek* (ibid. 178). Need juhud ei kõiguta muidugi väidet, et türgi-tatari laenudes on sõnalõpuline *k* mari keeles püsinud. Kui oletada, et mari aluskeele mingil perioodil kadus sõnalõpuline *k*, siis peame eeldama, et kõik tatari *k*-sõnad ja tšuvaši *χ*-sõnad laenati maride poolt pärast selle protsessi lõppemist.

Olgu mainitud, et permi keeltes, kus sõnalõpuline *k* on kadunud, on türgi-tatari päritoluga laensõnad selle säilitanud nagu mari keeleski. Näit. udm *kojik*, *kojḭk* 'põder' (sõna esineb ka mari keeles) < tšuv *kajĭk* 'metsloom, lind' (TLP 75); udm *baitak* 'palju, arvukalt' < tat *bajtak* (ibid. 71); udm *sańḭk*, *sańḭk*, *sańeg*, *sańik* '(heina-)hang' (sõna esineb ka mari keeles) < tšuv *säńək*, *seńək* (ibid. 92). Tähendab, ka permi keeltes pidi *k* kadu toimuma enne nende laenude vastuvõtmist keelde.

Samuti on olukord mordva keelte (kus sõnalõpuline *k* on säilinud) türgi-tatari laensõnades. Näit.: mdE *bajťak* 'palju, küllalt' < tat *bajtak*, tšuv *paďaχ* (TLM 42); mdE *puťťi·k*, *piťńok*, mdM *buťťək*, *puťťək* 'münt (taim)' < tat *bötnek*, tšuv *pütnik*.

Milliseid üldistavaid jooni võib tõmmata, kõrvutades eespool esitatud mari keele ja selle sugulaskeelte fakte? Võib oletada, et läänemeresoome-volga keeleühtsuse ajastul püsis veel possessiivsufiksite (nagu verbi isikulõppudegi) mitmuse isikute *k*-lõpp. Sellest räägivad selget keelt kaasaegsed mordva

ja ka läänemeresoome keelte faktid. Permi keeltes võib osutada selle lõppkonsonandi kunagist olemasolu. Eelnev *k*-lõpuliste laenude vaatlus osutab, et kõigis vormides, kus lõpp-*k*-d võib oletada, pidi see kadunud olema kas juba marieelsel ajal või siis algmari keele varasel perioodil. Tähendab ajal, mil läänemeresoomlaste eelkäijate ja Volga aladele püsima jäänud soome-ugri hõimude vahel kontakt katkes, pidid *k*-lõpulised sufiksid veel tarvitusel olema. Edasi arenes läänemeresoomlaste esivanemate keelekuju iseseisvalt edasi oma teid, võttes samal ajal vastu mõjutusi oma uutelt naabritelt. Volga keelte üksteisest kaugenemise põhjuseks oli muuhulgas kontakt, mis säilis küllaltki kestvalt läände liikunud läänemeresoomlaste eelkäijate ja volga soomeugrilaste läänepoolsete rühmituste (mordvalaste eelkäijate) vahel.[71] Need sidemed olid võib-olla pikaajalisemad ja intensiivsemad, kui neid tihti hinnatakse. Lõhet mordva ja mari aluskeele vahel aitasid teiselt poolt süvendada ka teatavat aega kestnud kokkupuuted idapoolsete volgalaste (maride eelkäijate) ning permlaste vahel. Seda küsimust on vähe uuritud, kuid possessiivsufiksite ja verbi isikulõppude suhtes, samuti kui sõnavaraliseltki[72], seisab mari keel permi keeltele (eriti udmurdi keelele) lähemalgi kui mordva keeltele. Mari hõimud on nähtavasti teatud perioodil moodustanud mingi vahelüli permi ja volga soomeugrilaste vahel.

Mida võime eelnevaga seoses järeldada meid huvitavate häälikuliste seikade — sõnalõpulise *k* ja sõnade lõppvokaali — osas? Eespool esitatud võrdlevate faktide põhjal võime läänemeresoome-permi aluskeele perioodil — printsipiaalselt väljendudes — rekonstrueerida mitmuse isikute possessiivsufiksid järgmisel kujul: 1. is. **-mɜk* (**-nmɜk*), 2. is. **-tɜk* (**-ntɜk*), 3. is. **-sɜk* (**-nsɜk*). Arvestades tänapäeva läänemeresoome keeli ja mordva keeli (eriti ersa keelt), võib öelda, et läänemeresoome-volga keeleühtsuse ajal püsisid need sufiksid oma põhistruktuurilt (ka lõppkonsonandi osas) sellistena.

Põhimõtteliselt võime siis oletada, et praegused mari keele possessiivsufiksid, nagu kõik vormid, kus võib eeldada kunagist *k*-lõppu, s. t. veel eitava kõne ja imperatiivi ainsuse 2. isiku vormid ning võimalikult ka verbi mitmuse isikute lõpud (kuigi mordva keeled selleks tuge ei anna) on lähtunud *k*-lõpulistest vormidest. Millal see lõppkonsonant just kadus, kas volga keeleühtsuse lõppjärgus või algmari keele varasemal perioodil, on raske täpselt määratleda ning see küsimus on praegu küllaltki aprioorset laadi. Võimalik, et suuremat sel-

[71] P. Ariste, Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. — Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik, Tallinn 1956, lk. 21 jj.

[72] Г. Берецки, Финно-угорские элементы в лексике марийского языка, Ленинград 1957 (autoreferaat), lk. 15.

gust võiks asjasse tuua mari foneetika detailne ajalooline käsitlus. Muidugi polnud see volga aluskeel mingi normeeritud tervik, vaid otse vastupidi, ning paistab, et selles murretekompleksis, mida kõnelesid hõimud, kellest kujunesid mari keele kandjad, oli juba keeleühtsuse ajal käimas lõpu *-k* kadumise protsess. Võib-olla oli see üks neid muutusi, mis rõhutasid endise keeleühtsuse lagunemist. On siin ju tegemist ei millegi vähemaga kui ühega pluurali tunnustest, millede kujunemine mari keeles on komplitseeritud ja siiani lõplikult selgitamata probleemiks.

Kuna pole võimalik kindlaks teha üldist sõnalõpulise *k* kadu mari keeles tema iseseisva arenemise perioodil ning puuduvad ka otsesed faktid selle kohta, et mitmuse possessiivsufiksid mari keeles oleksid kunagi olnud *k*-lõpulised, siis peame järeldama, et juba algmaris olid mitmuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksid vokaallõpulised. Tuleb oletada, et *k*-lõpp possessiivsufiksis (nagu teisteski vormides, kus seda võiks eeldada) kadus juba volga keeleühtsuse lõpp-perioodil nendes keelelistes rühmitustes, millest kujunes mari keel. Igal juhul oli sõnalõpulise *k* kadu lõpule jõudnud mari keele iseseisva olemasolu varasemal perioodil. Arvestame siinjuures seda, et vokaalid, millele on võinud järgneda *k*, on läbi teinud samad muutused, mis algselt sõnalõpulised vokaalidki.[73] Samuti, nagu näitavad laensõnad, pidi türgi-tatari laenude mari keelde vastuvõtmise ajaks *k* sõna lõpul jällegi täiesti sallitav olema. Mainitud mõjud algasid juba ehk VI, kindlasti aga VII sajandil ning muutusid eriti intensiivseks VIII sajandil bulgaaride riigi rajamisega Volgal. Sellest peale on mari keele ja tšuvaššide esiisade keele vahel aset leidnud tugevad vastastikused mõjutused. XIII sajandil algas intensiivsem tatari elementide sulanemine mari keelde.[74]

Tähelepanu vajab veel mitmuse 3. isiku sufiks *-št* (*-əšt*). Lähtusime *k*-lõpulistest mitmuse sufikseist, milledest teatud perioodil *k* ära langes, siin aga astub esile hoopis teine lõppkonsonant. Nagu eespool mainitud, on seda *t*-lõppu kaldutud pidama sekundaarseks. Seejuures on viidatud eriti mordva vastavale sufiksile, mis esineb kujul *-st*. Loomulikult tekib küsimus mari ja mordva (teineteisele nii lähedase) sufiksi vahekorrast. Ersäs on see sufiksikuju nähtavasti sekundaarne, kuna

---

[73] E. Itkonen, Beobachtungen über die Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems, lk. 87, 118.

[74] H. Paasonen, Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen. — SUSA XV$_2$, 1897, lk. 7; Y. Wichmann, Die türkischen lehnwörter im tscheremissischen. — FUF Anz. XVI, 1923—1924, lk. 53; Б. А. Серебренников, О некоторых следах влияния финно-угорского языкового субстрата на языке казанских татар. — Академику В. В. Виноградову к его шестидесятилетию, Москва 1956, lk. 214.

seal on sõnalõpulised *k*-d, millele eelneb konsonant, üldiselt *t*-ks muutunud. Selle häälikumuutuse tulemusena omandas possessiivsufiks *-sk* kuju *-st*.[75] Kuid tuleb tähelepanu pöörata sellele, et tänapäevalgi võib ühes ja samas murrakus esineda kõrvuti *-sk* ja *-st*. V. Hallapi suulise teate järgi kohtab näiteks Starõie Naimanõ külas paralleelselt selliseid vorme nagu *kawńist* ~ *kawńisk* 'nemad kahekesi'. Seda seika on raske seletada ja siinjuures tuleb silmas pidada, et nii verbi isikulõppude kui possessiivsufiksite suhtes on 3. isik soome-ugri keeltes sageli eriolukorras. Kuna nii *k* kui *t* on ersa keeles praegugi populaarsed mitmuse tunnused, siis on võimalik, et sufiksid *-sk* ja *-st* on juba pikemate aegade vältel keeles paralleelselt esinemas olnud. Arvestades seda, näib kunstlikuna ja vägivaldsena katse tahta näha mari keele mitmuse 3. isiku possessiivsufiksi *-št* lähtevormina tingimata **-šk*-d (~ **-sk*-d). Juba algmari keeles on 3. isikus tähistanud omaja mitmust soomeugriline mitmuse tunnus *t*. Teoreetiliselt on muidugi võimalik, et *t* ilmus mitmuse 3. isiku sufiksisse pärast lõpu-*k*-de kadu mitmuse possessiivsufiksite süsteemis. *k* kao tulemusena oleksid 3. isiku possessiivsufiksid ainsuses ja mitmuses kokku langenud: ains. 3. is. **-žз* (< **-sз*), mitm. 3. is. **-žз* (< **-sзk*). Seetõttu oli mitmuse tunnuse *t* liitumine sufiksisse otse vajalik, seega **-žз* > (? **-žзt* >) *-št*. Selle *t*-tunnuse esinemises possessiivsufiksis pole midagi võõrastavat, kui tuletame veel meelde, et *t* on mitmuse väljendajaks verbaalnoomenis, mida kujutab endast verbi 3. isiku vorm, näiteks *to·lə̑t* 'tulevad', *konda·t* 'toovad', *to·lə̑ťš* (*-ťš* < *-t*) 'nad tulid'. Juhitagu veelkord tähelepanu sellele, et indikatiivis on verbi mitmuse 1. ja 2. isiku lõpud sarnased vastavate isikute possessiivsufiksitega, desideratiivis kattuvad kõik isikulõpud mitmuses possessiivsufiksitega ja imperatiivis on kattuvad ainsuse ja mitmuse 3. isiku lõpud ja possessiivsufiksid. Seniste teadete alusel on raske oletada paralleele possessiivsufiksite ja mõnedes mäe- ning idamari murrakuis ilmnevate *n*-lõpuliste verbivormide (*мä толыннан* 'me tulime', *тä толындан* 'te tulite') arenguvahel.[76]

Esitatud kaalutluste põhjal tuleb asuda seisukohale, et kaasaegse mari keele mitmuse isikute possessiivsufiksite eelkäijad pidid esinema kujul: 1. is. **-ma*, **-mä* < **-mзk*;

---

[75] H. Paasonen, Mordwinische Lautlehre, lk. 22; Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка, lk. 33.

[76] И. С. Галкин, К истории форм I-го и II-го лица множественного числа марийских глаголов — Труды Марийского научно-исследовательского института языка литературы и истории, вып. XV, 1961, lk. 93; E. N. Setälä, Zur Geschichte der Tempus- und Modusstammbildung in den finnisch-ugrischen Sprachen. — SUSA II, 1887, lk. 139.

2. is. *-ðə*, *-ðä* või *-tə*, *-tä* (helitute konsonantide järel) < **-ðɜk* või **-tɜk*; 3. is. *-št* < *?*-žɜt* < **-žɜ* < **-sɜk*.

Lõpuks vajab tähelepanu veel mäemari mitmuse 3. isiku possessiivsufiksi redutseerunud lõppvokaal. Teistes murretes lõpeb see sufiks ootuspäraselt konsonandiga. Vastupidiseid näiteid võib tuua vaid erandlike juhtudena, näit. V. Porkka kirjapanekuist *kuməl* 'meeleolu; soov' : *kumələštə* (SUSA XIII, 35). Ei saa nõustuda Beke esitatud väitega, et mäemari murdes on lõpphäälik säilinud, samal ajal, kui ta teistest murretest kadunud on, kuna redutseerunud vokaal võib sõna lõpul lausefoneetilistel jt. põhjustel kergesti kaduda.[77] Szinnyei järgi on *ə*, *ɜ* üldistunud mitmuse 3. isiku possessiivsufiksi nominatiivi obliikvakäändeist (näit. ak. *-štəm*, daat. *-štəlän*). Vokaallõpulist sufiksit *-štə* (*-štɜ*) verbi imperatiivis *to·ləštə* 'nad tulgu') ja desideratiivis (*tolne·štə* 'tahavad tulla') peab ta analoogiamoodustiseks ainsuse 3. isiku häälikuseaduslikust vokaallõpulisest sufiksist *-žə* (*-žɜ*).[78] Szinnyeiga tuleb nõustuda nii verbi isikulõpu kui possessiivsufiksi lõppvokaali suhtes, peale selle aga peab rõhutama nende kahtlematut vastastikust mõju. Raske on muidugi otsustada, kummas vormikategoorias liitus sufiksile varem käsitletav sekundaarne vokaal ning kumb neist seega sai olla teisele eeskujuks. Niipalju on kindel, et mitmuse 3. isiku possessiivsufiks *-štə* (*-štɜ*), *-əšte* (*-əštɜ*) mäemurdes on hilistekkeline analoogiamoodustis, mida ei saa tagasi viia algmari keelde.

Possessiivsufiksite vokalismi vaatlusel konstateerime tuntud tõsiasja, et vokaalide kvaliteet ja sõnarõhk on mari keeles tihedas omavahelises seoses. Redutseerunud vokaalid on alati rõhutud, välja arvatud suhteliselt harvad juhtumid, kus sõnas puuduvad teised vokaalid peale redutseerunud *ə*, *ɜ*. Üldiselt on pearõhust sõna lõpu pool asetsevad vokaalid enamikus murretes redutseerunud. Läänemeresoome-volga aluskeeles oli sõna pearõhk ilmselt esimesel silbil. Mari aluskeeles kandus rõhk tugeva kõrvalrõhuga järgsilbile. Siiski mõnedel juhtudel jäi rõhk tüvele, teistel juhtudel taas kandus vormitunnustele.[79] Kindlasti tuleb kaasaegse rõhusüsteemi väljakujunemise tegurite hulgas mainida ka türgi-tatari mõju.

Ka 1. ja 2. isiku possessiivsufiksid nii ainsuses kui mitmuses kuuluvad nende vormitunnuste hulka, mis sõnarõhu nihkumiste tulemusena on muutunud rõhulisteks. Erandiks selles osas on muidugi sõnade piirkond, kus kasutatakse sufik-

[77] Ö. Beke, Cseremisz nyelvtan, lk. 64, 65, 179.

[78] J. Szinnyei, A finnugor *-k* többesképző, lk. 288.

[79] E. Itkonen, Über die Betonungsverhältnisse in den finnisch-ugrischen Sprachen. — AL Hung. V, 1955, lk. 27, 28.

seid *-m*, *-t'š*, millede puhul rõhk on jäänud sõnatüvele (*e·ryəm*, *e·ryətš*). Tänapäeval on ainsuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksid konsonantlõpulised. Tekib küsimus, kas sufiksi vokaal on kadunud volga keeleühtsuse ajal või on see muutus toimunud hiljem, algmari keeles. Algpermis võime lähtuda vokaallõpulistest possessiivsufikseist ainsuses.[80] Sufiksite lõppvokaalid on püsinud ka läänemeresoome-volga ajastul ning püsivad mõnes läänemeresoome keeles tänini. Et mordva keeltes on need vokaalid kadunud 1. ja 2. isiku sufiksis, siis võiks oletada, et lõppvokaalita sufiksid mari keeles on pärit juba läänemeresoome-volga aluskeelest. On püütud näha alust oletada nende vokaalide püsimist veel mari keele iseseisva olemasolu ajal.

Esiteks mainitagu ainsuse 2. isiku possessiivsufiksi kuju *-t'š*. Itkonen oletab, et algmaris oli veel säilinud ainsuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksi lõppvokaal **mi*, **ti* (> **ti* > **-t'*).[81] Et selleks vokaaliks võib pidada *i*-d, osutab palataliseeritud *t'* kaudu tekkinud *t'š* (*i* regressiivne palataliseeriv mõju). Igal juhul on sufiks *-t'š* kujunenud iseseisvalt mari keeles, mis võiks eeldada *i* püsimist veel algmari keeles. Kuna vokaallõpulistele algmari ainsuse possessiivsufiksitele ei leidu õieti muud kinnitust, kui *t'š*-sufiksi tekkeloo (mis ei pea nähtavasti paika; vt. eespool) najale püstitatud hüpotees, siis näib, et tuleb loobuda sellisest oletusest. Ka naaberkeeled ei räägi vokaallõpuliste ainsuse isikute possessiivsufiksite poolt.

Algmari keeles oli võimalus teatud vokaalide (näit. *e* > *ə* > ø) kaoks sõna lõpul. Pearõhulisest silbist sõna lõpu poole asetsevad vokaalid, eriti aga sõnalõpulised vokaalid, olid tugevasti redutseerunud. Seega pole sufikaalse lõppvokaali kaos midagi imestama panevat. Pealegi jäid vokaali kaotanud possessiivsufiksid küllalt ilmekaks nii isiku kui arvu väljendajana.

Mitmuse 1. ja 2. isiku sufiksi lõppvokaali puhul võib tekkida sama küsimus: miks ei ole needki kadunud? Nähtavasti oli siin vokaal, mis häälikuseaduslikult jäi sõna lõpul püsima (*a*, *ä*). Ilmselt pole põhjust kahelda praeguse mitmuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksi ja pöördelõpu vokaali *a* (*ä*) algmarilises päritolus.[82] Teiseks takistas nende vokaalide kadu nende eriseisund — vokaali kao korral oleks kadunud possessiivseis vormides opositsioon ainsuse ja mitmuse vahel (oletades, et 1. isiku *m* polnud veel muutunud *n*-iks; 2. isikus oleksid aga igal juhul ainsus ja mitmus kokku langenud).

---

[80] Gy. Lakó, A permi nyelvek szóvégi magánhangzói, lk. 44.

[81] E. Itkonen, Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, lk. 238.

[82] Vt. E. Itkonen, Beobachtungen über die Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems, lk. 118; E. Itkonen, Gibt es im Ostseefinnischen Spuren eines Duals? — SF IX$_3$, 1961, lk. 16.

Viimatimainitu on muidugi ainult sisuline eeldus sufiksivokaalide säilimiseks. Vaadeldes aga foneetilist keskkonda, neid foneetilisi tingimusi, mis võimaldasid kõnealuste vokaalide säilimise, tuleb tingimata arvestada rõhuolusid. Rõhu nihkumiste perioodil muutusid mitmed morfoloogilised lõppsilbid pearõhulisteks. Selliste formantide hulka kuuluvad ka mitmuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksid (nagu nendega sarnanevad isikulõpudki). Lõppvokaale ähvardas redutseerumise ja äralangemise oht ning selle vältimiseks kandus rõhk isikusufikseile — nii possessiivsufikseile kui verbi isikulõppudele. Ilmselt oli mari keeles ka juba teatav tendents vormikategooriaid formantide rõhutamise teel teravalt esile tuua.[83] Nii on seegi rõhu muutus pigemini psühholoogilistest kui füsioloogilistest põhjustest tingitud.

Eelnevat silmas pidades konstateerime, et hilisalgmari keeles on ainsuse 1. ja 2. isiku possessiivsufiksid esinenud konsonantlõpulistena. 3. isiku sufiksi vokaalina esineb mäemari murdes *ə*, *ə* (*ma·rəžə*, *äβä·žə*). Sama esinemust näeb ka teistes murretes, kuid peale selle kohtab ka sekundaarseid tüvevokaalidele vastavaid täisvokaale, näit. *jolžo* (SUSA VII 49), *tù·kɔmžɔ*, *pörtəškəžö* (SUSA VII 8), *üδüržö* (ROT 55), *βü·t'šɔ*, *lümžüm* (ROT 41), *mońďžaže* (ROT 55), *jəlməže* (Paasonen TT 10), *tšə·βəžɛ*, *aza·žɛ* (TT 45). 3. isiku puhul tuleb lähtuda *a*-, *ä*-st, mis juba algmari perioodil muutus *ə*-, *ə*-ks.[84] Oletame, et possessiivsufiksite lõppvokaalid ainsuses kadusid küllalt kiiresti pärast seda, kui mitmuse sufiksite lõppkonsonandid ära langesid. Ei ole usutav, et possessiivsufiksid oleksid pikema perioodi vältel nii ainsuses kui mitmuses samaaegselt püsinud vokaallõpulistena.

*

Tehes kokkuvõtet mari keele possessiivsufiksite käsitlusest, pöörame tähelepanu asjaolule, et mari keeles on possessiivsufiksid säilinud suhteliselt algupärasel kujul. Kui paljudes soome-ugri keeltes 1. isiku tunnus *m* on ainsuses muutunud *n*-iks (näit. läänemeresoome keeltes, ersa keeles), siis on ugri ja permi (ilmneb ainult obliikvaalkäändeis) keelte ning lapi keele kõrval säilinud *m*-iline kuju ka mari keeles. Tingitud on see muidugi sellest, et sõnalõpuline *m* on mari keeles üldse muutusteta säilinud. Samuti leiame ainsuse 2. isiku possessiivsufiksis säilinud ürgse isikutunnuse *t*, samal ajal kui see vastava häälikumuutuse tulemusena on läänemeresoome keeltes

[83] E. Itkonen, Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, lk. 241.

[84] Vt. E. Itkonen, Gibt es im Ostseefinnischen Spuren eines Duals?, lk. 14.

omandanud *s*-ilise (**ti* > *si*), obi-ugri keeltes *n*-ilise kuju. Ka mitmuses on mari keeles säilinud *t* (resp. *δ*, *d*)-line sufiks, kuna lähedases sugulaskeeles ersas ning osas läänemeresoome keeltes ei näe me enam seda algset *t*-elementi. Ainsuse 3. isiku sufiksis leiame mari keeles üldsoomeugrilise pronominaalset päritolu *š-* ~ *ž-* (< **s*) elemendi, mis ugri keeltes sellisena enam esile ei tule. Sama *š* on püsinud ka mitmuse 3. isiku possessiivsufiksis. Mainimata on veel mitmuse 1. isiku sufiks *-na* (*-nä*). See ongi ainuke juht mari possessiivsufiksite süsteemis, kus me ei näe vastavat algset isikutunnust; antud juhul oleks selleks muidugi *m* (nagu see ainsuses ongi püsinud). Teiseks vajab siinkohal märkimist veel ainsuse 2. isiku sufiks *-t'š* (< *-t*), mis on *t*-sufiksi modifitseerunud variandiks.

Seega ei ole mari keele possessiivsufiksite hulgas ühtki oma põhiolemuselt hilistekkelist moodustist (nagu see on näiteks mokša keeles). Veelgi enam, algupäraseid elemente pole ka keele foneetilise arenemise seaduspärasused kuigivõrd muutnud (nagu seda võib õige suuresti täheldada näiteks läänemeresoome ja obi-ugri rühmas). Võime väita, et kõik mari keele possessiivsufiksite koostisainesed (tuleb arvestada muidugi vähemaid foneetilisi edasiarenguid) on tagasi viidavad soome-ugri aluskeelde. Nendime siinjuures veel kord possessiivsufiksite ning verbi isikulõppude täielikku kattuvust mari keeles. Eelnevas vaatluses on tähelepanu pööratud ka vastastikustele mõjutustele nende kahe vormikategooria vahel. Niisiis võime ka mari materjalide alusel rõhutada, et isikukategooria esiletoomine seoses niihästi noomenite kui verbidega eksisteeris juba soome-ugri keeleühtsuse ajastul ning kuulub selle keelkonna karakteerseimate joonte hulka.

Järgnevalt esitame võrdlusjooni mari ja tema lähemate sugulaskeelte possessiivsufikseist. Mordva keeltest saab siin kõne alla tulla ainult ersa keel, kuna mokša on üle läinud ainult temale omasele sekundaarsele süsteemile. Tänapäeva ersa murrete possessiivsufiksite kujunemisel on etendanud suurt osa omandi mitmust märkiv *n*-element, mis on mõnes murdes ja mõnes isikus oma endise funktsioonigi säilitanud. Kas nii või teisiti, aga esile võib see *n* tulla ersa kõigi isikute possessiivsufikseis (muidugi mitte kõigis murdeis). Selles erineb mari keel oma naaberkeelest järsult, siin ei leia me *n*-elementi omandi mitmust tähistavana ühegi murde üheski isikus. Nagu öeldud, esineb ta ainult mitmuse 1. isiku koosseisus. Seda võib pidada mari keeles ühiseks jooneks udmurdi keelega, kus *n* ei ilmne ühegi isiku possessiivsufiks. Et ka permi keeltes on possessiivsufiksite moodustamisel teatav osa olnud *n*-elemendil, seda demonstreerib komi keel, kus *n* sisaldub kõigis mitmuse sufikseis.

Teise iseloomustava momendina soome-ugri keelte possessiivsufiksite võrdlemisel mainitagu sufiksi lõppkonsonandi küsimust. Võrreldes ersa keelega, kus sõnalõpuline *k* on üldiselt säilinud, on mari süsteem järsult erinev. Pöördudes udmurdi (kus sõnalõpuline *k* on kadunud) vormide poole, kohtame mari omadega selles suhtes sarnanevat pilti, kuna mõlema keele mitmuse 1. ja 2. isikus on lõpu *-k* ära langenud. Siinkohal pole põhjust volga ja läänemeresoome keelte possessiivsufiksite süsteemi üksikasjalisemaks võrdlemiseks. Niipalju aga võib öelda, et ka selle vormistiku osas seisavad mordva keeled läänemeresoome keeltele lähemal kui mari keel.

KIRJANDUS KOOS LÜHENDITEGA

Апатеев Гр. = А. И. Апатеев, Мары йылмы грамматика I, Козьмодемьянск 1955; **BTS** = G. J. Ramstedt, Bergtscheremissische Sprachstudien, Helsingfors 1902 (= SUST XVII); **CsNSz I** = Ö. Beke, A cseremiszek (marik) népköltészete és szokásai I, Budapest 1951; **Э** = М. Шкетан, Эренер, Йошкар-Ола 1950; **MSz I** = Ö. Beke, Mari szövegek, 1. kötet, Budapest 1951; **Paasonen TT** = H. Paasonen, Tscheremissische Texte, Helsinki 1939 (= SUST LXXVIII); **ROT** = Ö. Beke, Texte zur Religion der Osttscheremissen. — Anthropos XXIX, 1934; **Серебренников Гордл.** = Б. А. Серебренников, Изоглоссные явления чувашского и марийского языков. — Академику В. А. Гордлевскому, Москва 1953; **Szilasi CsSz** = M. Szilasi, Cseremisz szótár. — NyK XXX, 1900; **SUSA VII** = A. Genetz, Osttscheremissische Sprachstudien I. — SUSA VII, 1889; **SUSA XIII** = Volmari Porkka's tscheremissische Texte mit Übersetzung herausgegeben von Arvid Genetz. — SUSA XIII, 1895; **Tat. LT** = M. Räsänen, Die tatarischen lehnwörter im tscheremissischen, Helsinki 1923 (= SUST L); **TLM** = H. Paasonen, Die türkischen Lehnwörter im Mordwinischen. — SUSA XV_2, 1897; **TLT** = M. Räsänen, Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen, Helsinki 1920 (= SUST XLVIII); **TMSE** = Ö. Beke, Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen, Helsinki 1938 (= SUST LXXVI); **TT** = E. Lewy, Tscheremissische Texte, Hannover 1925—1926; **TWG** = Y. Wichmann, Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und grammatikalischem Abriss, Helsingfors 1923 (= Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten V); **VVT** = Y. Wichmann, Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen, Helsinki 1931 (= SUST LIX); **ЎК** = О. Шабдар, Ўдрамаш корно, Йошкар-Ола 1957.

ИЗ ИСТОРИИ ПРИТЯЖАТЕЛЬНЫХ СУФФИКСОВ И ОБ ИХ УПОТРЕБЛЕНИИ В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

П. КОКЛА

Резюме

В работе дается обзор фонетических вариантов марийских притяжательных суффиксов и их употребления в словах различных типов. Также исследуется историческое развитие этих суффиксов.

Варианты притяжательного суффикса 1-го л. ед. числа:

1) *-m* выступает: а) в двух- и многосложных словах оканчивающихся на гласный (*paša·* 'работа, дело' : *paša·m*); б) в словах большей частью оканчивающихся на редуцированный гласный и выражающихся отношения родства (*e·rγə̑* 'сын' : *e·rγə̑m*). В словах этой группы встречаются первоначальные черты: ударение осталось на первый слог и редуцированный гласный перед прит. суффиксом сохранился.

2) *-em* выступает: а) в словах оканчивающихся на редуцированный гласный (*ə̑*, *ə*), который в некоторых говорах перешел в гласный полного образования. В случае присоединения прит. суффикса к таким словам конечный гласный отпадает (*mu·nə̑* 'яйцо': *mune·m* < **mu·nə̑m* < **munam*). Конечно в словах этого типа прит. суффикс можно только в синхроническом смысле истолковать таким образом; первоначальным суффиксом и здесь является *-m*; б) в словах с окончением на согласный (*tul* 'огонь' : *tule·m* < **tu·lə̑m* < **tulem*); в) в односложных словах с окончанием на гласный (*pü* 'зуб' : *püe·m* < **püjem* < **piŋem*); г) в двух- и многосложных словах оканчивающихся на *-i* (~ *-j*) (*mari·* 'муж; мариец' : *marie·m*); д) в двух- и многосложных словах горномарийского диалекта с окончанием на гласный (за исключением *i*) (*šoľa* 'младший брат' : *šoľà·e̯m* > *šoľà·je̯m*).

3) *-jem* выступает в двух- и многосложных словах горномарийского диалекта оканчивающихся на гласный (*oksa* 'деньги' : *oksa.jem*). Этот суффиксальный вариант происходит из слов с окончанием *-j* ~ *-i* (*aβaj* 'мамочка' : *aβajem*).

Прит. суффиксом 1-го л. мн. числа является *-na* (*-nä*), который выступает в словах всех типов (*pu* 'дерево; дрова' : *puna*, *jołta·š* 'товарищ' : *jołtašna·* и т. д.). Суффикс *-na* (*-nä*) образовался путем контаминации суффиксальных вариантов с элементом *n* (**-ntəx*) и без *n* (**-təx*).

Варианты прит. суффикса 2-го л. ед. числа:

1) *-t* выступает в двух- и многосложных словах с гласным окончанием (*kuβa·* 'баба' : *kuβa·t*).

2) *-et* выступает: а) в словах оканчивающихся на редуцированный гласный (*ko·mbə̑* 'гусь' : *kombe·t*); б) в словах с окончанием на согласный *šȯ·rə̑k* 'овца' : *šorə̑ke·t*); в) в односложных словах с окончанием на гласный (*pi* 'собака' : *pi·jɛt*); г) в двух- и многосложных словах оканчивающихся на *-i* (~ *-j*) (*чурий* 'лицо' : *чуриетлан*, дат. п.); д) в двух- и многосложных словах горномарийского диалекта с окончанием на гласный (за исключением *i*) (*alaša* 'мерин' : *alašȧ·e̯t*).

3) *-jet* выступает в двух- и многосложных словах, оканчивающихся на гласный (главным образом в горномарийском диалекте) *äťʹä* 'овец' : *äťäi̯et*).

4) *-ťš*, *-tš*, *-ťʹś*, *-ts* выступает в словах, оканчивающихся большей частью на редуцированный гласный и выражающихся отношения родства (*βeŋə̑* 'зять' : *βè·ŋə̑tš*). Данный суффикс образовался на основе аналогии с окончанием 2-го л. ед. числа глаголов первого спряжения (*to·ľə̑tš* < **tolit* : *tola·š* 'прийти').

Варианты прит. суффикса 2-го л. мн. числа:

1) *-ðа* (*-ðä*) присоединяется к словам с окончанием на гласный или звонкий согласный, за исключением носовых звуков (*uška·л* 'корова' : *uškaлðа·*);

2) *-da* (*-dä*) выступает в словах с окончанием на носовой (*ťšon* 'душа' : *ťšonda·*);

3) *-ta* (*-tä*) выступает в словах с окончанием на глухой согласный (*šerγa·š* 'кольцо' : *šerγašta·*).

Варианты прит. суффикса 3-го л. ед. числа:

1) *-žə̑* (*-žə*), *-že*, *-žɛ*, *-žo* (*-žö*), *-žu* (*-žü*) (качество гласного зависит от гармонии гласных в данном диалекте), *-ž* выступают в словах оканчивающихся на гласный или звонкий согласный (за исключением *ž*) (*ro·ðə̑* 'родственник' : *ro·ðə̑žə̑*, *lüm* 'имя' : *lü·mžə̑*, *mü·škə̑r* 'живот' : *müškə̑·ržü*).

2) *-šə̑* (*-šə*), *-še*, *-šɛ*, *-šo* (*-šö*), *-šu* (*-šü*) выступают в словах, оканчивающихся на глухой согласный (за исключением *š*), аффрикату *ťš* (*-tš*) или звук *ž* (*śurt* 'хозяйство' : *śurtšə̑*, *poťš* 'хвост' : *póčšə̑*).

3) *-ə̑žə̑* (*-əžə*) (или какие-либо другие варианты гласных) выступает в словах с окончанием на *š* (за исключением аффрикаты *ťš*, *tš* (*leβe·ðə̑š* 'крыша' : *leβe·ðə̑šə̑žɛ*).

Согласный *ž* (< **š* < **s*) суффикса 3-го лица является элементом местоименного происхождения.

Варианты прит. суффикса 3-го л. мн. числа:

1) *-št* (в луговом и восточном диалектах) присоединяется к словам, оканчивающимся на гласный звук (*kü·rtńə̑*'железо' : *kü·rtńə̑št*).

2) *-štə̑* (*-štə*) (в горном диалекте) также присоединяется к словам с окончанием на гласный звук (*χo·za* 'хозяин' : *χoza·štə̑*).

3) *-ə̑št* (*-əšt*) (в луговом и восточном диалектах) выступает в словах, оканчивающихся на согласный или на *-i* (*-j*) (*βurγem* 'одежда' : *βurγe·mə̑št*, *pi* 'собака' : *piə̑št*).

4) *-ə̑štə̑* (*-əštə*) (в горном диалекте) присоединяется к словам с окончанием на согласный (*škal* 'корова' : *škalə̑štə̑*).

Часть слов, к которым присоединяются варианты прит. суффикса 3-го лица с начальным гласным, первоначально имела гласный звук в конце, так что нынешний начальный гласный суффикса когда-то явился конечным звуком слова.

В поздний период марийского языка-основы прит. суффиксы 1-го и 2-го л. ед. числа оканчивались на согласный. Конечным гласным 3-го л. ед. числа была *a*, *ä*, которые уже во время марийского языка-основы перешли в *ə̑*, *ə*. Предшественники современных марийских прит. суффиксов мн. числа, на наш взгляд, имели следующие формы: 1 л. **-ma*, **-mä* < **-mзk*; 2 л. *-δa*, *-δä* или *-ta*, *-tä* < **-δзk* или **-tзk*; 3 л. *-št* < ?**-žзt* < < **-žз* < ?**-sзk*.

KÕITES KASUTATUD AJAKIRJADE JA SEERIAVÄLJAANNETE LÜHENDID

AL Hung. = Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest; **EK** = Eesti Keel, Tartu; **FUF** = Finnisch-ugrische Forschungen, Helsinki; **KKIU** = Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused (Eesti NSV Teaduste Akadeemia), Tallinn; **NSUT** = Nõukogude Soome-ugri Teadused; **NyK** = Nyelvtudományi Közlemények, Budapest; **SF** = Studia Fennica, Helsinki; **SKST** = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, Helsinki; **STT** = Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia, Helsinki; **SUSA** = Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja, Helsinki; **SUST** = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia, Helsinki; **TÜT B** = Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Toimetused, B, Humaniora, Tartu; **UAJb.** = Ural-Altaische Jahrbücher, Wiesbaden; **UUÅ** = Uppsala Universitets Årsskrift, Uppsala; **ÕESA** = Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat, Tartu.

SISUKORD

P. Ariste. Vepsa muinasjutte (Äänis- ja keskvepsa keelenäiteid) . 5

T.-R. Viitso. Hilisgeminatsioonist vadja keeles 24

Г. Н. Макаров. Именные определительные словосочетания типа «имя существительное + глагол в форме инфинитива» в финском языке 37

Л. Сабо. Передача чужой речи в водском языке 46

V. Pall. Konditsionaal mordva keeltes 54

Ф. П. Марков. Функции объектного спряжения мордовского глагола 69

P. Kokla. Possessiivsufiksite esinemisest ja ajaloost mari keeles . 87

Köites kasutatud ajakirjade ja seeriaväljaannete lühendid 132

RESÜMEED * РЕЗЮМЕ

П. Аристэ. Вепсские сказки 23

Т.-Р. Вийтсо. О вторичной геминации в водском языке 35

G. Makarov. Käändsõnalised atributiivsed sõnaühendid tüübist «nimisõna + infinitiiv» soome keeles 45

L. Szabó. Teise isiku kõne edasiandmisest vadja keeles 53

В. Палль. Условное наклонение в мордовских языках 67

F. Markov. Mordva verbi objektilise konjugatsiooni funktsioonid . 86

П. Кокла. Из истории притяжательных суффиксов и об их употреблении в марийском языке 129

ТРУДЫ ПО ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИМ И ВОЛЖСКИМ ЯЗЫКАМ

На эстонском и русском языках

Редакционно-издательский совет
Академии наук Эстонской ССР
Таллин, ул. Сакала, 3

*

Korrektor I. Jeletsky
Tehniline toimetaja E. Toomsalu.

Ladumisele antud 26. II 1964. Trükkimisele antud 18. XII 1964. Paber 60 × 90. 1/16. Trükipoognaid 8,5. Arvestuspoognaid 8,34. Trükiarv 600. MB-08888. Tellimise nr. 1781. Hans Heidemanni nimel. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II

6—2

Hind 75 kop.

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00377179 9

1965. aastal hakkab Eesti NSV Teaduste Akadeemia väljaandel ilmuma uus soome-ugri keeleteaduse ajakiri

Советское финно-угроведение
Soviet Finno-Ugric Studies
Sowjetische finnisch-ugrische Sprachwissenschaft
La Linguistique Finno-ougrienne Soviétique

Ajakiri ilmub 4 korda aastas. Aasta tellimishind rbl. 1.20.

В 1965 году Академия наук Эстонской ССР будет издавать новый журнал по финно-угроведению

Советское финно-угроведение
Soviet Finno-Ugric Studies
Sowjetische finnisch-ugrische Sprachwissenschaft
La Linguistique Finno-ougrienne Soviétique

Журнал будет выходить 4 раза в год. Подписная цена 1 р. 20 коп. на год.

75 kop.

A-26611

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00377179 9

Töid läänemeresoome ja volga keelte alalt

Töid läänemeresoome ja volga keelte alalt

75 kop.

A-26611

Töid läänemeresoome ja volga keelte alalt

Töid läänemeresoome ja volga keelte alalt